

Povaha politických režimů středoasijských republik

disertační práce

Pavel Uhl

Fakulta sociálních studií

Praha • 2008

Masarykova univerzita

Masarykova univerzita
Fakulta sociálních studií
Katedra politologie

Katedra: Politologie
Studium: Doktorské
Program: Politologie

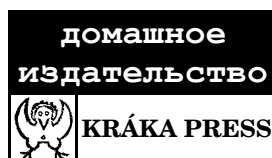
Povaha politických režimů střeđoasijských republik

disertační práce

Školitel: doc. PhDr. Jan Holzer, Ph.D.
Zpracoval: Pavel Uhl

© Pavel Uhl, 2008

© Jan Holzer, 2008



Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny.

V Libni 15. dubna 2008



.....

Obsah

Obsah.....	9
1. Předsllov.....	15
1.1.1. Povaha.....	16
1.1.2. Režim.....	18
1.1.2.1. Hypotézy.....	20
1.1.3. Zatím.....	21
1.1.4. Snad.....	24
2. Historický kontext středoasijského regionu.....	25
2.1. Pivotalní oblast.....	25
2.1.1. Střet politických kultur.....	27
2.1.2. Střet náboženských koncepcí.....	32
2.1.3. Oblast zájmu velmocenské kontroly.....	33
2.2. Evropská paradigmata.....	35
2.2.1. Centrum a periferie.....	36
2.2.2. Vytváření hranic.....	38
2.2.3. Budování států.....	39
2.2.4. Koloniální pečeť.....	40
3. Pax sovietica.....	43
3.1. Jedna země.....	44
3.1.1. Politická socializace.....	46
3.1.2. Adaptace (proto) polis.....	49

3.1.3.	Sovětzace Střední Asie a orientalizace Sovětského svazu (entropie vzorců politického chování), reflexe vývoje.....	52
4.	Formování režimů.....	57
4.1.1.	Perestrojka?.....	57
4.2.	Stát bez systému.....	59
4.2.1.	Předpoklady.....	59
4.2.2.	Odlišnosti.....	61
4.2.3.	Interregnum idearum.....	62
4.3.	Hranice, národ, jazyk, identita.....	65
4.4.	Kontinuita sovětských paradigmat.....	68
4.5.	Nástup opozice.....	70
5.	Od tranzice systémů ke konsolidaci režimů.....	73
5.1.	Vymezení hranic opozičních postojů.....	74
5.1.1.	Kazachstán.....	75
5.1.2.	Kyrgyzstán.....	77
5.1.3.	Tádžikistán.....	79
5.1.4.	Turkmenistán.....	82
5.1.5.	Uzbekistán.....	82
5.2.	Legitimizace.....	85
5.2.1.	Ideologie.....	86
5.2.2.	Tradiční legitimační procedury (vertikální mocenské vztahy).....	90
5.2.3.	Formální legitimační procesy.....	92
5.3.	Realizace.....	96
5.3.1.	Rozsah.....	97
5.3.2.	Způsob.....	98
5.3.2.1.	Strach ze známého.....	99
5.3.2.2.	Strach z neznámého a pluralita nepřátel.....	101
5.3.3.	Otázka předvídatelnosti.....	103
5.4.	Ustálení.....	104

6.	Povaha režimů.....	107
6.1.	Funkcionalita režimů.....	107
6.2.	Odlišnosti a jejich příčiny.....	109
6.3.	Problematické profily.....	111
6.3.1.	Nízká mobilizační rezerva.....	111
6.3.2.	Malá inovační kapacita.....	112
6.3.3.	Slabá schopnost řešení konfliktů.....	113
6.3.4.	Islámské koncepty.....	114
6.4.	Perspektiva.....	115
7.	Závěr.....	117
7.1.	Stát a národ ve Střední Asii.....	117
7.2.	Koncept moci: tradice, charisma, rozum.....	119
7.3.	Tradiční paradigmaty: demokracie, autorita, totalita?.....	121
7.4.	Specifický režimní typ – středoasijský.....	123
7.5.	Ověření hypotéz.....	124
	Tabulky a mapy.....	126
1.	Mapy.....	126
1.1.	Politická mapa oblasti.....	126
1.2.	Zeměpisná mapa oblasti.....	127
1.3.	Mapa Střední Asie a části Kavkazu z roku 1511.....	128
1.4.	Mapa Střední Asie z roku 1922.....	128
1.5.	Mapa Kazachstánu.....	129
1.6.	Mapa Kyrgyzstánu.....	129
1.7.	Mapa Tádžikistánu.....	130
1.8.	Mapa Turkmenistánu.....	130
1.9.	Mapa Uzbekistánu.....	131
2.	Tabulky.....	132
	Seznam tabulek.....	132

Seznam pramenů.....	149
Monografie, texty, články.....	149
Úřední zprávy a publikace.....	155
Internetové zdroje.....	157
Použité právní předpisy.....	158
Résumé.....	165

Redakční poznámka

Odkazy na použitou literaturu jsou pomocí odkazujících zkratk shromažďovány vždy na konci každé stránky v poznámkách pod čarou. Odkazy se vztahují k podrobnějšímu seznamu na konci celé práce. Poznámky pod čarou, které mají vysvětlující význam, jsou vždy na téže straně jako text, k němuž se vztahují. Pokud odkazuji na právní předpisy, obvykle uvádím jeho název a neuvádím s ohledem na oficiální publikaci jeho zdroj (neznalost zákona neomlouvá). Seznam všech použitých předpisů je uveden rovněž v závěru práce, kde je i seznam jejich možných neoficiálních zdrojů.

Text disertační práce (bez obsahu, bez příloh, bez pramenné báze a anotace) má rozsah 334059 tisknutelných znaků, což je ve smyslu normy ČSN 016910 celkem 185 stran. Z typografických důvodů neodpovídá tisková strana straně dle normy ČSN 016910. Číslování kapitol a jejich částí odpovídá normě ČSN ISO 2145.

Namísto motta:

Демократия, она везде одинаковая. Ее основные принципы понятны — это власть народа, это свободные открытые выборы, которые являются неотъемлемой частью демократического развития. Это гражданское общество, которое, в конечном итоге, является самой высокой степенью развития любой демократии.

Islam Karimov, rok 2005¹

Není země bez hor, národ bez vládce.

sartské přísloví, sebráno Emanueleem Faitem, rok 1910²

Věnování

Nele a Filipovi

Poděkování

Děkuji všem těm, kteří mi s prací pomohli. Děkuji svému školiteli za velkorysost při vedení práce, inspiraci a mnohé cenné připomínky během tvorby. Nejvíce děkuji Martě za podporu při psaní celé práce.

⁽¹⁾ [Каримов (2005)], str. 39

⁽²⁾ [Fait (1910)], str. 82

1. Předslov

Současná politická věda směřuje do značné míry těžiště svého úsilí do výzkumu politických systémů, které jsou buďto samotnými představiteli této vědy nebo ostatními explicitně nebo implicitně označovány za demokratické³. Se stále rostoucí množinou států, které lze takto zkoumat, a s růstem významu a použitelnosti technologií, které jsou k dispozici i investičně podceněným politologům (ve srovnání s jinými vědami), lze dnes už stěží udržovat přehled o relevantních informacích, které se vztahují k politickým systémům byt' jediné oblasti (například států Evropské unie). Metodologická pluralita, která je pro politologii typická, navíc vytváří množství žánrově obtížně oddělitelných výstupů, které nabízí takové množství pohledů, že jejich pluralita vede až singularitě nepřehlednosti. Navzdory této inflaci výstupů je většina úsilí stále směřována do stále stejných zeměpisných oblastí, protože základní předpoklad analýzy, tedy data, která je možné analyzovat, je v případě některých zemí dostupný v míře vrchovaté a v případě jiných zemí nikoliv. Tento jev vede v podstatě k regionálně popsitelné koncentraci interpretačních výstupů a na druhé straně k jejich nedostatku ve vztahu k jiným oblastem⁴. Míra této disproporce je až únavná, pokud si zvědavý jedinec přeje dozvědět se cokoliv o vzdálenějších zemích a vyhnout se stále opakujícím se klišé.

V oblasti mezinárodních vztahů a souvisejících disciplín (konfliktní studie, geopolitika) existuje naopak široká nabídka nejrůznějších vědeckých výstupů, které ovšem v logice svých disciplín pomíjejí jinak politicky relevantní skutečnost svědčící o vnitřních poměrech subjektů, jejichž vnější projevy a jednání, stejně jako vzájemné vztahy, zkoumají⁵. Výzkum politických systémů států, o nichž je méně dostupných informací, které je obtížné katalogizovat dle obecně akceptovaných kritérií, je velmi slabý. Existují obecné studie, které se zabývají těmito systémy v abstraktní rovině v rozsahu jejich odlišnosti od těch systémů, které jsou politologické obci známější, a snaží se tuto odlišnost vystihnout, ale takové studie obvykle sumarizují zjištělá

³ S faktem výzkumu pouze demokratických systémů se mnohdy implicitně pracuje, aniž by to výzkumníci nějak zdůvodňovali či dokonce tento jev pojmenovávali, natož aby demokracii jako takovou definovali; například [Fiala (2000)], str. 108 an.

⁴ Některé země tak v podstatě regulací dostupných informací mohou ovlivnit do jaké míry se stanou předmětem srovnání či nikoliv.

⁵ Například postsovětský prostor, respektive jeho vzdálenější oblasti, byl v publikovaných sbornících obvykle popisován z hlediska výzkumu mezinárodních vztahů, viz např. [Pšeja (2001)], celé dílo; [Litera (1998)], celé dílo; [Kotyk (1998)], celé dílo.

srovnatelná empirická data, na jejichž srovnání s příslušným referenčním rámcem pak staví své úvahy. Obecně platí, že výzkum systémů je pak kontextuální (horizontálně), přičemž pro výsledek takového výzkumu je stejně jako výběr srovnávaných dat podstatný vybraný referenční rámec⁶.

1.1.1. Povaha

Zadání této práce dle příslušného usnesení oborové rady zní „Povaha politických režimů středoasijských republik“⁷. Její cíl by měl být beze zbytku patrný ze samotného zadání. Nelze ovšem pominout určitá očekávání vědecké obce stran podrobnějšího rozboru něčeho, co by nemělo z logiky věci být ani rozebíráno, takže k tomuto tématu bude napsáno i pár poznámek. Pojem „povaha“ je vyjádřením kvalitativní vlastnosti. Většina politologických metod ovšem staví na kvantitativním měření, protože pracuje s měřitelnými veličinami. Empirickoanalytická metoda je na aplikaci takových postupů dokonce založena. „Povaha“ je pak vyjádřením vlastnosti, k jejímuž úplnému popisu nelze vyčerpávajícím způsobem použít pouze měřitelné vlastnosti, jenž lze vyjádřit číselnou, binární či obdobně kvantifikovatelnou hodnotou. Z tohoto důvodu je k vyjádření „povahy“ zapotřebí i obecný jazykový aparát, který předmět zkoumání popisuje takový jaký je a nikoliv pouze tak jak se liší od jiných, v čem se shoduje a jak jej lze zařadit.

Problematika politologické taxonomie a neovladatelné ambice vše klasifikovat vede někdy k tomu, že se politologie posouvá na pozici exaktní vědy a popírá svou společenskovední povahu. Vývoj politických systémových teorií je v podstatě vývojem zpřesňování měření a objevování měřitelných vlastností⁸. Přemíra dat, jejichž výpovědní hodnota má různou platnost, pak vzhledem k omezené mentální schopnosti příjemce sdělení vede k potlačení vystihnutí neopakovatelnosti každého sociálního (a tedy i politického) útvaru. Pojem „povaha“ je pak popisnou vlastností, která tento rozměr zdůrazňuje. Ke zjištění takto definované povahy (čehokoliv – v tomto případě politického režimu) je nezbytné aplikovat přirozeně obvyklé popisné, analytické a syntetické postupy. Je třeba používat i dosavadní pojmový aparát, který je politologické obci obvyklý. Nicméně ani tyto postupy a tento aparát by neměly omezovat sociálního vědce, aby hledal nové souvislosti, které doposud nebyly ověřeny. Tímto se autor samozřejmě dotýká kritického místa vyjádřených postupů, a to problematiky ověřitelnosti

⁶ Formálně bezvadná metoda je tak determinována adekvátním stanovením referenčního rámce.

⁷ Po formální stránce je zadání práce rozhodnutím vzdělávací instituce a ta za ně nese formální odpovědnost, kdežto aspirant na získání formálního vzdělání je oprávněn pouze zadání navrhovat, z tohoto důvodu by vadné zadání nemělo být přičítáno k tíži aspiranta, jehož úkolem je zadání naplnit. Nicméně aspirant tímto přiznává, že se na formulaci zadání podílel.

⁸ Počínaje Mauricem Duvergerem a konče moderními konceptuálními mapami Steina Rokkana [Rokkan (1999)] či Sartoriho bohatou katalogizací zkoumaných systémů [Sartori (2001)]. Totéž platí o Linzově výzkumu „nedemokracií“, v češtině: [Holzer (2007)]. Vývoj politické vědy vede ke zvyšování citlivosti k rozdílům a tím i ke zvyšování počtu možných kategorií, kam zařadit zkoumaný subjekt.

a přezkoumatelnosti vlastní vědecké práce. Smyslem studia předcházejícího této práci je „vědecké bádání a samostatná tvůrčí činnost v oblasti výzkumu nebo vývoje“ (ust. § 47 odst. 1 zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách, v platném znění – ustanovení o doktorském studiu). Takto definovaná tvůrčí činnost vybízí k hledání nových teorií a nových souvislostí. Všechny postupy by měly být přirozeně ověřitelné, ale ověřitelnost nelze omezit na aplikaci pouze široce přijatých postupů, zažitých pojmů a nezpochybnitelných zákonitostí politické vědy. Naopak ověřitelnost je třeba vztáhnout k výpovědní schopnosti popsaných úvah a jak dosavadní tak nové postupy je třeba při přezkumu závěrů hodnotit kriticky (nikoliv polemicky).

Dosavadní popis metodologie, tak jak je v politické vědě obvyklý se omezuje na stručný popis klasifikačních konceptů, což není (přísně hodnoceno) celá metodologie, ale pouze její referenční rámec, který slouží ke zpracování zjištěných faktů. Samotná metodologie, kterou by měl být souhrn popisných postupů a která by měla spět k ověřitelnému seznání samotných faktů, není doposud přísně ustálena⁹. Tento stav vede k mnoha nedorozuměním, kdy nikoliv zcela dokonalé (a mnohdy v dobré víře převzaté) dílčí výstupy, které mohou být sporné, pak zakládají nesrovnalosti v samotném jinak formálně bezvadné klasifikaci či její nové konceptualizaci.

Druhým rysem doposud neustálené obecné systémové teorie zahrnující jakékoliv systémy je již zmíněný nárůst systémových typů, který je přímo úměrný se zeměpisným rozšířením politologického výzkumu. Intelektuální past vytvářená nenápadnou propastí mezi potřebou zobecnit a potřebou vystihnout je překlenutelná pouze vytvořením další relevantní systémové vrstvy úvah. Dosavadní stále stoupající kvantita systémových typů povede pouze ke kvalitativní změně této metodologické vrstvy (klasifikace) v pojmový aparát, jehož smyslem bude přiměřený popis zkoumaného předmětu (systému či jiné entity), kdežto katalogizace se stane novou (diskontinuitní) kategorií – patrně otevřeným systémem. To je také cílem této práce – relevantní popis povahy pěti politických režimů, za použití všech obhajitelných postupů¹⁰. Není smyslem této práce vstupovat do diskursu ohledně katalogizace systémů či režimů, nicméně dosavadní diskurs může sloužit jako zdroj onoho pojmového aparátu, přičemž jednotlivým popisným prostředkům bude přisuzován takový význam, který jim je v odborné diskusi obvykle přičítán, aniž by ovšem měly ambici definitivní klasifikace.

Samotná katalogizace je totiž mnohdy problematická a stává se předmětem sporů, jejichž charakter někdy hraničí s normativními spory. Už obvyklé dělení na systémy „demokratické“ a „jiné“ doprovázané sporem nad vnitřní spektrální analýzou nedemokratických

⁹⁾ Mezi nezbytné metodologické nástroje je zapotřebí zařadit především relevantní výběr zkoumaných primárních (obecných historických a politických) skutečností a jejich následné zpracování do nezpochybnitelně popsaného politologicky relevantního tvaru, se kterým je možné dále pracovat. Mezi jednotlivé popisné nástroje by měly patřit obvyklé analytické postupy (srovnání, hledání možných souvislostí a umělá izolace jevů, důkaz opakem apod.) ale i syntetické postupy založené na relevantní empirii a pomocných vědách (sociologie, psychologie, teorie her apod.).

¹⁰⁾ Tedy výběr relevantních dat, jejich analýza a syntéza, a následný kvalitativní popis zkoumaného předmětu.

systemů, není zcela prosto normativních rozměrů. To je dáno především tím, že je normativita na jedné straně odmítána a na druhé straně jsou současně některé dílčí normativní výstupy považovány za podklad pro závěry v empirické rovině. Jinými slovy je podceněna primární podkladová analýza, což zakládá nesrovnalosti v aplikaci druhé úrovně zpracování dat (katalogizaci). Už při samotném rozhodnutí, zda systém považovat za demokratický či nikoliv, vstupuje do řešení této otázky několik normativních vstupů, ačkoliv se empirickoanalytická metoda snaží o vytváření dojmu, že je tento problém již vyřešen na nenormativní bázi. Samotná otázka existence svobodné politické soutěže či existence svobodných voleb není zodpověditelná bez toho, aniž bychom reflektovali normativní rozměr těchto pojmů¹¹. Mnohdy politolog pracuje s faktem, zda existují ve zkoumaném prostoru politické a občanské svobody, přičemž odpověď na tuto otázku je zhusta normativní¹². Na jednu stranu je tedy otázka odlišení demokratického a nedemokratického systému zanesena normativními aspekty¹³ a na druhou stranu neexistuje univerzální koncept výzkumu (jakéhokoliv) politického systému, který by dokázal ponechat stranou tyto předběžné otázky. Tato skutečnost je sama o sobě dostatečných důkazem, že empirickoanalytická metoda není metodou úplnou a nevystačí si bez opory postupů opírajících se o jiné metodologické koncepty. Výzkum povahy politického režimu bez ambice na klasifikaci výsledného výstupu, ale naopak s ambicí dosáhnou kvality v tomto popisu, je pak jen přirozeným závěrem, jak se vyhnout potřebě některých závěrů, které autor považuje dílem za zbytečné a dílem za předčasné¹⁴.

1.1.2. Režim

Kromě pokusu o vymezení rozsahu výzkumného prostoru „povahy“ je vhodné zmínit i to, co autor podřazuje pod pojem „režim, či „politický režim“¹⁵. Zkoumání politického systému je podřízeno obecným principům systémové teorie, která bere v potaz existenci prvků systémů,

⁽¹¹⁾ Definice existence svobodných voleb je, navzdory tomu že existují obecně uznávané postupy zjišťování těchto skutečností, otázkou zatíženou mnoha předběžnými normativními soudy, ačkoliv výstup z takového zjišťování má mnohdy podobu zdánlivě empirickoanalyticky přijatelného závěru.

⁽¹²⁾ Například v otázce ochrany (nebo porušování) práva na život lze jednotlivá dílčí fakta podřít empirickému poznání, protože otázka konce života je empiricky nezpochybnitelně definována jinou oblastí exaktní vědy – biologií a medicínou (jako mozková smrt); v oblasti jiných práv či svobod si ovšem bez normativní podpory nelze vystačit, protože subjektivní práva a svobody nelze hodnotit jinak než subjektivně a hodnotově podmíněně.

⁽¹³⁾ Podobně lze pokračovat i v další katalogizaci nedemokratických systémů. Všechny dosavadní obvyklé úvahy byly natolik zaneseny předběžnými normativními soudy, že to při i aplikaci zdánlivě hodnotově neutrální metody vzbudí normativně zabarvené polemiky.

⁽¹⁴⁾ Pokud tyto závěry bude činit na základě této práce kdokoliv jiný, může to být přínosné.

⁽¹⁵⁾ S pojmem politický režim obvykle pracuje například Hannah Arendtová, aniž by jej explicitně výrazně odlišovala od pojmu systém [Arendtová (1996)], celé dílo.

jejich vztahů a obecné pravidlo, že systém je více než pouhý součet jeho prvků. V politické teorii se namísto obvyklého použití pojmu politický systém někdy používá bez dalšího vysvětlení pojem politický režim¹⁶. Samotné použití odlišného pojmu svědčí spíše pro závěr, že jde o něco jiného. Odlišné věci jsou nazývány odlišně; stejné věci jsou nazývány stejně (obvykle). V politických vědách, tak jak jsou traktovány, je použití pojmu „systém“ obvyklé, mimo jiné i proto, že převládající doktrína „policy analysis“ je odvozena od obecné systémové teorie, stejně empirickoanalytická metoda. Použití pojmu „systém“, stejně jako výzkum systémů, se obvykle vztahovalo k zemím (nebo jejich logickým částem), které byly (výzkumníkem nebo přednášejícím) považovány za demokratické nebo za protodemokratické a mělo smysl ve vztahu k nim uvažovat o systému politických stran, systému orgánů, územních středisek moci apod. Pojem „režim“ se používal u těch zemí, které byly označovány za nedemokratické, a jejich analýza se omezila popis charakteru moci jako výstupního produktu režimu, bez analýzy vnitřku toho režimu. Situace, kdy v praxi se na jedné straně používá pojem „systém“ a na druhé straně pojem „režim“, naráží stejně jako přiřazení epiteta demokratičnosti na předběžné otázky normativního charakteru. Samotná odlišná metoda má své opodstatnění, protože v každém případě je sociálně relevantní jiný výzkumný předmět¹⁷. Předběžná otázka, zda zkoumat vnitřní vztahy, existenci prvků a systémové funkce nebo zda systém definovat jako režim a změřit se na povahu jeho výstupu (outputs) je totiž klíčová nicméně také normativně podmíněná. Tento poznatek by mohl vést k závěru, že pojem „systém“ lze vztáhnout k označení popisu systémových součástí a jejich vzájemných vztahů, kdežto pojem „režim“ pouze k popisu vzájemného vztahu zdroje moci a jeho adresáta. Z logiky systémového popisu není adresát moci (jednotlivec, skupina lidí) součástí systému. Popis režimu je v podstatě kvalitativní popis systémových výstupů a vstupů, jejichž analýza má v systémové teorii jinak kvantitativní povahu¹⁸.

Problém odlišení „režimu“ a „systému“ je navíc kontaminován tím, že i ty politické systémy, které jsou zkoumány jako režimy (tedy v relaci zdroj moci a její adresát), vykazují systémové vlastnosti, jenž jsou mnohdy zajímavější (vědecky i čistě lidsky) než systémy opakovaně a donekonečna prozkoumané. Jejich systémový výzkum je ovšem jednak obtížný (absence dat, nezbytnost spekulativních závěrů) a jeho výstupy jsou obtížně zařaditelné, protože ty politické systémy, které jsou obvykle považovány za nedemokratické (normativně podmíněné), tak rozmanitost jejich forem je přeci jen vyšší a potřeba jejich katalogizace podle obecných systémových kritérií nižší¹⁹. V této práci bude zkoumán především politický režim zmíněných zemí, protože v důsledku předběžné analýzy a předchozí znalosti autora jsou režimní funkce

⁽¹⁶⁾ S dichotomií těchto pojmů se inspirativně vyrovnali Jan Holzer a Stanislav Balík; [Holzer (2007)], str. 23-30.

⁽¹⁷⁾ Empirickoanalytickou metodu není možné formalizovat natolik, že bude zkoumat zdánlivé nominální a neexistující vztahy mezi prvky systému, který funguje zcela jinak.

⁽¹⁸⁾ V tomto ohledu se autor nechává volně inspirovat tzv. kvalitativními postupy, viz též [Strauss (1999)], celé dílo, dále pak str. 27-32, především k otázce teoretické citlivosti. Autor podotýká, že kvalitativní postupy jsou obecně aplikovatelné na jakékoliv společenské vědy.

(výstupy systému) podstatnou ne-li klíčovou vlastností celé zkoumané politické entity. Systémové vlastnosti zkoumaných entit jsou také zajímavé a podstatné, ale jejich relevance je nižší, protože se v případě zkoumaných politických obcí odvíjí právě od povahy politického režimu jako celku²⁰.

Zásadním prvkem výzkumu politické vědy je politická moc. Ta je předmětem a základním kamenem stavby systému, základním projevem režimu a předmětem výzkumu politologa. Na rozdíl od sociologie, která moc zkoumá v obecné rovině, politologie chápe moc jako kategorii užší (omezenou na politično²¹) a zároveň širší (rozšířenou o přesah politična přes sféru individuálních zájmů). Fenomén politické moci je součástí obecné kultury a je tedy nezbytné jej zkoumat i v kontextu této kultury, přičemž politický segment této kultury je možné nazvat politickou kulturou²². K výzkumu povahy obvyklé politické moci v politické obci a potažmo jejího politického režimu je dle názoru autora v případě, kdy jsou tradované vzorce chování podstatnou součástí politické kultury, nezbytné zkoumat i historický vývoj těchto politických vzorců chování a potažmo vývoj politických struktur²³.

1.1.2.1. Hypotézy

V případě pěti zkoumaných zemí – států (Kazachstán, Kyrgyzstán, Uzbekistán, Tádžikistán a Turkmenistán) je zapotřebí při výzkumu současných režimů vzít v úvahu, že vývoj dosavadních politických tradic prošel nepřetržitým dosavadním vývojem nejméně dvou tisíciletí. Jejich popis je tedy dílem nezbytný (i proto, že není obecně znám) pro pochopení některých souvislostí současných politických režimů. Historický exkurs je omezen na politicky (mocensky) relevantní skutečnosti a pomíjí všechny jinak podstatné okolnosti (folklor, písemnictví, architekturu). Tímto je i stanovena **první pracovní hypotéza**: tydy, zda a do jaké míry je

⁽¹⁹⁾ Bývají právě katalogizovány podle jiných kritérií (povaha moci). Naopak při jejich výzkumu častěji nalézám odevzu potřebu popsat systém či režim takový jaký je. Historicky vzato byla jednou z takových quasidisciplín „sovětologie“, jejíž relevantní část byla založena na výzkumu systému, takového jaký byl, bez ambicí jej katalogizovat. Její výjimečné postavení bylo ovšem dáno výjimečností a neopakovatelností předmětu výzkumu. Není ovšem každá politická entita výjimečná a neopakovatelná?

⁽²⁰⁾ Otázka, zda je povaha politické moci určující pro další systémové prvky nebo zda jsou je od nich odvozena by se mohl stát nenormativně zatíženou odpovědí, zda zkoumat spíše politický režim či politický systém; její odpovědi ovšem musí předcházet kvalitativní analýza celé politické entity.

⁽²¹⁾ Z hlediska obvyklé teorie je možné politično definovat jako sféru „politics“ v obvyklé třívrstvé „polity analysis“, viz též [Fiala (2000)], str. 17-19.

⁽²²⁾ Není tím vyjádřeno normativně podmíněné a mediálně často používané označení chování politika, ale tento pojem z oblasti antropologie označuje souhrn získaných (naučených a vytvořených) vzorců chování.

⁽²³⁾ Tato potřeba může být oslabena diskontinuitními vývojovými zlomy, protože historické revoluční události v rámci politické obce mnohdy výrazně diskontinuitně změny vzorce politického (i jiného) chování. V případě zkoumaných vzorců chování ve Střední Asii tomu tak není, protože dosavadní zásadní historické změny (kolonizace, sovětizace, rozpad SSSR) měly vždy vnější povahu a významně nezasáhly do struktury vnitřních politických vztahů a nepochoybnily nijak dosavadní politické tradice.

historická zátěž determinujícím faktorem povahy politické moci a politického režimu. **Druhou hypotézou** je předpoklad (ve vztahu k první hypotéze kontradiktorní), do jaké míry jsou určující jiné systémové faktory a formální systémové předpoklady (formální instituce). **Třetí hypotézou** je předpoklad, že určující pro charakter politických režimů jsou vnějšystemové předpoklady jako vnější politické vlivy, geopolitické postavení a výbava (nerostné bohatství, přístup k šancím v mezinárodním obchodu) a inputs, tedy vstupy (především aktuální voluntaristické podněty politické obce nebo její části)²⁴.

Každý zmíněný předpoklad má určitou tradici v empirické politologii. V intencích historické determinace pracoval především Stein Rokkan, který ji aplikoval při sestavení konceptuální mapy Evropy²⁵, kdežto analýza souvislostí mezi organickou strukturou systému a jeho funkcí je spíše tradicí legalistické pozitivistické tradice představované například Giovannim Sartorim²⁶. Analýza inputs a outputs (a jiné *black box theories*) je pak produktem americké sociologické (ahistorické) školy.

Při ověřování zmíněných hypotéz není možné zcela abstrahovat od některých interdisciplinárních postupů, přičemž normativní postupy jsou dle názoru autora v některých situacích nezbytné, protože je doposud nikdo nedokázal do důsledků nahradit empirickoanalytickými postupy. Jejich použití je ovšem možné pouze za současného vědomí odlišnosti těchto postupů, totéž platí o postupech ryze historických, psychologizujících, či o geopolitických úvahách. Smyslem práce je tedy i odpověď na některé **díleční otázky**, zda existují ve Střední Asii politické národy a moderní státy. V průběhu práce by taky měly být osvětleny některé otázky, souvislostí mezi vstupními faktory a konečnými podobami režimů.

1.1.3. Zatím

Doposud se v českojazyčném publikačním prostoru věnovalo Střední Asii málo odborných publikací. V oblasti politologie jsou to spíše kratší a výjimečně středně dlouhé statě. Autorem většiny z nich je Slavomír Horák a naprostá většina jeho statí je publikována i elektronicky²⁷. Kromě něj se problematice Střední Asie věnuje Věra Exnerová, jejíž výzkum se vztahuje především na oblast Ferganské doliny²⁸. Okrajově a z jiných vědních disciplín se problematice věnují příspěvky v některých sbornících, jde především o problematiku

⁽²⁴⁾ Stanovení předpokladů – hypotéz není provedeno zcela bez znalosti zkoumané látky, a autor má o jejich platnosti představu. To ovšem není na překážku demonstraci jejich validity či částečné validity a vyvození příslušných závěrů.

⁽²⁵⁾ [Rokkan (1999)], celé dílo.

⁽²⁶⁾ [Sartori (2001)], celé dílo.

⁽²⁷⁾ [@ Horák] – jde o rozsáhlé webové stránky.

⁽²⁸⁾ [Exnerová (2001)], [Exnerová (2006)].

zahraniční a bezpečnostní politiky²⁹. Zatím nejrozsáhlejší publikace – monografie je rovněž z pera Slavomíra Horáka, toto dílo velmi kvalitně zohledňuje jak geopolitické tak čistě politologické aspekty společenských jevů a politických procesů ve Střední Asii³⁰. Jeho nejsilnější stránkou respektive důvodem jeho kvalit je rozsáhlý primární terénní výzkum.

Ve zmíněné publikační činnosti převládá historizující pohled kombinovaný s geopolitickou interpretací současných problémů. Společným rysem dosavadní publikační činnosti je zamlžený normativní diskurs, ve kterém svůj význam mají jak obecné demokratické hodnoty, tak tradicionalistické protikoloniální postoje kombinované s důrazem na islámské a obecné tradice.

V zahraniční (anglosaské) literatuře je zatím nejobsáhlejším dílem sborník Karen Dawishové a Bruce Parrota, který velmi dobře reflektuje jak vývoj po roce 1991, tak i sovětské dědictví a oba okruhy dat zpracovává velmi erudovaným způsobem³¹. Významnou nevýhodou tohoto sborníku je jeho současná zastaralost, na druhou stranu lze některé jeho závěry ve vztahu k období do roku 1997 považovat za dosud nepřekonané. Tomuto sborníku zdatně sekunduje vnitřně více rozrůzněný sborník Borise Rumer, jehož většina příspěvků tíhne ke geopolitickým nebo ekonomickým analýzám, a menšina se pak zaměřuje na vnitrostátní poměry (pouze Kazachstán a Uzbekistán)³². V angličtině dále existuje nepřeborné množství krátkých článků, které se věnují danému regionu z hlediska geopolitického či politologického (obvykle normativního, či legalistického). Existuje také mnoho ekonomických studií či statistických analýz, jejichž výpovědní hodnota může sloužit jako podpůrný zdroj informací. Společným znakem anglofonní publicistiky, pokud nejde o geopolitické studie, je také normativní rozměr statí, který ovšem vykazuje velmi uniformní referenční rámec demokratických standardů.

V ruské odborné literatuře převládají zcela suverénně geopolitické přístupy k interpretaci jakýchkoliv souvislostí ve Střední Asii³³. Výjimečně se jako podpůrné informace, které ovšem následují až za informacemi o vnitřním ekonomických poměrech, uvádějí i politické vnitrostátní souvislosti³⁴. Mimoevropská (turecká) politická vědě se rovněž zabývá především geopolitickým rozměrem středoasijské reality³⁵. Francouzská současná politická věda daný region pomíjí francouzský přínos tkví především v historické a kulturologické analýze regionu v širším slova smyslu³⁶.

⁽²⁹⁾ [Uhl (2001)]; [Uhl (2002)].

⁽³⁰⁾ [Horák (2005)]. Monografie je nejlepším soudobým souhrnným dílem vztahujícím se ke Střední Asii. V mnohém předčí i nejrozsáhlejší zahraniční monografii [Dawisha (1997)], která je přeci jen příliš zatížena mechanickým institucionálním pohledem na středoasijskou sociální realitu.

⁽³¹⁾ [Dawisha (1997)], celé dílo.

⁽³²⁾ [Rumer (2005)], celé dílo.

⁽³³⁾ [Максименко (1995)], celé dílo; [Нартов (2003)], str. 150 an., 179.

⁽³⁴⁾ [Vassiliev (2001)], celé dílo.

⁽³⁵⁾ [Aydin (2000)], celé dílo.

⁽³⁶⁾ [Roux (2007)], celé dílo.

Je rovněž otázkou, zda nezmínit dílo Jana Holzera a Stanislava Balíka³⁷, které se zkoumá problematiku nedemokratických postkomunistických režimů (dle autorské terminologie), přičemž dva ze zkoumaných režimů (Uzbekistán a Turkmenistán) spadají do zkoumaného areálu. Zmíněná kniha navazuje na obecný výzkum politických režimů a nesnaží se navazovat na areálové studie. Její výzkum ve vztahu k těmto zemím vyháží především ze sekundárních zdrojů a dílčích výstupů jiných areálových specialistů. Závěry této publikace vykazují interpretační dopady v oblasti výzkumu nedemokratických režimů v obecné rovině a nikoliv oblasti areálového výzkumu. Z tohoto důvodu, byť je tato kniha zmíněna, není vhodné jí beze zbytku řadit do kategorie literatury vztahující se primárně ke Střední Asii. Některé její závěry je ovšem vhodné vzít v úvahu, především z důvodů inspirace a zpětné vazby.

Specifickou kapitolou je otázka získávání informací o zkoumaném regionu, přístup k primárním zdrojům a ověřování jejich validity. V tomto ohledu je dostupných zdrojů málo a primárních zdrojů ještě méně. Existují publikace, které nemají žádné ambice ohledně výkladu dějin a omezují se na sestavení ověřených dat. Jejich výstupy pak slouží jako kvalitní orientační osnova, mezi tato díla patří například chronologie Iana Prestona³⁸. Mnohé novinové články, publicistické texty se zaměřují spíše na estetické stránky kultu osobnosti než na povahu politických režimů, pokud se věnují vůbec sociálním otázkám. Jedinými seriózními výzkumníky, kteří se zabývají sběrem (a následnou analýzou) primárních dat jsou již zmíněný Slavomír Horák, který do Střední Asie poctivě jezdí a zabývá se terénním politickým výzkumem, dále Jan Šír³⁹, který rovněž sbírá primární data, a v neposlední řadě i Věra Exnerová, která se specializuje na islám ve Ferganské dolině. Za zmínku stojí ještě publikace Alexandra Langerera, který ve Střední Asii delší dobu pracoval⁴⁰. Obecně platí, že primární zdroje veřejně dostupné obecně nejsou a to ani na internetu. Mnohé informace jsou navíc zavádějící či dokonce chybné. Při analýze regionu je tedy zapotřebí se spolehnout dílem na chudé primární zdroje, dílem na publicistické texty, kterých je kupodivu více, a konečně i na sekundární literaturu, které je přiměřeně. Z těchto důvodů jsou možnosti výzkumu v mnohém omezeny a výstupy jsou tímto nedostatkem nepochybně ovlivněny.

1.1.4. Snad

Není cílem této práce přispět k diskusi o tzv. nedemokratických režimech. Není ani jejím cílem jakkoliv obohatit dosavadní politologický metodologický diskurs. Jejím cílem je regionální

⁽³⁷⁾ [Holzer (2007)], celé dílo.

⁽³⁸⁾ Například [Preston (2001)], celé dílo; k podobnému účelu slouží i přílohové části [Roux (2007)], přílohy a tabulky.

⁽³⁹⁾ Viz například [Šír (2008)], [Šír (2007)].

⁽⁴⁰⁾ [Langer (1994)].

studie analyzující povahu politických režimů pěti zemí, a to za použití nástrojů, které autor považuje s ohledem na předmět výzkumu adekvátní. Jejich výběr je do značné míry arbitrární, stejně jako při podrobnější medicínské diagnóze jsou voleny takové přesné diagnostické nástroje, které se odvíjejí od předběžného úsudku, jenž si učiní vyšetřující *prima faciae*. Z tohoto důvodu jsou s ohledem na historickou anamnézu regionu zvolena výzkumná paradigmatata vzniku či budování politických národů a vzniku států. Ze stejných důvodů jsou pak zohledněny současné vnější vlivy tkvící jak v politických obcích samotných tak ve vnějších vlivech, protože tyto faktory zjevně v nějaké míře na povahu režimů působí a je otázkou výzkumu v jaké míře a jak. Z důvodů zachování dekora neutrality (i jejího obsahu) je pak nezbytné i zhodnotit i vztah mezi povahou režimů na straně jedné a formální a faktickou institucionální strukturou politických systémů vytvářejících režim na straně druhé.

2. Historický kontext středoasijského regionu

2.1. Pivotální oblast

Území dnešní Střední Asie⁴¹, tak jak je dnes vnímáno, je osídleno prakticky nepřetržitě už od dob, do kterých již nesahá dostupná historická znalost. Po dobu historiky probádanou bylo toto území osídlováno několika migračními vlnami, které postupně asimilovaly dosavadní obyvatelstvo, popřípadě noví příchozí žili vedle dosavadních obyvatel. Navzdory téměř nepřetržitému migračnímu toku do zkoumané oblasti zůstalo území Střední Asie osídlené na evropské poměry velmi řídké, s výjimkou několika málo oblastí, které umožňovaly systematictější zemědělské využití. V ostatních oblastech Střední Asie převládal kočovný způsob života spjatý s horským nebo stepním pastevectvím, který spolu s městským stylem života vytvořily dva základní politické a organizační modely správy, které si vzájemně konkurovaly až do kolonizace Střední Asie a v latentní formě si konkurují dodnes. Osídlenecké vlny přicházely ve starověku především z východu z oblasti Sibíře a dnešního Mongolska a ve slabší míře z jihu z oblasti Persie a Blízkého východu⁴².

Ve středověku a novověku (v evropském smyslu těchto slov) se Střední Asie za stále trvajících migračních vln stala i oblastí zájmu okolních i vzdálených států pro účely (spíše vzdálené) územní kontroly. Rozsáhlé území, které nebylo významně osídleno a samo o sobě nepředstavovalo zdroj bohatství, představovalo naopak možný přístup ke vzdáleným trhům, oblastem vlivu, kontrole vzdálenějších území, informacím a jiným politicky či ekonomicky

⁽⁴¹⁾ Terminologicky vzato, je pojem Střední Asie (Средняя Азия) v dnešní rusofonní odborné literatuře stále vyhrazen území pěti bývalých sovětských republik ležících v oblasti na východ od Kaspického moře, jež je stále ještě považováno konzervativní ruskou elitou za jeden geopolitický celek, viz např. [Максименко (1995)], str. 49-78. Zeměpisné rozsáhlejší oblast zasahující mnohem jižněji směrem k Indickému oceánu, která je označována jako Centrální Asie (Центральная Азия), je poslední dobou se vzestupem moderního geopolitického nazírání na politické události mnohem častěji zkoumána jako jeden rozsáhlejší a nedělitelný celek, přičemž definice sovětské Střední Asie v tomto světle pozbývá na významu, viz např. [Максименко (1995)], str. 129-138. Anglosaský význam ještě širšího pojmu Střední Východ (Middle East) zahrnuje obě tyto oblasti jako své logické části, viz např. [Aydin (2000)], str. 7-15. Tato práce, která není geopolitickou studií a zabývá se vnitřními poměry jednotlivých států (zemí) se zabývá Střední Asií v postsovětském tradičním slova smyslu.

⁽⁴²⁾ Viz např. [Roux (2007)], str. 21-35.

využitelným komoditám. Kontrola Střední Asie byla kromě lákavé možnosti těžít z výměny zboží mezi jednotlivými civilizačními okruhy, také přitažlivá z hlediska obrany před jinými zdroji mocenských ambicí imperiálního charakteru. Se Střední Asií bezprostředně hraničí (a hraničila) území ovládané Čínou⁴³, Rusko, Persie, Indie, svého času do Střední Asie zasahovala i Arabská říše⁴⁴.

Na sklonku starověku a počátku středověku byla pro středoasijské dějiny významná rovněž mongolská migrační a vojenská expanze, která se ke Střední Asii vztahovala jak k oblasti masivního průchodu směrem do Evropy, tak k oblasti usídlení. Tutéž roli pak ve slabší intenzitě plnily později různé další národy (turkotarského původu), ať už sibiřské nebo blízkovýchodní⁴⁵.

Střední Asie představuje z geopolitického hlediska hluché místo mezi několika významnými civilizačními centry rozkládajícími se v okolí ní za její periferií. Souhrn (kruh) těchto epiperiferiálních center představuje naprostou většinu podstatných civilizací, které určovaly politické dějiny na euroasijském kontinentu⁴⁶. Ve Střední Asii byla vždy aktuální otázka konkurenčního střetu vícero modelů sociální a politické kontroly, jakožto i jiných komplexních paradigmat politické organizace. Forma jejich střetu mohla mít podobu dialogu i konfrontace. Společným znakem různých paradigmat, která se ve Střední Asii setkávala, byl jejich původ mimo středoasijský areál.

Příkladem je skutečnost, že Střední Asií procházela linie kontaktu islámu a křesťanství⁴⁷. Střední Asie tak byla arénou střetu zájmů a jejich nositelů; tedy idejí, doktrín a politických uskupení prosazujících různé modely správy a uplatňování moci. Do Střední Asie různé civilizace (jejich elity) směřovaly své úsilí o získání politického a kulturního vlivu. Střední Asie též byla mostem mezi nimi a kontrola jejího území výrazným způsobem měnila vztahy mezi jednotlivými aktéry vnějšího prstence civilizačních mocenských center, který Střední Asii obkružuje dodnes. Pro středoasijské dějiny je tedy typickým prvkem podnět zvenčí a vnitřní poměry byly právě mnohdy určovány vektorovým součtem působení těchto podnětů.

Výsledkem takto formovaných dějin je velmi pestrá paleta různých historických etap, z nichž většina z nich souvisí nějakým způsobem s vnějším politickým vlivem. Dalším průvodním jevem této geopolitické vlastnosti Střední Asie je historicky obvyklá etnická a kulturní diverzita Střední Asie, která je dána především postupným v historii rozloženým vrstvením etnických

⁽⁴³⁾ V minulosti nebyla oblast Sin-Ťiang (Východního Turkestánu) považována za součást historického jádra Číny, nyní je její nedílnou součástí, viz např. [Roux (2007)], str. 67-79; [Tomášek (2004)], str. 125-213.

⁽⁴⁴⁾ Viz např. [Roux (2007)], str. 47-271.

⁽⁴⁵⁾ [Roux (2007)], str. 88-99. [Preston (2001)], str. 158-165, 205-212, 286-294, 295-301, 302-309.

⁽⁴⁶⁾ Za předpokladu, že budeme Rusko považovat za součást evropského civilizačního prostoru.

⁽⁴⁷⁾ Nešlo o linii v úzkém smyslu slova. Křesťanství (nestoriánské) bylo jedním z mnoha relevantních náboženství, které s v různé míře objevovalo, stejně jako islám, po celé Střední Asii. Vymizelo až s plným rozšířením islámu, které se stalo v šestnáctém století obecným náboženstvím.

skupin, které s ohledem na velkorosý středoasijský prostor vždy mohly žít vedle těch, kteří stejným způsobem přišli dříve.

2.1.1. Střet politických kultur

Nejstarší historicky známé obyvatelstvo Střední Asie je perské usdlé městské obyvatelstvo, které ovšem patrně už od horizontu nám známých událostí se setkávalo s kočovnými kmeny sibiřského původu, o nichž se toho neví prakticky nic. V jižní části dnešní Střední Asie zhruba v šestém století před naším letopočtem byly (od neznámé doby) městské státy, které kontrolovaly přilehlá zemědělská území⁴⁸. V té době se také začaly tyto státy dostávat v důsledku politického sjednocování Perské říše pod její vliv. Perská říše měla povahu starověké despotie, jenž se snažila dostat pod svou kontrolu do té doby nezávislé městské státy fungující jako regionální správní a hospodářská střediska. Sjednocující se říše pod vládou dynastie Achaimenovců (zhruba 5. až 3. století před Kristem) nevytvářela politickou obec v moderním slova smyslu, ale byla spíše oblastí vojenské kontroly a přechodné loajality městských států. Primární politickou jednotkou (obcí) byl městský stát, který měl svou vlastní hierarchickou vnitřní strukturu politických vztahů založenou v první řadě na kontrole výměny zboží a směnitelných statků a v druhé řadě na kontrole okolní zemědělské výroby. Vznikající mocenská elita měla slabě dědičnou povahu, a pravidla nástupnictví nevyučovala vnitřní rodinou konkurenci. Vznik pevných feudálních vazeb byl v samotném zárodku. Kočovné obyvatelstvo sibiřského původu, které se na severu Střední Asie dostávalo do kontaktu s usdlým obyvatelstvem bylo organizováno jednoduchým kmenovým způsobem.

První známým významným vnějším vojenským zásahem do středoasijských poměrů je řecká kolonizace Blízkého Východu, jenž měla dosah až do Střední Asie. Tažení Alexandra Makedonského (4. století před Kristem) zasáhlo i oblast Transoxánie⁴⁹ a zanechalo jak na celém Blízkém Východě tak ve Střední Asii stopy v podobě ovlivnění dosavadních politických vzorců chování (zdůraznění vojenského rozměru řízení státu). Kromě slabého kulturního, o něco silnějšího správního a silného vojenského přínosu pro oblast Střední Asie a její městské obyvatelstvo, měla velmi krátká řecká kolonizace za následek především vytvoření kulturních kontaktů s oblastí Středomoří a Blízkého Východu⁵⁰.

Po rozpadu chatrné řecké správy nastolené Alexandrovými vojsky a částečné obnově perské kontroly se silnou helénskou inspirací, se ve Střední Asii znovu upevnily městské státy, které s postupem času čelily stále organizovanějšímu vlivu turkotatarských kmenů původem

⁽⁴⁸⁾ [Roux (2007)], str. 21-47; [Preston (2001)], str. 158-165, 205-212, 286-294, 295-301, 302-309.

⁽⁴⁹⁾ Transoxánie je oblast za (z řeckého hlediska) řekou Amu-Darja (řecky Οχος), odpovídá dnešní jižní části Střední Asie bez území Turkmenistánu.

⁽⁵⁰⁾ [Roux (2007)], str. 53-61.

ze Sibíře, jež postupně osidlovaly Střední Asii ze severu a východu. Vzájemné setkávání dvou různých civilizací mělo mnohdy podobu vzájemné směny statků (i lidí) a mnohdy podobu vojenských konfliktů. Ve druhém století před Kristem se začaly měnit poměry v oblasti jižní Sibíře a dnešního Mongolska. Kočovní turkotatarské kmeny se začaly sjednocovat a formovat větší politické celky, které mocensky soutěžily s čínskými královstvími. Stálé intenzivní vztahy mezi turkotatarskými kmeny a čínskými státními celky se ukázalo jako klíčové pro osud Střední Asie, která plnila roli přetlakového ventilu. Politické vztahy na Dálném východě (v dnešním smyslu slova geopolitické) byly založené na vzájemné vojenské konkurenci mezi suverénními kmenovými knížaty. Významnou veličinou v těchto vztazích byla možná (a žádaná) kontrola Střední Asie, jež plnila roli sanitárního (útěkového) území, popřípadě roli strategického ekonomického území (budování zázemí).

Pozdější pravidelná migrace byla vyvolána mimo jiné i tím, že vnitřní mocenský tlak v oblasti dnešního Mongolska a Sibíře posilovaný čínskou politikou vytlačoval migrační vlny jednotlivých kmenů na západ. Turkotatarské kmeny nebyly jednotné a vzájemně spolu soutěžily, přičemž střídavá čínská podpora některých z nich byla prostředkem uplatňování čínského vlivu, který se tak ve Střední Asii projevoval mnohdy zprostředkovaně. Ve druhém století před Kristem se pak Číňanům podařilo dobýt některé východní oblasti Střední Asie, což byla součást jejich strategie jak kontrolovat rizikovou oblast za svými severními hranicemi⁵¹.

V následujícím období až do pátého století pak středoasijské dějiny byly ponejvíc dějinami střetu perské městské kultury, turkotatarské nomádské kmenové kultury a čínské centralistické státní kultury. Posledně jmenovaný vliv byl nepochybně nejslabší a velká vzdálenost od mocenských ústředí čínských států poukazovala na nevýhody centralizace správy oproti praktičtější distribuci moci v městských státech nebo ještě hůře uchopitelných pohyblivých kmenech. V rovině kontroly se tak střetávaly potřeby kontroly území (městské státy), armády (kmeny) a obchodu (centralizovaný stát s kontrolou vnějších hranic). S ohledem na zeměpisný reliéf Střední Asie existovaly vedle sebe městské státy a kočovní kmeny velmi dlouhou dobu.

Na přelomu sedmého a osmého století dobyli Střední Asii Arabové, kteří budovali velmi rychle se rozpínající Arabskou říši, jež se na své východní periferii v mocenském slova smyslu udržela velmi krátce. Arabské osídlení a krátká arabská státní správa ovšem Střední Asii významně poznamenaly. Od doby úpadku starověkých říší to byl po delší době opět impuls k budování státnosti, jejíž význam přesahoval rozměr města a jeho vliv na přilehlé zemědělské oblasti a spřátelené kočovní kmeny. Model arabské správy přinesl do politického (a ekonomického) života některé moderní formy zdanění (prerozdělení majetku veřejnou mocí), které pozitivně vymezily prostor ekonomické svobody, byť se tento model ve své hypertrofované podobě později stal příčinou úpadku Arabské říše. Model vzdálené správy se v prostředí, ve kterém konkurovaly delegované pravomoci arabských vůdců místním mocenským ambicím, jež se opíraly o bližší

⁽⁵¹⁾ Efekt vytlačování migračních vln trval poté až do šestnáctého století, viz např. [Roux (2007)], str. 290-298.

mocenská centra, neudržel dlouho⁵². Na území Střední Asie brzy na troskách rozpadající se říše opět zavládly v jednotlivých městech suverénní dynastie obvykle perského původu⁵³.

Stále trvající vliv turkotatarských kmenů a jejich migrace do Střední Asie pokračovaly příchodem dalších tureckých kmenů, Ujgurů a Kyrgyzů, kteří počali kontrolovat území na východě Střední Asie (východní Turkestán). Obvyklý vliv kočujících kmenů a pohyblivých vojsk bez územní základny v oblasti Střední Asie vystřídala během osmého a devátého století stálá územní kontrola Východních částí (dnešního Kyrgyzstánu, Tádžikistánu a východního Kazachstánu). Různé vlny přibývajících turkotatarského vlivu byly neseny různými kmeny jejichž vzájemné vztahy nelze označit za postup ve shodě. Naopak mezi turkotatarskými kmeny byla silná rivalita a mnohdy i válečné konflikty. Zásadní rozdíl mezi perskými politickými jednotkami (městy) a turkotatarskými politickými jednotkami (kmeny) netkvěl ani tak v jazyce nebo obecné kultuře, ale právě v odlišném přístup ke způsobu kontroly území^{54,55}.

S postupem času se dva základní modely politické kontroly vzájemně sblížily a rozdíly mezi nimi se staly méně ostrými. Na počátku třináctého století významným způsobem zasáhla do středoasijských poměrů mongolská invaze (vedená Čingischánem), která přinesla kromě přechodné vnější kontroly Střední Asie také princip kombinace vojenské správy společnosti se silnou kočovnou tradicí. V následujících stoletích se poté až do okamžiku ruské kolonizace udržel ve Střední Asii dominantní turkotatarský charakter s menšinovým perským vlivem. Představovaly jej jak velké turkické říše (Tamerlán a jeho následníci), tak pozdější menší feudální útvary. Přítomnost perského vlivu, která byla zachována do dnešní doby, se omezila na jihovýchodní oblast Střední Asie. Perské tradice budování mocenských center ve městech byly oslabeny turkotatarským stylem územně distribuované mobilní vojenské kontroly, která se částečně opírala o venkovskou infrastrukturu. Tento styl kontroly území byl z logistického hlediska ve středoasijském regionu zákonitě úspěšnější, protože jedním z klíčových mocenských faktorů v podmínkách Střední Asie byla kontrola obchodu, jenž byla možná pouze za současné kontroly proměnlivých obchodních cest⁵⁶.

Od úpadku velkých říší se od šestnáctého století do dvacátého století ve Střední Asii postupně poměry usadily a začala se postupně tvořit víceúrovňová územně rozdrobená feudální společnost. V době budování feudálních struktur byl už rozdíl mezi oběma politickými tradicemi velmi málo patrný a v oblastech, kde existovaly obě tyto tradice, bylo možné zaznamenat jejich silnou konvergenci, kdežto v severních oblastech Střední Asie se stále více prosazoval kočovný

⁽⁵²⁾ [Mendel (1997)], celé dílo; [Budil (2001)], str. 204-211.

⁽⁵³⁾ [Roux (2007)], str. 123-138; [Preston (2001)], str. 158-165, 205-212, 286-294, 295-301, 302-309.

⁽⁵⁴⁾ [Roux (2007)], str. 150-170; [Fait (1910)], str. 10-18; [Preston (2001)], str. 158-165, 205-212, 286-294, 295-301, 302-309.

⁽⁵⁵⁾ K problematice očima současné středoasijské historiografie též [Капаев (1996)], celé dílo.

⁽⁵⁶⁾ [Roux (2007)], str. 186-270; [Fait (1910)], str. 10-18; [Preston (2001)], str. 158-165, 205-212, 286-294, 295-301, 302-309.

(mobilní) styl politické vojenské kontroly území ekonomicky a sociálně navázaný na pastevecký styl využití území. Význam kontroly obchodu v té době poklesl, protože světový obchod díky rozvoji námořnictví již nebyl závislý na tranzitních vnitrozemských oblastech⁵⁷.

V novověku také ze severu začíná sílit ruský vliv byrokratické feudální správy a z jihovýchodu sílí vliv Číny, která významně politicky vždy ovlivňovala východní část Střední Asie z titulu politického aktéra vztahů mezi tureckými kmeny. Čína sama sice nikdy nekontrolovala od arabské nadvlády ve Střední Asii žádné její území, ale její vliv na politické tradice byl značný a přes turecký vliv ovlivnil i středoasijské politické tradice. Dosavadní dynastické principy, které byly vlastní jak perským městům tak tureckým kmenům posílily o z Číny převzatý princip hierarchizované struktury založené na subordinaci (úřednický princip); obdobné vlivy poznamenaly i kulturu vojenství⁵⁸.

Od počátku osmnáctého století kontrolovala Ruská říše oblast dnešního severního Kazachstánu. Oblast přiléhala k oblasti kontrolované Ruskem od dob jeho rozšíření k Tichému oceánu a byla velmi řídko osídlená. Kočovně pastevecké obyvatelstvo s vlastní šlechtickou vrstvou udržovalo politické kontakty s ruskou aristokracií (a tedy i s ruskou státní správou). Tehdejší organizace středoasijských kočovných elit nezakládala stát v dnešním slova smyslu, ale vytvářela heterogenní vztahovou síť, jejíž jednotlivé prvky se opíraly o jednotlivá navzájem neoddělená území. Postupem různých vyjednávání, drobných konfliktů a spojenectví se Rusku podařilo ovládnout dnešní severní Kazachstán cestou dobrovolného feudálního podřízení se kočovné šlechty suverenity ruského cara⁵⁹.

Zcela odlišné podmínky platily v případě kolonizace jižní části Střední Asie, která v té době měla vyvinutější civilizaci postavenou na kultuře orientálních měst. Obyvatelstvo bylo hustší a různé feudální útvary měly silnější vojenské zázemí. Na jih směřovaly různé kontakty na jiné regionální velmoci (Persie, Indie), popřípadě na jiné koloniální aktéry (Anglie). Postupné dobývání malých feudálních státních útvarů bylo pro Rusko spíše vojenským než politickým problémem. Ruská kolonizace byla téměř dokončena ve druhé polovině devatenáctého století, kdy se carské armádě a správě podařilo ovládnout dnešní Střední Asii. Dosavadní civilizační vývoj ve Střední Asii, který byl sice silně ovlivněn mnoha vnějšími vlivy, ale byl do té doby spontánní, tak byl překryt mocenskou nadvládou vnější (ruské) politické síly, která byla vojensky, technologicky, ekonomicky a organizačně vyvinutější⁶⁰.

⁽⁵⁷⁾ [Roux (2007)], str. 290-298.

⁽⁵⁸⁾ [Roux (2007)], str. 290-308; [Fait (1910)], str. 10-18; [Preston (2001)], str. 158-165, 205-212, 286-294, 295-301, 302-309.

⁽⁵⁹⁾ [Roux (2007)], str. 308-321; [Fait (1910)], str. 18-27; [Preston (2001)], str. 158-165, 205-212, 286-294, 295-301, 302-309; [Horák (2000)].

⁽⁶⁰⁾ [Roux (2007)], str. 321-333; [Fait (1910)], str. 18-27; [Preston (2001)], str. 158-165, 205-212, 286-294, 295-301, 302-309.

Po celou dobu, až do doby ruské kolonizace, se ve Střední Asii střetávaly politické koncepce kontroly širokého území prostřednictvím pohyblivé vojensky organizované kmenové struktury na straně jedné a koncepce městského státu, který se opírá o blízké okolí, na straně druhé. Obě koncepce mají svůj původ mimo Střední Asii (Mongolsko, Sibiř a Persie). Obdobné postřehy o cizím původu vzorců politického (nebo i jakéhokoliv jiného) chování lze vznášet i nad všemi jinými vlivy, které nepochybně Střední Asii ovlivnily. Z hlediska směřování vlivů a mocenských tradic, lze považovat Střední Asii za území ryze dostředivé území, kam ze všech stran přicházely různé inspirace, jež se prostřednictvím vojenských úspěchů lépe či hůře prosazovaly. Kritériem přežití jednotlivých politických modelů byla jejich úspěšnost ve stále se měnícím a heterogenním prostředí (etnicky, kulturně).

Ke vzniku dalších větších státních celků – feudálních útvarů střední velikosti, které měly svůj původ pouze ve Střední Asii, došlo až v okamžiku, kdy původem turkičtí úspěšní vůdci převzali na sklonku první poloviny druhého tisíciletí mnohé perské organizační a správní způsoby a byli s to se opřít o významné trvalé osídlení v Transoxánii. Následný rozvoj feudálních vztahů odvozený od rozpadu velkých říší se pak podobal evropským nebo blízkovýchodním poměrům po rozpadu raně středověkých říší.

Ve srovnání s Evropou nebo jinou oblastí středomoří byla Střední Asie díky intenzitě vojenských vstupů zvenčí v neustálém tlaku, který také stále vstřebávala (do značné míry i díky své rozloze). Vnější vojenské intervence měly za cíl ovládnout část středoasijského území za současného vytvoření vlastní mocenské základny. Nešlo tedy o klasické pokusy o kolonizaci ale spíše o vstup na hřiště mnoha hráčů. Vstupující mocenská síla obvykle opouštěla svou původní vlast, byť s ní někdy udržovala přetrvávající příbuzenské vztahy. Kromě dostředivých sil byla Střední Asie také původcem mnoha mocenských expanzí, z nichž některé měly i vliv na Evropu (Tataři, Mongolové apod). Význam Střední Asie jako původce vojenských agresí a expanzí klesl na počátku evropského novověku⁶¹.

Z hlediska vzájemných vztahů různých aktérů ve středoasijském areálu lze dojít k poznání, že pro většinu období byla typická slabá hierarchizace těchto aktérů, z nichž každý byl nikomu nepodřízeným suverénem s regionálně (kmenově, klanově) omezeným vlivem. Do okamžiku ruské kolonizace se ve sférách vlivů jednotlivých suverénů nevytvořily relevantní strukturované politické obce, v jejichž hranicích by dlouhodobě existovaly různé protichůdné zájmy⁶².

⁽⁶¹⁾ [Roux (2007)], str. 290-298.

⁽⁶²⁾ K otázce formování klanů viz například [Collins (2006)], str. 1-62.

2.1.2. Střet náboženských koncepcí

Ve Střední Asii vždy soutěžilo o vliv na religiozní život země více náboženských tradic. Jejich popis v čase lze rozdělit do dvou základních etap. V první etapě, která trvala až do konce patnáctého století, nelze přičítat náboženství takový vliv na sociální a mocenské poměry jako v pozdější fázi. Perské obyvatelstvo bylo tradičně zoroastriánské, turkotatarské obyvatelstvo bylo tradičně šamanistické. Tyto dvě náboženské doktríny byly nejpozději od počátků islamizace (dobyty středoasijského areálu Araby v 8. století) obohacovány vlivy islámu. Současně s ním existoval ve Střední Asii i nezanedbatelný manicheismus, tibetský budhismus, který se uplatnil především na jihovýchodě, a v některých oblastech existovaly i křesťanské (nestoriánské) enklávy, které udržovaly sporadický styk s východním křesťanstvím na Blízkém Východě. Náboženství bylo ve Střední Asii až do šestnáctého století mnohdy otázkou politické volby, přičemž soukromý životní postoj nehrál v takové volbě významnou roli. Mnozí vůdcové tureckých kmenů, kteří přistoupili v počátku islamizace svých kmenů v desátém století na islám, praktikovali nadále šamanismus, popřípadě směs obou náboženských doktrín. Samotná existence náboženství nebyla rovněž určující pro jiné vzorce společenského chování a z dnešní doby známá představa o určité „ctnostnosti“ islámského nebo jinak nábožensky orientovaného obyvatelstva se ve středověku rozhodně neuplatnila. Katalog věroučných schémat byl v různých dobách obohacen o různá dnes již neznámá vyznání, jejichž výčet by zde nepřinášel podstatný přínos, pro jejich slabý význam v kontextu politična. Po celou dobu známé historie existovaly ve Střední Asii i početně a sociálně relevantní židovské komunity⁶³.

Do šestnáctého století je možné mluvit o Střední Asii jako o oblasti, kde existovalo více univerzálních náboženství, a to v mnoha případech vedle sebe. V šestnáctém století spíše z politických důvodů se stal dominantní vírou právě islám, který vytlačil na východní okraj Střední Asie budhismus a potlačil definitivně jak šamanismus, tak zbytky jiných náboženství⁶⁴.

Islamizace souvisela s jinými sociálními jevy. V té době došlo téměř již k plnému přijetí městské kultury turkotatarskými kmeny, respektive ke konvergenci obou způsobů mocenské kontroly sociálního a zeměpisného okolí. Konkurenční vztah mezi pasteveckým a městským způsobem kontroly území byl oslaben a Střední Asie se stávala stále více „tureckou“. Mezinárodní význam Střední Asie klesl přesunem obchodu na jiné trasy a na moře a Střední Asie přestala být původcem do té doby (od desátého století) obvyklých mocenských expanzí a postavila se naopak do defenzivy. Všechny tyto jevy měly entropickou povahu. Dosavadní vyrovnávání mocenských pnutí, ať už ve Střední Asii nebo jinde (Sibiř, Mongolsko, Persie, Čína), které vedlo k posunům celých etnických skupin, ztratilo na intenzitě, protože disproporce mezi jednotlivými mocenskými

⁽⁶³⁾ [Roux (2007)], str. 171-186.

⁽⁶⁴⁾ [Roux (2007)], str. 186-194.

ohnisky nebyly tak významné⁶⁵. Kontrola pohybu zboží ztratila na významu, protože obchodníci díky pluralitě obchodních cest se takové kontrole mohli nadále svobodně vyhnout. Nástup novověku a pokles významu některých rozdílů vedl k obecné politické a sociální homeostázi, jenž se projevila i vítězstvím jednoho univerzálního náboženství⁶⁶. Stalo se jím to náboženství, které vytvářelo nejlepší předpoklad pro adekvátní postavení státních útvarů v mezinárodních vztazích, především s ohledem na blízkost Afghánistánu, Persie, Pákistánu a relativní blízkost arabského světa. Tehdejší vztahy s ruským státem nebyly kooperativní a náboženská orientace neměla moc tento vztah nijak změnit. Vítězství (sunnitského) islámu vedlo mimo jiné i k tomu, že jeho hodnotová osnova se stala obecnou sociální normou, což v období konkurence různých náboženských učeních neplatilo. Hlavní proud islámu ovšem navazoval na exegetické tradice založené islámskou školou v Buchaře, která nepatřila mezi konzervativní⁶⁷.

Náboženství bylo po většinu historie Střední Asie především jejím koloritem a součástí pestré mozaiky idejí a politických konceptů. Nevytvářelo nikdy nadřazenou rovinu konfliktních zlomů. V době, kdy význam konceptuální plurality poklesl a vedl k její entropii, klesl i význam náboženské plurality, až úplně zanikla. Současně pak splynula obecná sociální hodnotová osnova s náboženskou doktrínou. Novověká mocenskopolitická entropie neměla pouze horizontální, ale i vertikální rozměr.

2.1.3. Oblast zájmu velmocenské kontroly

Jak již bylo naznačeno, došlo na přelomu patnáctého a šestnáctého století ke zlomu ve vývoji Střední Asie a následné entropii politických a sociálních kontrastů, kterou by bylo možné označit (esteticky) i jako úpadek. Tento vnitřní vývojový zlom koreluje i se změnami v mezinárodních vztazích, které, jak bylo rovněž naznačeno výše, byly podstatným politickým faktorem sociálních poměrů ve společnosti, kde vnitřní život politických jednotek nevytvářel základ pro vznik tradiční širší politické obce zahrnující tyto jednotky. Naopak vysoké množství primárních neodvozených politických jednotek (kmenů, měst) zakládalo specifické prostředí nepřehledné multilaterality.

⁽⁶⁵⁾ Viz například [Roux (2007)], str. 290 an.

⁽⁶⁶⁾ Viz například [Roux (2007)], str. 298 an.

⁽⁶⁷⁾ K tomu je třeba dodat, že lze z pochopitelných důvodů nalézt pouze slabou kontinuitu přímých tradic od perských zakladatelů bucharské exegetické školy, kteří byli vzděláni v arabštině, přes historické události středověku až k pozdějším turkickým vyznavačům islámu. Navzdory existenci mnoha diskontinuitních zlomů se ovšem základní parametry věroučných tradic zachovaly, což ovšem mohlo být dáno i obecnou islámskou tradicí (zachovávané především v Persii), jejíž součástí byl odkaz této tradice. Její převzetí s ohledem na regionální souvislost pak mohlo být přirozené. Viz též [Küng (1998)], str. 73 an.

Až do dvanáctého třináctého století byl středoasijský areál velmi lákavý pro všechny civilizační okruhy v tehdejší známém světě euroasijského prostoru. Sám o sobě nevytvářel samostatnou sjednocenou politickou entitu, naopak byl polem mnoha různorodých a nepatrných politických entit, jejichž mozaika nabízela vnějším aktérům mnoho možných modelů spojeneckých vztahů. V té době na zeměpisné periferii známého světa existovaly již vyprofilované civilizační okruhy (Čína, Indie, Arábie, Persie, Evropa), popřípadě jejich zárodky (severní Afrika, Mongolsko). Vzájemné povědomí civilizačních okruhů o svých konkurentech existovalo (byť ne všech o všech). Tranzitní oblast Střední Asie, která naopak nepředstavovala vyprofilovaný civilizační okruh, která nebyla hustě osídlená a která mocensky nebyla jako celek politicky kontrolována, byla tedy přirozeným lákadlem pro teritoriální expanzi periferních vyprofilovaných mocenských entit s cílem vytvoření předpolí pro kontrolu výměny zboží, informací a pohybu osob a vytváření vlivu na jiné oblasti. Testem tohoto lákadla prošly jak řecká říše, tak Persie, později Arabská říše, Čína a v neposlední řadě i tatarské a mongolské kmeny, stejně jako mnohem později Evropané. Zprostředkovaně se konkursu na ovládnutí středoasijského areálu zúčastnila i Indie, a to především prostřednictvím Tibetu, jehož starší kulturní tradice vycházely dílem z indického vlivu⁶⁸. Žádný z těchto pokusů o dominanci ve Střední Asii, z nichž některé nebyly ryze vojenské, ale měly i misijní povahu, nebyl dlouhodobě úspěšný, protože vzdálená kontrola diametrálně odlišného prostředí se ukázala jako nemožná. Opačnou variantou, která potkala Mongoly a Turky, se stalo odtržení od původní mocenské územní základny a integrace do středoasijských poměrů.

V nánosech pokusů o získání vlivu a jejich neúspěších se v prostředí politických aktérů Střední Asie vrstvily různé politické vzorce chování (kontroly), jejichž kumulace, vzájemná konkurence a přirozený výběr vedly k vytvoření jejich životaschopné kombinace, která vedla i k vytvoření středoasijských říší. První zlom v dostředivém charakteru podnětů byl dán tím, že sama Střední Asie začala na sklonku středověku (v evropském slova smyslu) generovat vlastní imperiální výstupy, které vyvážela do vnějšího světa. Doba jejich slávy skončila v šestnáctém století s poklesem významu hodnot, které mohly středoasijské říše monopolně kontrolovat (výměna zboží) a vzestupem významu veličin, se kterými byly ve funkčním protikladu (posílení teritoriálního principu a konsolidace jiných států).

Následná entropie, která byla formou adaptace na nové poměry a zakládala v dlouhodobém horizontu slibné prostředí pro vznik politických národů, byla přerušena kolonizací Ruskem, která prakticky bez přerušení zahájila další etapu geopolitického vývoje Střední Asie. Tato etapa trvá dodnes a je doposud nejsilnějším popřením geopolitického významu Střední Asie a jejího výlučného zeměpisného postavení mezi civilizačně vyprofilovanými mocenskými okruhy. Pokud tato kapitola bude někdy překonána, tak to významně změní charakter dnes uzavřené Střední Asie.

⁽⁶⁸⁾ Nutno podotknout, že původce tohoto vlivu nepoužíval vojenské, ale pouze vlivové, náboženské, ideové a diplomatické prostředky.

Význam Střední Asie jako pivotální oblasti z hlediska širších souvislostí skončil nepochybně s jejím definitivním dobytím Ruskou říší. Po pádu železné opony se otevřela možnost opětovného vzestupu významu středoasijského regionu. Nebylo teoreticky vyloučené, že by se tento areál stal opět místem konfrontace různých vnitropolitických doktrín (jako novověkých následníků tradičních vzorců politické kontroly), popřípadě místem střetávání různých zahraničních zájmů (v dostředivém modelu). Po dobu devadesátých let dvacátého století to tak i částečně vypadalo. Kontury jednotlivých konfrontací se sice rýsovaly v jiných kategoriích (zejména s ohledem na ustavené státy), ale jejich základní rámec byl zachován⁶⁹. V současnosti většina pozorovatelů směřuje k závěru, že se obnovuje vliv Ruské federace v regionu⁷⁰. Z dlouhodobého hlediska je ovšem tento závěr předčasný.

2.2. Evropská paradigmatata

Ve Střední Asii byly vždy zcela jiné podmínky pro samovolný vývoj politické organizace než v Evropě. Nicméně až do kolonizace Ruskem, která byla dokončena ve druhé polovině devatenáctého století, byl středoasijský prostor z hlediska vnitřní logiky jednotným prostorem. V tomto prostoru nebyly ustaveny politické národy a nebyly v něm ani ustaveny moderní státy. Středoasijský areál byl vnitřně diferencován (etnicky, nábožensky, zeměpisně) a celý vytvářel vlastní specifickou arénu politických procesů, jejíž pravidla se lišila od jiných srovnatelných areálů. Politické procesy v proudu dějin, tak jak byly naznačeny shora, tak není možné popisovat obvyklými metodami, které lze aplikovat na posuzování politických procesů v rámci již existující politické obce⁷¹.

⁶⁹ Některé problémy a jevy středoasijského vývoje v devadesátých letech dvacátého století skutečně navázaly na předkoloniální vzorce politických vztahů.

⁷⁰ Ten naopak obnovu tradičních vzorců geopolitických vztahů z doby před kolonizací Střední Asie potlačil. K obnově vlivu Ruské federace viz např. [Litera (1998)], dále doporučuji [Langer (1994)], který tento fenomén předjímal. Z posledních děl viz např. [Rumer (2005)], celé dílo.

⁷¹ V evropské politologii se za nejvýznamnějšího teoretika formování národů a států považuje Stein Rokkan, který popsal evropský areál z hlediska postupného a staletí trvajícího procesu formování těchto entit. V této práci jsou některé jeho metodické postupy zdrojem inspirace pro historickou analýzu středoasijského areálu. Na rozdíl od většiny empirických analytiků, kteří se obtížně pohybují v kategoriích mimo politickou obec, dokázal Rokkan maximálně vytěžit historickou anamnézu politických vzorců chování před vznikem politické obce. Jeho metodologie je přirozeně obtížně aplikovatelná na jiný areál, takže v tomto případě je inspirace v některých ohledech spíše volná. [Rokkan (1999)], celý text – především str. 95-134.

2.2.1. Centrum a periferie

Samotné počátky relevantní politické historie Střední Asie jsou dějinami periferií, a to různých periferií, jejichž centra byla na sobě nezávislá. Jižní část Střední Asie (Transoxánie) byla původně periferií Perské říše a v současné době byla severní stepní část Střední Asie periferií (nárazníkovým pásmem a migračním areálem) sibiřských kočovných kmenů turkotatarského původu. Tehdejší oblast jižní Sibiře a dnešního Mongolska byla obydlena mnoha kočovnými kmeny, jejichž vzájemné vztahy a soustavný tlak Číny z jihu vynucovaly odchod některých z nich směrem na západ. Od brzkého kontaktu mezi těmito periferními sférami různých starověkých kultur se začíná vytvářet středoasijský prostor jako nový samostatný areál, v jehož vymezení jsou nadále platné vzájemné vztahy nově definovaných center a periferií.

Vzhledem k tomu, že pojmy „centrum“ a „periferie“ nemají pouze zeměpisný a ekonomický význam, ale promítají se i do politických vztahů adresátů a původců moci, je v případě středoasijského areálu zcela klíčová otázka, v jakých rolích v tomto vztahu figurují na jedné straně kočovné kmeny a na druhé straně zárodky městských států. Odpověď na tuto otázku není jednoduchá už jenom proto, že vztah periferiality může mít různý obsah. Jedním z nich je prostá kontrola území, dalším je kontrola výměny statků (obchodu) a třetím je kontrola výměny informací a sdělení (kultura, technologie). V rozsahu kontroly informací (technologií), kulturní výměny a podobných komodit byla města nepochybně centra a kočovné kmeny byly pouhými periferními entitami, které byly závislé na komoditách, které z měst získají. Naopak v rozsahu vojenské kontroly celého areálu určovaly základní hranice vzájemných vztahů podle své potřeby právě kočovné kmeny, které byly díky své mobilitě a vojenské organizaci s to vnutit městům dílem submisivní postavení a vzájemnou spolupráci v rozsahu určeném kočovníky. Role měst v tomto vztahu byla defenzivní a mnohá města byla během vzájemné konfrontace opakovaně zcela zničena (ovšem nejenom kočovníky ze severu).

V případě měst je třeba zmínit, že jejich koncentrace byla především na jihu, městské státy vytvářely pás, která se táhl Transoxánií, z východu (od horského masivu v okolí Pamíru) a na západě se větvil jak na sever, tak na jih (před Kaspickým mořem). Vznik tohoto pásu byl dán jednak přijatelnými zemědělskými podmínkami a také obchodní cestou spojující oblasti Číny a Blízký východ a dále pak Evropu. Zatímco kočovné kmeny, které se nativně pohybovaly spíše v severních středoasijských stepích, kde také vytvářely základny, mohly do značné míry vojensky kontrolovat oblast městských států, tak městské státy neměly na severní oblasti žádný vliv. Kontrola měst ovšem vyžadovala především, kromě vojenské logistické schopnosti, značnou adaptaci na obecné kulturní poměry a částečné usídlení. Tento paradox, který vojenský potenciál kočovných tureckých kmenů měnil v integrační faktor směrem k urbanizaci, byl s postupem času posílen třetím faktorem závislosti (periferiality).

Kontrola pohybu zboží byla ve Střední Asii jeden z podstatných zdrojů získání části směnítelných hodnot, které proudily mezi západem (včetně Blízkého východu) a východem (včetně Indie). Přitažlivost středoasijského prostoru byla dána jeho nízkou rizikovostí ve srovnání s jinými možnými trasami (jižními a námořními). Tato komparativní výhoda měla své hranice, protože určitá míra tranzitní výtěžnosti obchodu znamenala zároveň ztrátu této výhody. Pás měst, který vyrostl jako obslužná zóna této obchodní výměny, tak měl vypěstované přirozené mechanismy vnitřní kontroly chránící jej před sebezničujícím zdaněním tranzitu. Kočovníci, kteří kontrolovali severní oblast Střední Asie, mohli bez obtíží vytěžovat určitou část tamního obchodu, pokud udržovali soustavnou vojenskou kontrolu jižních oblastí. I v takovém případě však obtížně kontrolovali nikoliv nepodstatnou směnu zboží ve městech samotných, jejíž stoupající význam podtrhoval částečnou ekonomickou částečnou závislost kmenů na městských státech. Motivační faktor adaptace na kombinovaný způsob života tak získával na síle.

Postupná adaptace turkotatarských kmenů pak vedla k jejich postupné dominanci a naopak ztrátě jejich původního *modu operandi*, tedy k dominanci mocenského organizačního vzorce porobených politických obcí. K úplné konvergenci obou vzorců politické správy došlo v jedenáctém až dvanáctém století. Od té doby lze prvky obou vzorců nalézt ve většině politických obcí. Oba principy politického panství spolu samozřejmě nadále soutěžily, ovšem v podobě míry zastoupení příslušných politických vzorců chování. Není úplně od věci podotknout, že vrchol islámské perské kultury, dříve než byla zcela pohlčena tureckou dominancí, je obvykle situován do období před příchodem Čingischána do jižní části Střední Asie. Jeho příchod byl definitivním koncem samostatného vývoje perské městské kultury⁷².

Za povšimnutí stojí rovněž postřeh, že konvergencí obou vzorců politické kultury za současné predominance turkotatarského vlivu byl potlačen i společenský význam funkce vzdělanostních center v perských městech. Konec samostatné perské kultury vedl i k úpadku jednoho z jejích atributů – vzdělanosti. Vítězný nový koncept vojenské a politické správy se tak zbavil části svého vnitřního potenciálu, který se patrně ukázal jako krátkodobá přítěž a zbytečný luxus. Z dlouhodobého hlediska se ovšem deficit autonomního pěstování vzdělanosti ukázal jako obtížně řešitelný problém. To platilo v době, kdy význam kontroly území a pohybu zboží a osob poklesl a naopak cennou devizou se stala otázka kontroly informací (technologí, strategických informací apod.). Tato skutečnost přispěla k úpadku a entropii Střední Asie, která nastala v šestnáctém století a trvala až do její kolonizace.

⁽⁷²⁾ Čingischán sám pocházel z oblasti dnešního Mongolska a jeho příchod do Střední Asie a následné dobovatelské úspěchy byly především katalyzátorem posílení postavení jiných tureckých kmenů, které žily v severní části Střední Asie. K jeho roli více viz [Roux (2007)], str. 230-238; [Švankmajer (2004)], str. 20-22.

2.2.2. Vytváření hranic

Vztah kočovného a usedlého obyvatelstva nebyl jedinou osou centrum – periferie, nicméně byl tou nejvýznamnější, a také, to je nutné podotknout, byl na rozdíl od jiných vztahů téměř výhradně vnitřní záležitostí středoasijského areálu. Další významné vztahy periferality, byly vztahy mezi politickými elitami (decision makers) a ovládanými v rámci primárních politických jednotek, dále vztahy mezi jednotkami téhož druhu (mezi městy, popřípadě mezi kmeny) nebo vztahy, jejichž vektor překračoval hranice Střední Asie. Všechny tyto vztahy mají svůj význam pro pochopení vývoje v rámci zkoumaného prostoru a především pro pochopení vytvoření hranic.

Časté pokusy o ovládnutí části středoasijského prostoru, které přicházely zvenčí, byly vždy pokusem o vymezení Střední Asie nebo její části jako periferie vnějšího centra moci. To platí o říši Alexandra Makedonského, Arabské říši i o pokusech Číny dobít východní částí Střední Asie. Pokus o ustavení takovéto periferality byl dlouhodobě vždy neúspěšný. Z hlediska logiky vztahu centrum – periferie se v tomto případě ukázala otázka posílení hranice mezi periferií a centrem výhodnější pro periferii. To vedlo vedle posílení vnější hranice Střední Asie i k nové definici dosavadních periferií jako nových center. Podmínkou takového jevu je možnost mnohsměrného budování ekonomických, informačních a strategických vztahů. Opakování tohoto jevu vedlo ke stále zjevnějšímu vymezení vnějších hranic Střední Asie a jejímu stále ostřejšímu ohraničení (s výjimkou severní hranice). Středové (respektive tranzitní) umístění zkoumaného areálu tak vyvolalo jeho privilegované postavení a posílení vnějších hranic.

V rámci vnějších hranic uvnitř středoasijského areálu existovala již popsaná oboustranná role periferality ve vztahu stan (jurta) – město s mírnou dominancí města. Jednotlivá města také mezi sebou vytvářela vztahy podřízenosti a nadřízenosti, ale tyto vztahy dominance byly slabé a vedly spíše k vytvoření sítě srovnatelných subjektů. To bylo dáno především tím, že městské státy byly disponovány k obraně sebe samých ale nikoliv již k expanzi. Obdobné vzájemné vztahy panovaly mezi kmeny na severu, ale ze zcela jiných důvodů. Velikost operačního prostoru severních stepí a vysoká mobilita jednotek ve své kombinaci vylučovaly trvalé vztahy podřízenosti a nadřízenosti⁷³.

V rámci politických jednotek (kmen, městský stát) existovaly vztahy politické závislosti, které neměly složitou strukturu. Vedle široce praktikovaného otroctví existovaly v zásadě dvě třídy osob. První byla vrstva dědičné šlechty, která nebyla vnitřně složitě strukturovaná, a dále více nespécifikovaná vrstva adresátů moci (pastevcí, vojáci na severu nebo řemeslníci, zemědělci a vojáci na jihu). Existence obchodu, který byl částečně administrován pocestnými obchodníky a slabá vrstva kléru neměla na poměrně jednoduchou strukturu společnosti valný vliv.

⁽⁷³⁾ Viz např. [Roux (2007)], str. 22.

Po konvergenci politických struktur tureckých pasteveckých kmenů a městského způsobu organizace společnosti, se ještě posílily vnější hranice a naopak se rozvolnily vnitřní hranice a oslabily se vnitřní vztahy periferiality. Na jihu se od východu na západ táhl pás měst a ze severu na jih se postupně měnila struktura společnosti, která plynule přecházela z kmenové kočovné do městské usedlé společnosti⁷⁴. Jednoduchá vertikální struktura závislosti kombinovaná s pluralitou primárních politických jednotek (obcí) byla dokreslována i takovými skutečnostmi, že ve středoasijském prostoru nikdy neexistovaly prvky zastupitelských sborů. Existující sbory zástupců kmenů (churaly a jiné sbory) měly spíše povahu konferencí na sobě nezávislých jednotek.

2.2.3. Budování států

V rámci středoasijského prostoru se nicméně po definitivním potvrzení jeho existence upevněním jeho vnějších hranic a relativizací vnitřních hranic vytvořily větší státní celky. Byly to říše spravované tureckými dobyvateli perských oblastí, respektive jejich potomky. Prvotním potenciálem, na kterém tyto říše vyrostly, bylo rozšíření spektra možností daných konvergencí dvou politických modelů organizace moci (a také konvergencí jiných praktických dovedností). Rychle vznikající říše, které se šířily za pomoci rychlých pohyblivých vojenských jednotek a opíraly se o dobytá města, v nichž zakládaly posádky, se ovšem neudržely dlouho a zpravidla nepřežily jednu nebo dvě generace nástupců jejich zakladatelů. Model znovuzrození další říše a následného úpadku se opakoval mnohokrát. Příčinou nízké stability takových útvarů byla právě slabá organizace po vertikální ose. Charismatické panství po jeho zániku nedokázala nahradit více stupňová struktura řízení státu a vynutit si tak potřebnou upadající loajalitu. Mezi státní útvary, které zažily rychlý vzestup a pád patřily jak Mongolská říše, tak jeden z jejich nástupců Čagatajský chanát, dále Timurova říše a její části spravované Timurovými potomky. Poslední velká říše zažila svůj vzestup v patnáctém století⁷⁵.

Po úpadku velkých říší se ve Střední Asii vytvořila stabilnější mozaika feudálních útvarů, které byly sice menší, ale vážaly je poněkud těsnější vztahy vzájemné spolupráce, včetně výměny zboží. Postupem času se vertikální struktura obohacovala na úkor horizontálních vztahů vytvářením nových vztahů závislosti, přičemž tento vývojový jev bylo možné považovat za setrvalý. Vývoj, který vedl i k vytváření střední vrstvy ve městech a hustějších aglomeracích, trval až do ruské kolonizace, která ukončila jeho spontánní fázi. Po celou dobu postupného zrání feudální společnosti, s jejímž začátkem korelovala i islamizace veřejného života, se ve Střední Asii

⁽⁷⁴⁾ V případě sedenterizace kočovníků je třeba zmínit, že z počátku používali města jako pravidelnou vojenskou posádku a základnu pro další pohyb. Vazba na jedno místo se stále posilovala až přešla v silnější identifikaci ovládajícího kmene s místem jeho základny.

⁽⁷⁵⁾ Viz např. [Roux (2007)], str. 262 an.

nevytvořilo spontánní nacionalistické hnutí⁷⁶. To platilo až do počátku ruské kolonizace v osmnáctém století.

2.2.4. Koloniální pečeť

Okamžikem ovládnutí Střední Asie carským Ruskem a během postupu tohoto procesu, který trval celá desetiletí, vyvstala potřeba správní organizace nově získaného prostoru⁷⁷. Ruská administrativa budovala na dobytých místech svou správní úřednickou strukturu, která se opírala o souběžně budované vojenské posádky⁷⁸. Hegemonistický vstup nového aktéra do dosavadního spontánního vývoje zastihl Střední Asii (především jižní část) ve fázi pomalého rozvoje složitějších ekonomických a politických vztahů a vytváření předpokladů pro pomalý vznik zárodků moderních států. Tato teoretická perspektiva je nepodložená a opírá se o předpoklad, že by stále složitější struktura vytvářela stále silnější vztahy závislosti a periferiality, které by nadále vedly k vytvoření center, jež by se staly zárodky nových států. Vývoj posledních dvou set let před kolonizací (osmnácté a devatenácté století) směřoval jednak k postupnému ustavení středních vrstev a jednak vzniku zárodků plurality zájmů (oba fenomény byly spjaty s obchodem). Mnohem opatrnější by byly závěry ohledně vzniku politických národů, jejichž možná existence by byla sekundárně odvozena až od států. V tomto směru by bylo problematické činit i spekulativní závěry⁷⁹.

Kolonizace tento vývoj ukončila a zahájila vývoj jiný ve zcela jiné logice. Střední Asie se stala periferií par excellence, do jejíhož katalogu vzorců politického chování se nově dostal i princip existence politického národa, který jí byl zprostředkován koloniální správou carského Ruska. V Rusku, jehož politické elity se podobnými otázkami zabývaly šířeji než bylo třeba, a to již od francouzské revoluce, absorbovala vzdělaná carská administrativa některé západoevropské (revoluční i osvícenské) politické koncepty, které na periferii carství získaly v kontrastu středoasijské reality velmi jasné kontury. Koloniální správa výrazně nezasahovala do vnitřních sociálních poměrů a do značné míry akceptovala dosavadní hierarchii, včetně šlechtických výsad

⁽⁷⁶⁾ Ve Střední Asii samozřejmě existovaly různé etnické skupiny, včetně perských Tádžiků. Příslušnost k těmto skupinám nebyla politicky významná. Mnohem podstatnější pro postavení jednotlivce byly jiné faktory.

⁽⁷⁷⁾ Oblast, kterou Rusové dobyli, na jižní hranici nekorelovala s tradiční hranicí Střední Asie, která byla situována mírně jižněji.

⁽⁷⁸⁾ Střední Asie byla rozdělena na oblasti Zakaspickou (dnešní západní Kazachstán a Turkmenistán), Samarkandskou (dnešní oblast Samarkandu), Ferganskou (oblast Ferganské doliny, včetně oblastí na dnešním území Krygyzstánu a Tádžikistánu), Syr-darijskou (dnešní severozápadní Uzbekistán), Semirečenskou (dnešní východní Kazachstán) a Chivský a Bucharský chanát. Sídlním městem gubernátora byl Taškent, který byl zároveň střediskem Syr-darijské oblasti [Ottův slovník naučný], heslo Turkistán; [Fait (1910)], str. 18 an.

⁽⁷⁹⁾ Například tehdejší národopisný popis demografických poměrů [Fait (1910)] dával z hlediska dnešních kritérií za pravdu skutečnosti, že politické národy (nebo jeden) neexistoval.

a podobných atributů dědičné příslušnosti k elitě. Podmínkou byla pouze určitá míra loajality. Vzájemná výměna informací a intelektuální inspirace ovšem existovala.

Potenciál vývoje vnitřních vztahů závislosti (horizontální a i vertikální periferality), který by se bez koloniálního zásahu nejspíše posouval směrem k obvyklé státnosti a vytváření systému zprostředkování zájmů za jejich současné pluralizace, byl kolonizací ukončen, ale jeho dynamika se posunula do jiné oblasti. Namísto vývoje obvyklé státnosti se globálně periferizovaná komunita začala vyvíjet směrem k politické obci ustavené nezávisle státu (kontrakultura), mimo jiné i díky importu myšlenky politického národa. K obci, jejíž existence nebyla primárně vázána na stát, ale existovala v rámci jiného státu, s nímž mohla být i v politickém rozporu. Primární matrice pro vznikání kolektivní identity v koloniálních podmínkách byla přirozeně etnická, protože nová vládnoucí koloniální síla etnický klíč uplatňovala automaticky⁸⁰. Jev vytváření složitějších struktur závislosti v rámci nových obcí byl podpořen mimo jiné i importem technologií, jež spolu kolonizace přinášela, a opětným vzrůstem významu obchodních vztahů, který vzrostl s rozvojem dopravy. Pod carskou vládou a její správou tak vznikala postupně hierarchizovaná společnost, kde vedle sociálních rolí, které nabíraly nových forem, se začala ustavovat identitární matrice příslušnosti k politické obci a účasti na jejím životě, především hospodářském⁸¹. Míra tohoto vývoje ovšem nedospěla do fáze otevřených politických sporů, uzavírání koalic a tvorby systémů zprostředkování zájmů⁸².

Aplikovat teorii budování národů a států vzniklou v Evropě na zcela jiné poměry je přirozeně ošidné. Některé základní teorémy jako vystižení vztahu centra a periferie, vytváření hranic a jejich rozrušování jsou použitelné, leč pouze omezeně⁸³. Základní poznatky z historického vývoje Střední Asie a jeho konceptuální analýzy mají stále jen význam spíše geopolitický. To neznamená pouze to, že rozdíl mezi primárními politickými a „mezinárodními“ vztahy je výrazně setřelý, ale i to, že význam „přeshraničních“ vztahů je typově významnější, už

⁽⁸⁰⁾ Tento jev byl vlastní především jižní části Střední Asie. Severní část, která byla dobyta (získána) mnohem dříve, byla k fenoménu kolonializace spíše netečná mimo jiné i proto, že přítomnost ruské vojenské a civilní správy byla slabší (z ekonomických důvodů, severní části Střední Asie nebyla ekonomicky natolik významné).

⁽⁸¹⁾ Dosavadní etnická, kmenová a klanová kompozice byla velmi pestrá a nepřehledná. Etnicita (jako subjektivně vnímaná příslušnost) byla velmi slabá. Turkotatarské jazyky tvořily ve skutečnosti velmi bohatý katalog různých dialektů a pro mnohé byla podstatnější příslušnost ke způsobu obživy než k jazykové či etnické skupině [Dytrich (2004)]. Ve městech se dosavadní tradiční struktury měnily na klany, jejichž etnický příznak byl velmi slabý a nerozhodný.

⁽⁸²⁾ Na samotném sklonku éry carského panství se začaly ve Střední Asii objevovat panturkické nacionalistické ideje, jejichž souběžná formulace měla za následek slabé formování politického hnutí, které relevantně usilovalo o širší územní podporu.

⁽⁸³⁾ Jako ostatně naznačuje Lubomír Kopeček, který hranice aplikovatelnosti rokkanovské teorie spatřuje na hranicích jím zkoumaného prostoru [Kopeček (2002)].

pro jejich četnost. Evropa (západní) byla při svém vývoji téměř ušetřena výrazných vlivů (a vojenských zásahů) zvenčí a ty vlivy, které se jí dostaly, nepůsobily zeměpisně dále než na Balkáně. Ve Střední Asii bylo naopak normou, že nové podněty přicházely zvenčí⁸⁴. Zatímco západní a střední Evropa byla svým postojem k vnějšku exkluzivní, Střední Asie byla inkluzivní. Práh participace v Evropě byl založen na možnosti vstupu do komunity, která byla především teritoriální. Ve Střední Asii naopak vstup do prostoru nebyl zatížen žádným integračním prahem, ale možnost další participace byla otázkou získání příslušného sociálního (politického) statusu. Zatímco Evropa si prošla různými prahy demokratizace a institucionalizovala své *cleavages*, tak Střední Asie byla na počátku tohoto procesu zakonzervována koloniální pečeti, která jí jako celek periferizovala⁸⁵. Krátká obdoba trvání koloniální nadvlády nedala Střední Asii šanci se politicky (ekonomicky, kulturně) emancipovat a stát se tak úspěšnou periferií, i když podmínky k takovému vývoji z dlouhodobého hlediska byly⁸⁶. Fenomén zamrznutí vývoje způsobený vnějším vlivem tak přišel na samém úsvitu vzniku politických obcí.

⁽⁸⁴⁾ To zde konstatuji u vědomí toho, že Rokkan svou analýzu odvozuje od migračních nánosů. Těžiště svého poznání ovšem klade do doby pozdější a „usídlené“.

⁽⁸⁵⁾ Otázka vlivu církve nebo jiné podobné struktury na vývoj politických vzorců chování je ve Střední Asii bezpředmětná. Sunnitský islám (dominantní denominace) nezná klér a míra religiozity byla obvyklou sociální (či snad estetickou) otázkou srovnatelnou s mírou konzervativních postojů v Evropě.

⁽⁸⁶⁾ Podpurným faktorem by byla blízkost Číny, Indie, Íránu a Blízkého východu, jako blízkých významných exteritoriálních center.

3. Pax sovietica

V listopadu roku 1917 převzala kontrolu ústřední státní moci v Petrohradě Všeruská komunistická strana bolševiků VKS(b), která postupně prosadila své politické panství v celém Rusku⁸⁷. Postupně cestou zavádění politických, ekonomických a organizačních reforem významně změnila dosavadní způsob vlády a definice politické moci⁸⁸. Z hlediska postupného šíření nové sovětské politické moci byla nová vnitrostátní politická entita ve sporu s dosavadní entitou loajální carskému establishmentu, přičemž tento spor měl povahu ozbrojeného konfliktu, jenž se realizoval především postupným dobýváním ruského imperiálního území Rudou armádou. Vítězství Rudé armády, která byla vojenskou institucí nového establishmentu, pak znamenalo faktické dokonání politické změny.

Ve Střední Asii spor o prosazení nového typu panství neměl povahu konfliktu mezi „rudými“ a „bílymi“, ale ve slabší podobě mu odpovídal odpor některých vnitrostátních politických skupin (entit) elitního charakteru, které mohly pod carskou správou více či méně existovat a uplatňovat kontrolu ekonomických a mocenských procesů ve společnosti, kdežto jejich perspektiva zachování dosavadního statusu v sovětské společnosti byla velmi nízká. Ze strany těchto skupin, které kladly i ozbrojený odpor, pak nešlo ani ve formálním smyslu o vyjádření loajality dosavadní carské moci⁸⁹.

Vítězství bolševické revoluce předcházel konflikt mezi nacionalistickým (panturkickým) pokusem vyhlásit autonomii Turkistánu v listopadu 1917. Tento pokus byl bolševiky velmi rychle potlačen. Po vypuknutí občanské války se středoasijské elity nejprve pokoušely spolupracovat s „bílymi“ vojsky a elitami, přičemž brzy tato spolupráce skončila. Důvodem obou kroků bylo nejprve rozčarování středoasijských elit z bolševických metod a posléze stejné rozčarování z metod nositelů bílého odporu⁹⁰. Střední Asie byla fakticky pod dominantní kontrolou sovětské

⁽⁸⁷⁾ Pokud autor používá pojem „bolševik“, používá jej jako hodnotově neutrální označení, to platí i ve vztahu k pojmu menševik.

⁽⁸⁸⁾ Viz např. [Švankmajer (2004)], str. 332; z trochu jiného (esteticky zaujatého) úhlu pohledu viz např. [Reed (1957)], celé dílo.

⁽⁸⁹⁾ Z hlediska srovnání s rudo-bílým konfliktem šlo o typově stejný spor, v jehož základu stála neochota dosavadní elit pozbyt své dosavadní (obvykle výhodné) postavení. Vnější symbolická manifestace tohoto konfliktu byla ovšem jiná. V hodnotové výbavě středoasijských odpůrců sovětského panství byli jak islamisté, tak panturkičtí nacionalisté, stejně jako antisovětské a antiruské hnutí Basmačů, které stavělo nejprve na nacionalistických a posléze loupeživých motivech.

⁽⁹⁰⁾ [Roux (2007)], str. 328-330.

moci již na počátku dvacátých let, a to v rozsahu dosavadního carského panství²¹. Zbývající střediska odporu již nekontrolovala stabilně žádná území a měla povahu nahodilého odporu²². Poslední (relevantní) zbytky odporu byly definitivně potlačeny počátkem třicátých let dvacátého století²³.

3.1. Jedna země

Mezi lety 1917 a 1991, kdy na území carského Ruska a později i na širším území existovalo nejprve Sovětské Rusko, později od roku 1922 Sovětský svaz, došlo ve středoasijském prostoru k velmi významné proměně politických obcí (či jejich zárodků) a politických vztahů, včetně příslušných politicky relevantních vzorců chování. Dosavadní carská správa spravovala Střední Asii jako jedinou gubernii, kterou ovšem dále dělila na různé oblasti²⁴. Oblasti se dále dělily na správní újezdy. Správní členění respektovalo dosavadní vnímání rozdělení oblasti (kulturní, ekonomické) místními obyvateli, respektovalo i některé feudální zvyklosti²⁵ a především nezasahovalo významně do spontánního vývoje ekonomických vztahů. Nová sovětská moc, která zprvu nebyla apriori zaměřena vůči islámu (ve srovnání s pravoslavným křesťanstvím), se zprvu nesnažila výrazně měnit správní reliéf Střední Asie a spokojila se s budováním sovětských podle dosavadní struktury sídelních měst a větších aglomerací.

Na počátku dvacátých let začala sovětská moc postupně několika kroky měnit správní uspořádání Střední Asie. Nejprve vytvořila zastřešující správní celek Turkistánskou autonomní sovětskou republiku, která zpočátku zahrnovala celou ruskou Střední Asii²⁶. Posléze v rámci této autonomní republiky začali bolševici vytvářet další celky s různou mírou samosprávy či

⁽²¹⁾ Dosavadní dohody mezi Ruskem a Anglií o vymezení sfér vlivu (především anglicko-ruská dohoda z roku 1873) byly sovětskou mocí respektovány a Sověti se nepokoušeli o šíření sovětských principů vlády dále než za bývalé hranice carství. To platí i o jiných mezinárodních vztazích. Jiná věc je ovšem pozdější zahraničněpolitická strategie (zahájená ve třicátých letech dvacátého století), která o posílení vlivu Sovětského svazu, coby velmoci mající vliv na vnitrostátní poměry jiných států, silně usilovala, viz též [Švankmajer (2004)] str. 412 an.

⁽²²⁾ Mediálně zajímavou a esteticky přitažlivou je role Envera Paši (bývalého osmanského ministra války a významného protagonisty arménské genocidy), který se do Střední Asie vydal nejprve jako emisar bolševiků a posléze přešel na stranu odporu proti nim. Padl v roce 1922.

⁽²³⁾ Viz například [Litera (2003)], str. 203 an.

⁽²⁴⁾ Šlo o oblasti Zakaspickou (dnešní západní Kazachstán a Turkmenistán), Samarkandskou (dnešní oblast Samarkandu), Ferganskou (oblast Ferganské doliny, včetně oblastí na dnešním území Krygzstánu a Tádžikistánu), Syr-darijskou (dnešní severozápadní Uzbekistán), Semirečenskou (dnešní východní Kazachstán) a Chivský a Bucharický chanát. Sídelním městem gubernátora byl Taškent, který byl zároveň střediskem Syr-darijské oblasti. [Ottův slovník naučný], heslo Turkistán a heslo Taškent.

⁽²⁵⁾ Místní feudální struktura byla zařazena do té ruské a byla jí podřízena [Horák (2007)].

⁽²⁶⁾ [Roux (2007)], str. 375; [Wikipedia]/Soviet_Central_Asia#Turkestan_ASSR.

autonomie; byly to především Turkmenská autonomní sovětská republika, Uzbecká a Chorezmská autonomní republika Kara-kirgizská (posléze Kirgizská) autonomní oblast (posléze autonomní republika), Karakalpacká autonomní oblast apod. Oblast dnešního Kazachstánu a Kyrgyzstánu byla vnímána jako jedna oblast, přičemž Kyrgyzové (nazývaní jako černí Kyrgyzové – Kara-kirgizové) byli považováni v podstatě za „horské“ Kazachy (kteří byli nazývaní jako Kirgizové). Obdobně nejasná hranice byla mezi uzbeckým a tádžickým osídlením, které bylo na části území etnicky smíšené, a roli dominantních identitárních vzorců hrály především stavovská a sociální příslušnost, které silně potlačovaly etnické a jazykové identitární vzorce. Postupem času začali bolševici z kazašského prostoru vydělovat kyrgyzskou etnickou skupinu a stejně tak začali oddělovat (a rozlišovat) a uzbecké (turkické) a tádžické (perské) obyvatelstvo. Důvody tohoto postupu byly zpočátku spíše pragmatické. Minimálně rusifikovaní Kyrgyzové žijící v horách se stylem života natolik lišili od stepních více rusifikovaných Kazachů, že nový establishment zákonitě volil jiné prostředky a metody šíření svého politického panství. Odlišná metoda sebeprosazení vedla i ke správnému vyjádření tohoto postupu. V případě Tádžiků byla primárním motivem snaha izolovat poslední zbytky odporu, který byl nejsilnější u jihotádžických kmenů (severní a severozápadní klany se se pak staly součástí uzbeckého území). V zásadě lze podřadit všechny správní reformní kroky sovětského státu do roku 1936 pod motivy ryze praktické a pragmatické⁹⁷.

V roce 1936 provedla stalinská administrativa zásadní reformu uspořádání sovětské federace a vytvořila ve Střední Asii pět sovětských socialistických republik, které nesly názvy tzv. titulárních národů Sovětského svazu⁹⁸. Současně s touto reformou byla uvedena do do propagandistických schémat doktrína definující odlišnou statusovou úroveň národů a národností. Pět titulárních národů bylo přirozeně definováno jako plnohodnotné národy, kdežto jiné identitární vzorce etnické či jazykové kategorie byly definovány jako méněcenné národnosti; o doktríně třídění příslušnosti není nezbytné se zde rozepisovat, pro její obecnou znalost⁹⁹. Hranice mezi jednotlivými republikami, stejně jako pomyslné statusové hranice mezi jednotlivými identitami byly vedeny arbitrárně¹⁰⁰. Původ rozhodnutí tkvěl v politické úvaze, která měla zdroj

⁹⁷ Viz např. [Exnerová (2006)], k problematice pragmatického přístupu k sovětizaci střeadoasijské společnosti; dále viz [Litera (2003)], str. 163- 203, k problematice téhož v kontextu všech neruských regionů Sovětského svazu.

⁹⁸ Současně s touto faktickou a správní reformou byla přijata i tzv. stalinská ústava Sovětského svazu (Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик; 5. prosinec 1936) a jedenáct „malých“ klonovaných ústav nových sovětských socialistických republik, z nichž některé se územně kryly s těmi dosavadními, ovšem nikoliv ve Střední Asii.

⁹⁹ Samotným zdrojem poznání může být samotná ústava (Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик; 5. prosinec 1936), dále pak jako sekundární zdroj [Litera (2003)], celé dílo.

¹⁰⁰ Bylo by také možné napsat „necitlivě“, ale takové hodnocení by bylo až příliš normativně podmíněné. Ve skutečnosti totiž bylo do místních poměrů zasahováno s vytříbeným citem architekta národů. K témuž viz především [Litera (2003)], str. 203-238; [Нерсесянц (1997)], str. 283 an.

mimo Střední Asii. Tato úvaha byla ovlivněna dosavadním vývojem ve Střední Asii a nepostrádala určité prvky zásluhovosti měřené moskevskou optikou, stejně jako obsahovala pragmatické záměry na upevnění sovětské moci do budoucna. Takové rozdělení Střední Asie se stalo beze změn i základem pro vznik nových států v roce 1991.

3.1.1. Politická socializace

Sovětský svaz měl v rozsahu uplatnění politické moci širší ambice než obvyklá koloniální správa carského Ruska. Tento posun ovšem tkvěl v povaze nového politického režimu, který dával normativní odpověď na významně širší spektrum společenských otázek než jeho předchůdce. Ve srovnání s vnitřním Ruskem bylo ovšem budování nového režimu a vytváření předpokladů pro jeho přijetí obyvatelstvem v mnohém odlišné. Pokud od celku středoasijské společnosti v předrevoluční době odmyslíme carskou správu, která byla dílem původním nositelem a dílem zprostředkovatelem politické moci a vůle, tak zbude segment ovládané společnosti, jejíž elity a sociální řád, který tyto elity představují, nebylo možné označit jako „*ancien régime*“. Ekonomické a tradiční elity nebyly vnitřně ztotožněny s předchozím režimem¹⁰¹. Sice jej akceptovaly, ale míra této akceptace nevyklučovala akceptaci jiného režimu. V tomto se situace velmi lišila od zbytku Sovětského Ruska (později svazu), kde po porážce bílých, přetrvávaly vzorce sociálních, hospodářských a politických vztahů založené v logice předchozího politického i obecného prostředí. Ve Střední Asii, kde v obvyklých společenských vztazích převládaly tradiční archetypální vzorce sociální kontroly a politické moci, se jejich podoba natolik vzdalovala moderní společnosti, že nevytvářela na první pohled překážku budování nového společenského řádu. Jinými slovy; ve Střední Asii bylo možné odstranit vládnoucí třídu mnohem snáz, protože jejím hlavním představitelem byla carská správa, jejíž funkční role skončila tak jako tak. Hranice mezi koloniální správou a místním obyvatelstvem tak umožnila v podstatě mnohem čistší řez ve vztahu k minulosti a širší pole pro budování nového režimu na zelené louce¹⁰².

Absence *ancien régime* v reziduálním slova smyslu na druhou stranu neznamenal automatický úspěch nového společenského řádu. Ve Střední Asii nebyl rozvinutý průmysl, takže zásah v podobě znárodnění příliš nezasáhl do sociálních poměrů, v oblasti zemědělství nezasahoval nový establishment do drobných zemědělských výrobních vztahů, takže na první

⁽¹⁰¹⁾ Specifikem obecné kultury Střední Asie od konce středověku bylo poněkud defetistické vnímání politické moci (byť zcela cizí), která byla pojímána jako přirozený jev a součást nadpřirozeného řádu, podobně jako špatné počasí, nemoci a živelní pohromy, viz např. [Roux (2007)], str. 327. Tento postoj docela nevymizel do současnosti a transformoval se do individuální preference konzervovat poměry [Horák (2005)], str. 195.

⁽¹⁰²⁾ Je třeba také pochopit, že z hlediska průměrného domorodého příslušníka „*decision makers*“ elity ve Střední Asii představovala říjnová revoluce pouze vnitřní změnu v ovládající entitě. Nic mu nefíkaly jiné varianty, ke kterým ostatně ani neměl možnost racionální hypotetické volby. Pro něj byla jediná Evropa, která existovala, Moskva, stejně jako pro Moskvanu jí mohla být Paříž či Londýn.

podhled nepředstavoval v prvních letech sovětského panství nový politický řád zásadní změnu¹⁰³. Kolektivizace byla otázkou až mnohem pozdější doby¹⁰⁴. Změna ideové výbavy nebyla příliš zásadní, protože se obvyklých sociálních vztahů příliš netýkala. V prostředí dosavadní sociální středoasijské reality nebyla státní ideologie nikdy podstatnou složkou politické identifikace jednotlivce. Jako v podstatě importovaný jev, jak je naznačeno shora (ve vztahu k nacionalismu, panturkizmu a jiným srovnatelným jevům¹⁰⁵), byla vždy obtížně pochopitelná a vnímána spíše jako součást obecného mocenského rituálu směřujícího k potvrzení *statu quo*. I ve Střední Asii existovala vždy vrstva vzdělanců, která vnímala různé ideologie způsobem, který zamýšleli jejich tvůrci, ale tato vrstva nikdy nesplyvala ani se nepřekrývala s politickou či mocenskou elitou.

Naopak sféra mocenských vztahů na nejnižší úrovni (rodina, širší rodina, kmen, klan), která tvořila autentickou síť sociální kontroly, se nedostávala do konfliktu s novým establishmentem, protože ten, ač se zaštiťoval vše zastřešující ideologií, která nota bene stavěla také na popírání tradičních vzorců sociálních vazeb, tak v tomto ohledu zvolil spíše pragmatický přístup¹⁰⁶, jehož cílem bylo podřídit tuto sféru vlastním zájmům a cílům¹⁰⁷. Současně s touto strategií měl na situaci vliv i fakt, že nový establishment nebyl apriori protiislámský (po dobu dvacátých let). Sovětská doktrína sice stavěla mimo jiné na tvrzené zpátečnické povaze církví. Proticírkevní postoj byl nicméně zaměřen především proti církevním strukturám, které tradičně bránily konzervativní hodnoty, a formálně respektoval osobní vyznání jednotlivce (alespoň v první polovině dvacátých let dvacátého století). Zatímco pravoslavná církev, respektive její struktury, se staly předmětem represí poměrně záhy po ustavení sovětské moci, tak islám podobnému útoku ušel, mimo jiné i díky absenci hierarchizovaného kléru. Ve třicátých letech, kdy se sovětská moc začala vypořádávat s projevy víry obecně, se předmětem útoky staly i projevy islámu, ovšem nikoliv v takové míře jako v relativně sekularizovaném Rusku¹⁰⁸. Z hlediska strategického

⁽¹⁰³⁾ Výjimku v tomto ohledu tvořila bohatší část obchodnické elity, která v důsledku změny režimu ztratila svůj vliv, postavení a majetek. Vrstva drobných obchodníků mohla existovat nadále, popřípadě změnit své formální postavení tak, aby bylo v souladu s novými poměry.

⁽¹⁰⁴⁾ Ta přišla na řadu ve třicátých letech dvacátého století či ještě později, a to nikoliv v tak drastické formě jako v částech Sovětského svazu obydlých Slovany.

⁽¹⁰⁵⁾ Islám nebyl v té době politicky tematizován, ač byl součástí obecné kultury a podílel se na jejím hodnotovém a normativním základě. Politická primární tematizace islámu je ve světovém kontextu až otázkou druhé poloviny dvacátého století [Mendel (1994)].

⁽¹⁰⁶⁾ Je třeba také poznamenat, že těžiště sociálních a kulturních aktivit směřujících proti tradičním archetypům sociální kontroly v samotné ruské společnosti leželo ve dvacátých letech především na spontánní vrstvě kulturní avantgardy, která byla sice s Komunistickou stranou volně spojena, ale nikoliv svázána a už vůbec jí nebyla řízena. Ve Střední Asii přirozeně pak takový společenský element chyběl a nebyl oficiální stranickou politikou nijak nahrazován.

⁽¹⁰⁷⁾ Viz například [Collins (2006)], str. 62-102.

⁽¹⁰⁸⁾ Například soudy, které soudily podle islámského práva, mohly legálně fungovat až do konce dvacátých let dvacátého století, přičemž jejich pravomoc byla potlačována postupně. Podobně na tom bylo i islámské školství apod. Viz především [Exnerová (2006)].

uvažování moskevské elity stál v popředí zájem na udržení *statu quo* před rizikem ztráty podpory veřejnosti v důsledku potlačení projevů náboženského života¹⁰⁹.

Souhrnným cílem shora popsané strategie, ať už definované přímo či nepřímo, byla potřeba udržet územní kontrolu Střední Asie a v druhé řadě získat i dlouhodobou podporu místního obyvatelstva. Základní poučka, že politický režim je dlouhodobě udržitelný pouze za předpokladu, že je s ním politická obec alespoň srozuměna, platil i ve Střední Asii. S postupem času, především od dob stalinských represí se strategie sovětských elit ve Střední Asii lišila od strategie v jiných částech Sovětského svazu stále méně. Po druhé světové válce, kdy s dokončováním kolektivizace započala éra reálné industrializace, jejíž součástí byla i dotace zemědělských strojů, která se nevyhnula ani Střední Asii, se sovětské politické moci podařilo upevnit si svou pozici velmi silně. Překonání bifurkačního bodu definitivního zakotvení sovětské moci předcházela samozřejmě i soustavná propagandistická činnost stranických kádrů a vzdělávací politika v duchu této činnosti, která vychovala prakticky celou jednu generaci středoasijské populace. Civilizační přínos, který sovětská moc přinesla, včetně technologického, organizačního a správního řídicího aparátu se tak fakticky stal natolik běžnou součástí života ve Střední Asii, že se sovětský *modus vivendi* stal samozřejmostí¹¹⁰.

Během stalinských represí, po druhé světové válce i v letech šedesátých a sedmdesátých byla Střední Asie stálou cílovou lokalitou z hlediska migračních toků. Ty byly zpočátku řízeny postupem stalinských přesídlovacích politik (Němci, Čečenci apod.), dále byly posilovány akty individuálních vyhnání. Postupem času nahradila tyto akty motivační politika, která lákala vzdělané kádry do oblastí, které potřebovaly technologickou podporu. Tato situace, kdy se Střední Asie stala oblastí, kde bylo možné relativně spokojeně přežít, se významně nezměnila až do konce existence Sovětského svazu. Naopak byla podpořena nepochybnou skutečností, že ve srovnatelných a blízkých oblastech Středního Východu se situace vyvíjela o poznání hůře (Afghánistán), popřípadě takový dojem byl seznatelný z denního tisku a zpravodajství (Írán a Pákistán).

Z dlouhodobého hlediska byla strategie sovětské moci ve Střední Asii na počátku zcela odlišná od jiných oblastí bývalého carského Ruska. Namísto tvrdého potlačení všech reziduí bývalé politického řádu, zvolila sovětská elita ve Střední Asii strategii integrace dosavadních (nekomplikovaných) struktur do vlastních mocenských mechanismů. S postupem úspěchu se pak

⁽¹⁰⁹⁾ [Exnerová (2006)], str. 22-57

⁽¹¹⁰⁾ Opět je třeba zdůraznit, že z Taškentu nebylo vidět dále než do Moskvy. Významným krokem, který odstříhl generaci vzdělanou v sovětských školách od jiných tradic bylo zavedení latinky a později cyrilice. Tradice dosavadního písemnictví stavějícího na arabském a perském písmu se stala nepřístupnou.

strategie udržení politického režimu přibližovala obecné strategii, která se ovšem minimálně od sedmdesátých let zcela oprostila od metody nevyzpytatelného biče a stavěla především na metodě předvídatelného cukru. S jistou nadsázkou lze konstatovat, že se obě možné strategie sobě navzájem přiblížily. Z hlediska reakce adresátů moci (přijetí politických principů a jejich vnějších znaků) a očekávaných proměn politické obce, které byly tyto podněty adresovány, se ukázala strategie, kterou zvolili bolševici ve Střední Asii jako nejlepší ze všech zvolených strategií v bývalém Sovětském svazu¹¹¹.

3.1.2. *Adaptace (proto) polis*

Bylo by asi příliš odvážné, tvrdit, že s počátkem sovětského panství byla ve Střední Asii politická obec (či obce) v obvyklém slova smyslu (politický národ). Existovalo tam ale politicky slabě strukturované osídlení, které se mohlo stát zárodkem jedné nebo více politických obcí. Do počátku kolonizace se politické prostředí vyvíjelo v logice postupného vytváření center a formování hierarchizovaných stabilních struktur. Po dobu kolonizace fungovala koloniální apolitická správa jako negativní katalyzátor regionálního vytváření center a po dobu carského panství byl celý region periferizován. Naopak v některých ohledech, faktory vytváření hranic dále fungovaly byť v omezené míře či jiným způsobem. Je ovšem otázkou jak se prostředí politických vztahů vyvíjelo pod sovětským panstvím z hlediska logiky kontroly pohybu zboží, osob a informací; vytváření hranic, center, periférií a formování politických národů či jejich zárodků, popřípadě jiných entit.

Sovětské panství předem záměrně vyloučilo z možných politických podnětů některé možné informační vstupy (podněty), které by mohly dle představ moskevských elit ovlivnit politický vývoj. Takto byly především vyloučeny možné nacionalistické, panturkické či případné islamistické doktríny, které by vytvářely centra (v rovině kontroly informací a vytváření symbolů, zprostředkovaně pak jiných podstatných komodit). Informační prostor Střední Asie se stal více či méně unifikovaný (stejně jako celý Sovětský Svaz) a izolovaný. Informace byly kontrolovány centrálně, popřípadě decentralizovaně pod zakázkou politického zadání moskevského centra. Významnou informační soustavou dotací se stala vzdělávací politika nového státu, který budoval nový vzdělávací systém, jednak na principu vertikální struktury postupování informací a jednak v regionálním měřítku popíral jakoukoliv centralizaci¹¹². To mělo za následek jednak rozšíření

⁽¹¹¹⁾ Po formální stránce reagovala premoderní střeđoasijská společnost na sociální konstruktivismu velmi dobře. Přežil-li někde Sovětský svaz, tak ve Střední Asii. To platí jak z hlediska formálních kroků jednotlivých nástupnických států po rozpadu Sovětského svazu, tak z hlediska skutečného obsahu jejich politických systémů.

⁽¹¹²⁾ To neplatilo pouze o středním, ale i o vysokém školství, které bylo decentralizované. Jednotlivé menší vysoké školy o několika málo oborech byly v mnoha menších městech. Výjimkou byly přísně kontrolované koncentrace technických oborů v klíčových oblastech; to se ovšem Střední Asie netýkalo.

stejného vzdělání do všech regionálních periferií a jednak zamezení horizontální výměny informací, jak obvyklé tak i interdisciplinární¹¹³. Obdobně pak fungovaly i jiné způsoby výměny informací. Z hlediska vytváření informačních hranic byla tato politika ideální prevencí před vznikem regionálních center.

Podobně na tom byla i otázka kontroly pohybu osob a zboží. Ve státě, kde obě oblasti byly velmi striktně řízeny centrálně, nevznikaly žádné přirozené hranice a tedy ani centra v takto vymezených oblastech. Z hlediska rokkanovských paradigmat tedy nevytvářelo prostředí společnosti v sovětském Rusku a později svazu předpoklad pro vývoj politických obcí, a to ani za předpokladu, že tyto obce ještě neexistovaly nebo existovaly v zárodku. Tento poznatek je vztažitelný na tři základní výměnné komodity. Střední Asie se tak po skončení koloniální éry, kdy lokální politické struktury byly ve vztahu k elitám koloniální moci periferizovány, dostala do další fáze vývoje, kdy byly odstraněny fakticky všechny systémové předpoklady pro vývoj obvyklých politických obcí a vznik států od těchto obcí odvozených. Vývoj společenských vztahů se nicméně promítl v jiné rovině politické reality.

Jedinou oblastí vztahů vzájemné závislosti, které zakládaly vztah periferality, byla paradoxně oblast politických vztahů. Nový sovětský režim byl alespoň po formální stránce inkluzivní, narozdíl od koloniální správy, která byla exkluzivní a která kladla nepřekonatelnou hranici mezi koloniální a místní moc. V prostředí, kde naprostá většina obyvatel měla věcné důvody přistupovat k novému režimu bez předsudků, se stalo, že mnoho osob, které z logiky svého přirozeného postavení měly určitou autoritu, se stalo součástí nového establishmentu. Nová sovětská moc tento postup vítala, protože jednak ideově stavěla na „antikoloniálním“ předpokladu, že místní struktury nesoucí autoritu formální moci by měly tvořit rovněž místní lidé (samozřejmě oddaní myslence nového režimu) a jednak si uvědomovala, že míru cizorodosti řízení společnosti musí kompenzovat vyšší angažovaností místních elit. Dosavadní politické elity či jejich zárodek, které tvořily vertikálně jednoduchou strukturu, se tak během konsolidace sovětské moci, tedy do konce třicátých let dvacátého století, staly součástí nových sovětských elit a postupem času jejich dominantní složkou. Šlo právě o ty tradiční rodinné, kmenové a klanové autority, které k nízké rozlišovací schopnosti nového režimu nebyly pojmenovány jako nepřátelé. Staly se tak nositeli sovětské moci a bez vnitřních a vnějších problémů akceptovali formální sovětskou ideologii způsobem, který odpovídal politickému vývoji od rozpadu velkých muslimských říší¹¹⁴. Moc byla vnímána jako vnější skutečnost, která byla hodnotově neutrální a bylo obecně mravné s ní nakládat. Pod kriteria místní morálky samozřejmě spadalo hodnocení jak s touto mocí nakládal její nositel ve vztahu k jiným lidem¹¹⁵.

⁽¹¹³⁾ Bylo (a je) obvyklé, že sobě blízké obory byly na universitách v různých od sebe vzdálených městech.

⁽¹¹⁴⁾ Akceptace sovětské reality nepředstavovala v kontextu celé společnosti ani náznakem nic jako „zradu“, jak se někdy nesprávně analogicky dovozuje ve střední Evropě. Tento krok byl zcela přirozený.

Ideologická rovina organizace moci není tou její nejpodstatnější částí, ba dokonce ve Střední Asii, s ohledem na její kořenové mocenské tradice, je moderní ideologie jen formální složkou sociální reality přebírající některé rituální role prokazování mocenské loajality. Vstup většího množství příslušníků místních tradičních elit do sovětských struktur vedlo za situace, kdy se ideologie stávala pevnou neměnnou konstantou, a za situace početní dominance místních elit k tomu, že v systému stranických a státních (a republikových) orgánů se postupem času prosadily místní vzorce politického chování. Stranická struktura a struktura jiných orgánů byla po formální stránce zachována. Byl zachován i základní princip subordinace, který nebyl v rozporu s těmito vzorci. Ve srovnání se zbytkem Sovětského svazu se naopak prosadily způsoby kontroly a řízení, které do té doby fungovaly v kontextu dosahu místních autorit, představitelů klanů, kmenů nebo širších rodin. Zachovaly se identické mechanismy předběžného vyjednávání a hledání konsensu. V jednotlivých rozhodnutích byly zohledňovány různé skupinové zájmy. Neexistovala žádná direktoriální rozhodovací funkce kolektivních orgánů. Ty plnily roli vyjednávacího fóra a těžiště rozhodnutí bylo vždy personalizováno¹¹⁶. Systém v souladu se zbývajícími sovětskými tradicemi nebyl transparentní, což ostatně po něm nikdo nepožadoval¹¹⁷.

Recepce místních struktur, jejich instalace do systému měla s obecným vývojem systému v celém svazu za následek i to, že tyto struktury ve Střední Asii narostly do strukturální podoby definované z moskevského centra. To platilo jako množství všech stupňů řízení, kterých bylo nemálo¹¹⁸, tak i o rozdělení regionálním. Institucionální a strukturální výstavba sovětského státu tedy měla za následek vytvoření kostry pro vznik složité a doposud nebývalé mocenské struktury, ve které dominovaly lokální vzorce politického chování. To platí i o regionálním rozdělení Střední Asie, které bylo jinak velmi arbitrární, ne-li nahodilé. Rozdělení na pět středoasijských republik vytvořilo pět více či méně na sobě nezávislých prostředí, ve kterých se v logice správních struktur vytvořily silné vertikální mocenské struktury, které dále nezávisle na sobě navazovaly na moskevské správní a politické ústředí. Absence přirozených horizontálních struktur a vazeb předcházela jakémukoliv spontánnímu vývoji v logice celého prostoru, nicméně shodné vlastnosti tohoto prostoru zakládaly společné vývojové vlastnosti ve všech středoasijských republikách¹¹⁹.

⁽¹¹⁵⁾ Hodnocení v této větě je po formální stránce normativní. V nenormativní a analytické rovině by bylo možné tentýž fenomén popsat pomocí teorie racionální volby, pomocí strukturální konvergence dvou systémů, stejně jako by bylo možné na systém přenosu moci aplikovat různé funkce Almond-Powelova katalogu [Říchová (2000)], str. 62 an. Jednosměrná transpozice morálních kritérií a transpozice delegace moci v opačném směru je také analyzovatelná za pomoci behaviorálních teorií. Žádný z těchto analytických postupů, byť ve svém celku plně popíše všechny aspekty tohoto jevu, nesplní funkci výstižného a krátkého popisu. Za určitých okolností fungují normativní popisy jako zkratky; je pouze nezbytné se vyvarovat zkratk nepřípustných.

⁽¹¹⁶⁾ To platí i o situaci, kdy se navenek vydávalo kolektivní rozhodnutí.

⁽¹¹⁷⁾ Z hlediska adresátů moci byl pouze požadavek na minimální spravedlivost, kterou systém splňoval.

⁽¹¹⁸⁾ Pomineme-li moskevskou úroveň, tak v samotné Střední Asii bylo možné mluvit o pěti až o šesti úrovních řízení; každá úroveň byla vnitřně složitě strukturována, existovala dualita stranických a státních orgánů a na některých úrovních dualita republikových a svazových orgánů (kompetencí).

Zatímco tedy v rozsahu tradičních „boundary making“ schémat byla veškerá spontánní činnost kontrolována politickou mocí, tak je možné vznést závěr, že na pozadí této kontroly v oblasti politická (politics) lze nalézt spontánně vznikající odlišnosti v prostoru politických vztahů závislosti. Odlišnosti od obvyklého politického standardu zbytku Sovětského svazu. V rozsahu ustavení vztahů politické závislosti můžeme mluvit o jediných vztazích, které vykazovaly určitou vnitřní úroveň spontaneity. Pokud podřídíme politické sféře vše, dojdeme totiž k poznání, že ta jako celek není podřízena ničemu, přičemž pro monokratický systém byl Sovětský svaz příliš velký. Vznik početné politické vrstvy vytvořil specifickou sféru sociálních vztahů hodných pozornosti politické vědy. Pět středoasijských republik tak vytvořilo pět politických entit, které byly samostatnými na sobě nezávislými a sobě podobnými periferiemi, mezi kterými byly pouze slabé vztahy výměny politické podpory a jiných relevantních komodit (zboží, osob a informací). Tento stav trval minimálně do konce padesátých let dvacátého století, kdy rozvoj průmyslu a vnitrostátního obchodu začal posilovat horizontální vazby a výměna osob, zboží a informací začala stoupat.

3.1.3. Sovětizace Střední Asie a orientalizace Sovětského svazu (entropie vzorců politického chování), reflexe vývoje

Na konci padesátých let dvacátého století se sovětská společnost a její elity začaly více strukturálně zaměřovat na problematiku výroby hmotných statků. Systém již sám sebe prostřednictvím svých představitelů považoval za definitivně ustaveného. Zásadní krizové a klíčové momenty sovětského vývoje (druhá světová válka a stalinismus) byly již překonány. Bipolární svět byl již plně zformován a výzva v podobě vytváření směnitelných hodnot byla jediným referenčním měřítkem úspěchu. Tentýž závěr bylo možné učinit i o dobudování zbraňových systémů, které považovali tehdejší představitelé armády za více či méně dostatečné. Sovětské elity se přiklonily k tendenci investovat také nějakou energii do zvyšování životní úrovně a budování obecné (nejenom vojenské infrastruktury). Těžiště tohoto rozhodnutí tkví v logice vývoje Sovětského svazu jako celku a nemá se Střední Asií žádnou souvislost, ale změny vývojového kursu se do středoasijských poměrů promítly.

Jak bylo naznačeno shora, bylo budování sovětské mocenské struktury projektem veskrze politickým. Ostatní aspekty společenského života byly silně potlačeny, popřípadě přímo

⁽¹¹⁹⁾ K problematice recepce vertikálních struktur viz především [Roux (2007)], str. 330-347, dále [Horák (2005)], str. 73, 138, 182.

kontrolovány politickou sférou¹²⁰. Plánované budování spotřebitelské infrastruktury, které následovalo za vybudování základní vojenské a průmyslové infrastruktury, představovalo vytváření struktur, jejichž vznik obvykle předchází politickým změnám a posunu ve společnosti. Současně s tím začala sovětská společnost budovat i jednotnou informační síť (rozhlas a televizi) a státní informační politika se díky novým technologiím centralizovala¹²¹.

Tyto posuny v organizaci sovětské společnosti vedly k uvolnění částečně spontánní a částečně řízené výměny informací, osob a směnitelných statků; nešlo o směnu v tradičním slova smyslu, ale pohyb v rámci jedné struktury. Sovětské poválečné spotřební (nevojenské) hospodářství bylo budováno celkem bez logiky tak, že různé fáze výrobních procesů byly prováděny na různých místech Sovětského svazu, takže organizovanou horizontální výměnou ekonomických komodit docházelo k nezbytnému budování ekonomických vazeb, které nekopírovaly vertikální struktury, ale naopak je křížily. Budování sekundární a terciární hospodářské sféry bylo sice pod plnou kontrolou plánovaného hospodářství, ale nezbytná kooperace, výměna expertních zkušeností a podobné související transakční operace začaly vytvářet horizontální problémové sítě (policy network). Tato nezbytná proměna, která byla typická pro celou sovětskou společnost měla ovšem různé dopady na různé oblasti Sovětského svazu. Na jednu stranu se metodika řízení státu a svazového hospodářství nivelizovala, ale na druhou stranu měla tato nivelizace různé dopady.

Shora zmíněná specifická reakce střeadoasijských elit na budování struktur sovětské moci a vysoká identifikace těchto elit s jejími principy vedla k vytvoření velmi rigidních vertikálních struktur podle vzoru správního uspořádání po roce 1936. Mocenská vrstva, která byla v kontextu Sovětského svazu nejmladší a vybudovaná na zelené louce se z hlediska institucionální paměti ukázala jako nejvěrnější okolnostem svého vzniku. Budování horizontálních struktur výměny komodit, osob a informací mělo ve Střední Asii minimální úspěch a slabý dopad na již vytvořené struktury. Zatímco se ve zbytku Sovětského svazu vytvořila nová elita ředitelů a vedoucích státních podniků, továren a sovochozů či kolchozů, která si díky vzájemným kontaktům začala vytvářet vlastní štábní a politickou kulturu, tak ve Střední Asii se tak nestalo a veškeré nově vznikající struktury se podřizovaly politické (především správní a související stranické) struktuře¹²². Namísto vzniku doplňující horizontální problémové sítě se její jednotlivé prvky začlenily do jednotné struktury vertikálních vztahů. Ve Střední Asii tak dochází k podobnému

⁽¹²⁰⁾ Poněkud atypická vývojová fáze tzv. NEPu (Новая экономическая политика) byla dílem slepou uličkou a výjimkou potvrzující pravidlo a dílem krokem z nouze, který po skončení nouze mohl být revidován. Ve střeadoasijských spíše rurálních poměrech se NEP téměř vůbec neprojevil. Viz mimo jiné [Žukov (1966)], str. 354 an.; [Švankmajer (2004)], str. 371-385.

⁽¹²¹⁾ Viz například [Zimine (1982)], str. 51-69.

⁽¹²²⁾ Nechci zde vzbuzovat dojem, že sféra výroby a služeb vykazovala nějakou autonomii. V jejích strukturách též existovaly stranické orgány a ty také plnily stejnou roli sociální kontroly a udržení loajality k jednotnému direktoriálnímu či oligarchickému vedení v Moskvě. Šlo ale obvykle o jiný systém, který byl samostatně organizačně nezávislý na správních strukturách státu. Viz například [Mandel (1989)], str. 65-91.

fenoménu, které je typický pro západoevropské politické obce ve stejném období (šedesátá léta dvacátého století)¹²³. Vytvořená struktura zprostředkování zájmů v určitém momentě zamrzá a nadále již nereaguje na změny prostředí, ve kterém funguje. Obsahově jde samozřejmě o zcela jiný fenomén a podobnost je čistě typová, protože v Sovětském svazu do roku 1991 není možné uvažovat v kategoriích *cleavages*, stejně jako je obtížné srovnávat spontánně vytvořené *boundaries* se stalinskou reformou svazového uspořádání, a už vůbec není možné uvažovat o Středoasijském prostoru jako o místu, kde existují sebevědomé politické národy a národní státy. Nicméně poukaz na tuto podobnost má sloužit především k pochopení systémové vlastnosti mocenských vzorců chování, které za určitých okolností mohou nadále existovat a výrazně proměnit svou funkční vlastnost z dynamické na statickou až reziduální¹²⁴.

V jistém smyslu byla tak dokonána sovětizace (v logice třicátých let) Střední Asie, která byla natolik důsledná, že nadále vytvářela rezistenci i ve vztahu k následným vnitřním vnitrosvazovým změnám. Fenomén krystalizace politických struktur měl ovšem také zpětný vliv na zbytek sovětské společnosti. Jak v předsovětské době, tak v době mezi válkami a ještě více po druhé světové válce přicházeli jak z ruské tak z jiných částí Sovětského svazu do Střední Asie přistěhovalci. Tento migrační tok byl kontrolován a do značné míry i řízen a v některých ohledech i vyvoláván¹²⁵. Podíl neturkického a neperského obyvatelstva ve Střední Asii stoupal, stejně jako zastoupení přistěhovalců v místních hospodářských, řídicích a vzdělávacích elitách (mnohem méně již v politických). S postupem prohlubování vzájemné závislosti jednotlivých oblastí Sovětského svazu a budování horizontálních vazeb, které nadále zůstávaly ve Střední Asii ve zcela podřízeném postavení ve vztahu ke správním politickým strukturám, se model dominance vertikálních struktur stal jedním z prvků pozdější entropie vzorců politického chování, která trvala do sedmdesátých a osmdesátých let dvacátého století. Díky částečné výměně informací (zkušeností), kontrolované cirkulaci osob a vnitrosvazové obchodní výměně spjaté s nezbytnou úrovní spolupráce, se vytríbený model vertikálních struktur stal částečně jednou z osnov univerzální pozdní struktury Sovětského svazu¹²⁶. Svým způsobem to byl reexport myšlenek politických vzorců chování, které vzešly z myšlenek, které do Střední Asie přinesli bolševici ve dvacátých letech a dokončily stalinské politické reformy.

(123) Jde o rokkanovský termín *freezing* [Rokkan (1999)], celé dílo.

(124) K popisu sovětského poválečného vývoje viz. např. [Mandel (1989)], str. 25-91; [Applebaum (2003)], str. 435-480.

(125) V různých dobách různými metodami. V raných sovětských dobách vystěhováváním celých etnických skupin, později metodou správních pokynů či ekonomické motivace.

(126) Zpětná inspirace (reexport) měla ovšem své limity. Například oblast armády jí byla nedotčena a ve většině postsovětských republik po rozpadu SSSR (s výjimkou Pobaltí a Střední Asie) hrála armáda a bezpečnostní struktury vždy významnou roli vlivového faktoru na politickou sféru. Ve Střední Asii by to bylo v rozporu s logikou jednotné vertikální struktury.

Poslední fáze vývoje sovětské společnosti měla i z hlediska logiky sovětského systému hodnot také své negativní stránky, kterými byla i hospodářská korupce a rozsáhlé parazitování na státních (státem kontrolovaných) zdrojích. Jednou z oblastí, kde byl tento fenomén nejrozšířenější, byla právě Střední Asie, protože příčiny byly zakotveny v logice místních politických vzorců chování. Absence loajality k myšlenkám a loajalita k nadřízeným (a i podřízeným) vedla k rozmachu jednání, které bylo z hlediska formálních chráněných hodnot nežádoucí.

Z hlediska logiky vývoje celé sovětské společnosti se na sklonku existence Sovětského svazu začal ukazovat střeadoasijský model jako velmi ukotvený z hlediska přirozené reflexe politické reality střeadoasijské části sovětské politické obce, kdežto z hlediska logiky vývoje zbytku svazu se sovětský model do značné míry tvořený i střeadoasijskými vzorci politického chování ukazoval naopak jako překonaný či problematický z hlediska dalšího vývoje. V logice tohoto rozdílu pak vypadaly pokusy o perestrojku ve Střední Asii, tak jak vypadaly. Problematika reformů byla redukována na rétorický problém. Řízená výměna elit ve skutečnosti nevedla k žádné reálné změně a skutečné poměry zůstaly zachovány¹²⁷. V některých případech kádrové změny řízené Moskvou jen pozměnily konstelaci klanových vztahů a upřednostnily klany, které jsou dodnes v privilegovaném postavení¹²⁸.

Po dobu existence Sovětského svazu prošla střeadoasijská protopolis významným vývojem. V důsledku vnějších vlivů byla nucena se přizpůsobit předem definované struktuře hranic (*boundaries*), přičemž jejich stanovení mělo z hlediska logiky vnitřního vývoje neutrální význam. Technologický vývoj a rozvoj importované vzdělanosti významně organizačně změnil vnitřní politické a organizační uspořádání společnosti, aniž by došlo k významnější změně vzorců politického chování. Navzdory výraznému zvýšení organizační úrovně společnosti a zvýšené atomizaci společnosti se zachovaly základní modely sociální a politické kontroly založené na hierarchických strukturách závislosti a závaznosti, aniž by obsahovaly mechanismy řešení politických konfliktů. V politických vztazích převládá vnější konsensualita a princip respektu k autoritě, jejíž mandát je dán z principu vnějšími okolnostmi. Klíčovým důvodem přežití klanů, kmenů a srovnatelných vertikálních struktur a vzestup jejich významu, který je společným znakem celého období od počátku kolonizace až po konec sovětského panství, je nepochybná schopnost těchto systémů generovat čitelného a přijatelného partnera pro nositele vnější moci.

⁽¹²⁷⁾ V prvních letech svého úřadu vyměnil Michail Sergejevič Gorbačov zkorumpované představitele všech střeadoasijských republik za mladé neotřelé vůdce, v nichž spatřoval naději na provedení svých reformů. Jejich výměna ovšem nepředstavovala systémovou změnu, protože noví předsedové se od těch původních příliš nelišili; možná, že byli politicky obratnější. K personální politice Gorbačova více [Mandel (1989)], str. 133-154.

⁽¹²⁸⁾ [Horák (2005)], str. 46, 76.

Takový partner poskytuje záruky určité systémové loajality. Skutečnost, že sovětská moc v podstatě přistoupila (zprvu nevědomě a záhy vědomě) na takovou politickou hru, svědčí o autentickém opuštění myšlenek, které měly vytvářet její legitimaci¹²⁹.

V technologicky vyspělé společnosti se tyto tradiční vzorce politického chování zakonzervovaly a daly základ novému modelu složitého přenosu politické moci, který je dlouhodobě adaptován na fungování v podmínkách periferiality. Zamrznutí tradičních vzorců politického chování v sovětské struktuře definice center a periferií uplatnění moci neumožnilo vytvoření spontánního základu svobodné artikulace zájmů a vytváření systému jejich zprostředkování. S ohledem na unikátní přenos tradičních vzorců politického chování přes politickou změnu revolučního typu dokonce nebylo nijak významně změněno schéma vzájemných vztahů venkova a města, respektive výsledný konvergenční model splynutí nomádských a městských vzorců politických vztahů. V logice této struktury je obtížné definovat vstupy a výstupy a různé systémové úrovně. V systému bylo nicméně možné definovat dvě základní systémové úrovně; jednak sovětský systém uplatnění moci skrze stranickou a správní vertikální strukturu na straně jedné a jednak vztahy místních autorit vykonávajících různé funkce ve státních a stranických strukturách na straně druhé. Oba systémy se do značné míry překrývaly a doplňovaly, ale existoval mezi nimi nepochybný symbiotický vztah, který nahrazoval základní sociální konsensus politické podpory a distribuce systémem ovládaných statků. Zatímco ve zbytku sovětské společnosti se těšil sovětský režim obecné podpoře. Ve Střední Asii se těšil vedle obecné podpory také podpoře tradičních struktur sociální kontroly, která byla pro jeho udržení neméně podstatná. Oba systémy se tak (mimo jiné i díky vzájemné strukturální podobnosti) těšily vzájemné výměně politické podpory a vzájemné výměně kontrolovaných komodit, včetně směnitelných hodnot. Podoba této výměny nemusela nutně dodržovat tehdy definovaný rámec legality (korupce); podstatná byla její systémová povaha. Takto vzniklý vztah vzájemné závislosti udržoval středoasijskou společnost až do konce existence Sovětského svazu v dokonalé entropické homeostáze. O to nepředvídanější následky nastaly v okamžiku zániku jedné ze strukturálních osnov středoasijské sovětské společnosti.

⁽¹²⁹⁾ Viz například [Collins (2006)], str. 62-102.

4. Formování režimů

V roce 1991 zanikl na podzim Sovětský svaz. Těto události předcházelo několik skutečností. V Sovětském svazu od roku 1985, kdy se generálním tajemníkem Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu stal Michail Sergejevič Gorbačov, začalo období tzv. perestrojky, kdy se sovětské vedení pokusilo změnit způsob vnitřní organizace sovětského hospodářství, sovětské veřejné správy a v neposlední řadě změnit dosavadní zahraničněpolitickou doktrínu¹³⁰. Reformní úsilí se nevyhnulo ani Střední Asii. Odlišnost mezi Střední Asií a zbytkem Sovětského svazu v důvodech zahájení perestrojky a v jejím dopadu na politickou sféru je jedním klíčových schémat vysvětlujících logiku střeđoasijského vývoje.

4.1.1. Perestrojka?

Samotná perestrojka byla na jedné straně skutečným úsilím o organizační změny a na druhé straně též propagandistickým konceptem, který měl jednak nezbytně obměnit obsah vzorců identifikace občanů se systémem a jednak posílit jejich loajalitu. V logice změn a ideového obsahu režimu byla perestrojka logickým krokem, který byl nevyhnutelný, protože minimálně od sedmdesátých let dvacátého století nedošlo k výrazné změně či posunu v podobě sovětského systému. Dosavadní vzorce loajality, které od šedesátých let již nebyly primárně odvozeny od strachu, ale od určité spokojenosti s životní úrovní, se vyčerpaly. Míra očekávání, která přirozeně se stoupající životní úrovní stoupá též, začala zahrnovat i požadavky na saturaci jak ideovou (uspokojení psychosociálních potřeb), tak na vytvoření prostoru individuální seberealizace. Dosavadní sovětská značně vyprázdňená ideologie používající terminologii devatenáctého století již nebyla s to plnit primárního nositele loajality, nehledě na to, že naposledy tomu tak bylo ve dvacátých letech dvacátého století¹³¹. Ve Střední Asii tento deficit loajality neexistoval, protože petrifikované správní a politické struktury se více či méně svobodně již realizovaly v oblasti nelegálních aktivit (БНЕ ЗАКОНА) a ideologie představovala tradičně pouze

⁽¹³⁰⁾ K problematice celé perestrojky a jejích hlubších souvislostí viz například [Mandel (1989)], celé dílo; nebo česky [Holzer (2001)], str. 17-26.

⁽¹³¹⁾ Poté se primárním faktorem soudržnosti stal strach ze stalinských represí, za druhé světové války navíc ještě nacionalistická ideologie. Po válce a Stalinově smrti, pak určité vnitřní uvolnění, posléze příslib a i vzestup životní úrovně.

formální rituál bez nároku na autenticitu; naopak její vyprázdnění usnadňovalo její aplikaci. Z důvodu této regionální odlišnosti neexistovala ve Střední Asii potřeba perestrojky.

Perestrojka tedy měla souhrnně vyřešit nezbytné reorganizační potřeby, které by vytvořily prostor pro vyšší míru individuální participace, zvýšily by dynamiku sovětského hospodářství a umožnily by reformu původní revoluční ideologie, která by se ve své reformované podobě stala opět jedním z pilířů loajality sovětského obyvatelstva¹³². Z hlediska obvyklých empirickoanalytických postupů se Sovětský systém v osmdesátých letech dvacátého století významně nelišil od jiných politických systémů, alespoň z hlediska analýzy vstupů a výstupů, popřípadě jeho funkcí. Od dosažení stabilního životního standardu v sedmdesátých letech stabilně klesala podpora a stoupaly požadavky (vstupy). Systém byl s to zcela plnit roli distributora statků, ale nebyl s to saturovat psychosociální potřeby svých občanů a udržovat identifikační vzorce jejich chování (výstupy). Z hlediska funkcí systémů jako takového začala selhávat funkce udržování základních vzorců soudržnosti, popřípadě funkce politické socializace. Perestrojka měla tento deficit odstranit a reformovat i základní organizační schémata. Její neúspěch pak byl dán tím, že byla prognosticky podceněna funkce agregace a artikulace zájmů, která se dostala na podkritickou úroveň v okamžiku zájmové diverzifikace, která nutně následovala po částečné ekonomické a politické liberalizaci¹³³.

Ve Střední Asii z hlediska systémové teorie naopak rovnováha mezi vstupy a výstupy byla zajištěna tradičně odlišnými způsoby zachování loajality a systémovým přesahem mocenských struktur přes koncept sovětské legality (korupce). Tento přesah umožnil lepší a pružnější systém uspokojování individuálních zájmů v intencích požadavků, které byly komunikovány v rámci unilaterální vertikální struktury. Otazník, který se vznášel nad diverzifikací zájmů a jejich nezbytnou agregací, byl v podstatě zodpovězen tradičním konceptem nekonkurenčního způsobu politické organizace, který řešení střetu zájmů a související vyjednávání přesouvá na vyšší organizační úroveň a neopírá ji o legitimační základnu. Svým způsobem dokázaly tradiční vzorce politického chování modifikované sovětským politickým panstvím reagovat na podobné problémy jako perestrojka, respektive jim dokonce z hlediska stability systému předcházet.

Vzájemný vztah mezi moskevským pojetím výkonu moci a středoasijskou realitou byl dán mimo jiné i odlišností v interpretaci problému kontroly a v odlišných cílech. Zatímco od druhé světové války reflektovala Moskva realitu do té míry, že místní kádrovou politiku pragmaticky podřizovala místní klanové struktuře, tak minimálně od počátku osmdesátých let

⁽¹³²⁾ Potřeba alespoň minimální loajality se v Sovětském svazu na rozdíl od jeho satelitů jevila jako klíčová. Neexistovala žádná vnější moc, která by vytvářela hrozbu sankcí za odlišný než shora definovaný vývoj. Pokud chtěl Sovětský svaz vytvářet dostatek ekonomických a vojenských zdrojů, kterými by si udržel své postavení ve světě, potřeboval aktivní občanskou loajalitu svých obyvatel. Z těch samých důvodů, které vytvářely odlišné požadavky na loajalitu, byl koncept přestavby vnímán v satelitních státech zcela jinak (někdy až ironicky).

⁽¹³³⁾ [Švankmajer (2004)], str. 463 an.

sílila tendence posílit přímou kontrolu nad místní realitou. Ovšem neúspěšná; kroky, které zvolila Moskva, nevedly ke kýženému cíli¹³⁴.

4.2. Stát bez systému

V srpnu roku 1991 po neúspěšném puči moskevských konzervativních kádrů se političtí představitelé Ruské sovětské federativní socialistické republiky, Ukrajinské socialistické republiky a Běloruské socialistické republiky dohodli, že rozpustí Sovětský svaz. Po formální stránce deklarovaly nové státy nezávislost. Vzhledem k tomu, že existoval nepochybný a do značné míry i legitimní zájem (z hlediska reflexe mezinárodní veřejnosti) na tom, aby Sovětský svaz formálně skončil, tak tyto tři státy, které zahájily spolupráci na zcela jiné platformě, podmínily vstup do nových struktur spolupráce (Společenství nezávislých států), vyhlášením nezávislosti na Sovětském svazu. Tato podmínka měla předejít důsledku, který by mohla vyvolat aplikace pravidel mezinárodního práva ohledně nástupnictví států¹³⁵. Pokud by vyhlásily samostatnost pouze některé státy, zůstala by formální kontinuita Sovětského svazu v rukách těch států, které by ze svazu nevystoupily. Nezbytnost spolupráce, především s Ruskou federací, velmi rychle přesvědčila všechny emancipačně flegmatické státy, aby formálně vyhlásily nezávislost a tím se nominovaly do klubu nových členu Společenství nezávislých států. Varianta, že by se nové státy (s výjimkou Pobaltí) pokoušely o takový způsob existence, který by nebyl závislý na spolupráci s Ruskou federací, byla v roce 1991 nepředstavitelná. Formálně byla existence Sovětského svazu ukončena uzavřením tzv. bělovežské deklarace dne 8. prosince 1991¹³⁶.

4.2.1. Předpoklady

Střeadoasijské svazové republiky, které v logice zájmu na zachování maximální míry spolupráce s bývalými republikami Sovětského svazu usilovaly o vstup do nových integračních struktur, vyhlásily samostatnost během podzimu 1991¹³⁷. Ve srovnání s jinými státy bývalého

⁽¹³⁴⁾ Jedním z vedlejších produktů pokusů Moskvy neutralizovat kriminální prostředí a klanové vztahy byla i instalace Islama Karimova do funkce generálního tajemníka ÚV KS UzSSR. Ten předpokládanou roli nenaplňoval už od samého počátku a začal fungovat v intencích logiky místního systému [Horák], Politické elity Uzbekistánu.

⁽¹³⁵⁾ K problému obecně viz [Malenovský (1993)], str. 64 an.

⁽¹³⁶⁾ [Švankmajer (2004)], str. 479 an.

⁽¹³⁷⁾ Před rozpadem Sovětského svazu existoval plán na reformu vnitřních poměrů Sovětského svazu, jehož principem bylo předpokládané vyhlášení suverenity (nikoliv nezávislosti) a následné uzavření nové svazové smlouvy z iniciativy svazových republik, kterýmžto postupem by se vytvořila nová federace na principu budování zdola. Koncept byl vynalezen v Moskvě a po srpnovém pokusu o převrat nebyl uskutečněn. Jeho

svazu to ovšem byl akt, kterému nepředcházely žádné vnitřní důvody takového postupu. Jediným důvodem vyhlášení samostatnosti byla nezbytnost zachovat z dosavadních vztahů v rámci Sovětského svazu, co se dá. Tedy důvodem formálního vyhlášení nezávislosti byla faktická potřeba omezit dopady skutečné samostatnosti¹³⁸. Takový způsob vzniku státu je neobvyklý. Obvyklé motivy národní či politické emancipace naopak v Střední Asii chyběly. To platí jak ve srovnání se zbytkem Sovětského svazu, tak při obvyklém posouzení mimo kontext doby a oblasti.

V Pobaltí, na Kavkaze, částečně i na Bílé a Malé Rusi existovala národní hnutí, která usilovala i větší či menší samostatnost či vyšší zohlednění etnicky definovaných zájmů; a to mnohdy i na úkor jiného titulárního národa (Arménie, Ázerbájdžán). V Moldavsku byla situace podobná, ale roli identifikačního vzorce zde hrála rumunská národní identita. Specifickou roli představovalo znovubudování ruské politické kolektivní identity, která v kontextu Sovětského svazu byla sice implicitně všudypřítomná, ale explicitně zamlčovaná. Nicméně politický vývoj na sklonku osmdesátých let a na počátku devadesátých let, kdy se v režii reformem revitalizovaly ruské politické elity v rámci RSFSR, do značné míry pozvedl povědomí o ruské identitě, která byla odlišná od té sovětské. Zánik svazu pak nepředstavoval pro obyvatelstvo Ruské federace zásadní identitární problém.

Ve Střední Asii naopak neexistovalo ve druhé polovině osmdesátých let dvacátého století žádné národní či etnicky definované hnutí, které by mělo širší podporu, popřípadě by mělo potenciál ji získat. Situace zde byla podobná jako v období ruské kolonializace. Tehdy také existovali izolovaní intelektuálové, kteří se pokoušeli v důsledku inspirace evropským politickým myšlením budovat politické síly na principu prosazování národních kolektivních myšlenek, stejně jako se pokoušeli o otevřený politický konflikt. V době perestrojky existovali také nacionalističtí či podobně uvědomělí nositelé politických myšlenek, ale tyto myšlenky nacházely v politickém prostředí velmi slabou odezvu, a to i v situaci, kdy svoboda slova z důvodu Moskvou prosazovaných standardů byla poměrně vysoká a za její uplatnění nehrozily žádné zásadní sankce¹³⁹.

V některých státech byla ještě za Sovětského svazu založena opoziční hnutí, která usilovala o politickou podporu. V roce 1988 bylo v Uzbekistánu založeno hnutí Birlik, které z počátku stavělo na myšlenkách národní obnovy¹⁴⁰; v Tádžikistánu bylo v roce 1988 založeno podobné hnutí Raztochez¹⁴¹. Žádné z těchto hnutí ovšem nebylo později jakkoliv spjato

podoba vypovídá o celkovém konceptu perestrojky. Tato informace ovšem nemá žádnou politologickou relevanci.

⁽¹³⁸⁾ [Vassiliev (2001)], str. 7-30.

⁽¹³⁹⁾ [Švankmajer (2004)], str. 463-477.

⁽¹⁴⁰⁾ [Horák (2005)], str. 75 an.

⁽¹⁴¹⁾ [Horák (2005)], str. 148 an.

s procesem nabytí samostatnosti. Kromě velmi skrovných výskytů opozice se ve Střední Asii také začal probouzet politický islám¹⁴². V Tádžikistánu byla v roce 1990 založena Strana islámské obnovy, zpočátku zakázaná, později po nabytí samostatnosti legalizovaná. Politický islám respektive přesah islámu do sféry veřejného života nebyl typický pro celou Střední Asii, ale především pro její jihovýchodní část (Tádžikistán, Ferganská dolina). Ve zbytku Střední Asie převládalo méně veřejné pojetí islámu. I politický islám navazoval na tradice koloniální a předkoloniální éry. Nevyjadřoval samostatnou politickou doktrínu, jak je obvyklé v případě arabského islamizmu od šedesátých let dvacátého století, ale kladl důraz na zachování základní hodnotové osnovy souladné s islámem v soukromém, rodinném a veřejném životě. K otázce politické moci se stavěl neutrálně, za předpokladu, že základní hodnoty víry jsou zachovány nebo je alespoň umožněno jejich dodržování a vynucování na komunitní úrovni¹⁴³.

Obecně platí, že bezprostředně před rozpadem Sovětského svazu existovala v zemi slabá opoziční hnutí, která usilovala o vstup mezi skutečné aktéry politického života. Před samotným rozpadem pokus o zahájení otevřené politické soutěže ovšem z jejich strany nenastal.

4.2.2. Odlišnosti

Politický terén Střední Asie samozřejmě nebyl jednotný. Jednotlivé státy se od sebe lišily v mnoha ohledech. Každý ze států měl trochu jiný poměr původního a přistěhovalého obyvatelstva, v každém státě převládaly jiné způsoby obživy a vytváření směnitelných hodnot. V základních zeměpisných, ekonomických a demografických parametrech je vhodné odkázat na dostupné encyklopedické zdroje¹⁴⁴, které poskytnou souhrnnou představu. Pro účely zkoumání povahy režimů jsou podstatné především otázky struktury mocenských vazeb a politických obcí, odlišnosti v některých vzorcích politického chování a okrajově některé hospodářské podmínky.

Byť ve všech zkoumaných státech platí shora uvedené poznatky o vertikální a unilaterální povaze politických struktur závislosti (ve srovnání se zbytkem Sovětského svazu), tak mezi jednotlivými státy jsou nepochybně určité nuance. Hranice mezi různými typy *grass-root* politických vazeb závislosti nerespektují státní hranice z roku 1936, což nebrání tomu, že se různé typy zpočátku různých politických struktur na komunální úrovni sbíhají do center v jednotlivých státech; podle platných státních hranic. Vztahy politické závislosti, které překračují státní hranice

⁽¹⁴²⁾ [Exnerová (2001)], celý článek.

⁽¹⁴³⁾ Srovnání s šíitským (iránským) konceptem náboženského klerikálního státu je zcela mimo realitu osmdesátých let i současnosti. To platí i o šíitkém Tádžikistánu. Viz též [Horák (2005)], str. 142 an.

⁽¹⁴⁴⁾ [CIA (1991)] - kapitola SSSR; [CIA (1992)]; [CIA (1993)]; [CIA (1994)]; [CIA (1995)]; [CIA (1996)]; [CIA (1997)]; [CIA (1998)]; [CIA (1999)]; [CIA (2000)]; [CIA (2001)]; [CIA (2002)]; [CIA (2003)]; [CIA (2004)]; [CIA (2005)] - vždy kapitoly jednotlivých států.

jsou neobvyklé a vyskytují se ve velmi slabé formě pouze v oblasti Ferganské doliny a jejím okolí¹⁴⁵.

V oblasti severního Tádžikistánu, jižního Kyrgyzstánu a některých oblastí jihovýchodního Uzbekistánu převládají tradiční širší klany orientované podle měst, které jsou dále vnitřně oborově diferencovány. V oblasti tádžikistánského Badachšánu (hornatá oblast na Pamíru) převládají méně strukturované tradiční rodinné a kmenové struktury vytvářené ve venkovních sídlech¹⁴⁶. Podobně v severní části Kyrgyzstánu převládá horská kmenová organizace, podle jednotlivých oblastí (údolí), jednotlivé kmeny jsou dále podle stejné logiky vnitřně členěny. Kyrgyzstánská horská kmenová struktura je ve srovnání s Badachšánem slabší co do intenzity a výlučnosti. Pro celý Tádžikistán bylo naopak symptomatické, že vertikální struktury byly slabší než v jiných středoasijských oblastech, což vedlo k vyšší atomizaci primárních mocenských jednotek (podle obcí)¹⁴⁷. Na jihu Tádžikistánu, podobně jako v nižších polohách Uzbekistánu a jeho středozápadní části, převládá zemědělská produkce, která determinovala vznik „dodavatelských“ klanů organizovaných především územně bez opory v městských centrech. Obdobně na tom byl i Kazachstán, kde je kmenový (původně příbuzenský) princip velmi slabý a vertikální vazby byly ve srovnání s Uzbekistánem nebo Kyrgyzstánem slabé, aniž by to znamenalo silnější postavení primárních mocenských jednotek na komunitní úrovni, v praxi se ad hoc vytvářejí klasické vertikální klientelistické vazby a v okolí mocenských špiček se začínají etablovat oligarchické rodiny. V Turkmenistánu, přežívaly kmenové struktury, které neměly zpravidla silnější oporu v městském usídlení¹⁴⁸.

Obecně platí, že odlišnosti se projevovaly především na nižších úrovních sociální a politické kontroly a na vyšších patrech politické moci se struktury více či méně od sebe nelišily.

4.2.3. *Interregnum idearum*

Z logiky vnějších okolností nové státy vznikly. Jejich vznik je samozřejmě možné opsat pro lepší vystižení souvislostí trpným gramatickým tvarem „byly vzniknuty“. Základní a prvotní systémovou změnou, kromě formálních náležitostí (uznání, vytvoření formálních atributů státnosti apod.) se stala skutečnost, že dosavadní vertikální struktury, které byly v konečném důsledku podřízeny moskevské autoritě, se náhle ocitly na vrcholku dosavadní struktury. Lokální elity byly doposud obvykle adaptovány na převod základních politických pokynů a současnou

⁽¹⁴⁵⁾ V konkurenci starších a současných kritérií zeměpisné orientace politické kontroly převládaly později ty, které respektovaly hranice z roku 1936.

⁽¹⁴⁶⁾ V této oblasti také převládá šítské obyvatelstvo.

⁽¹⁴⁷⁾ [@ Horák], Politické elity Uzbekistánu; [@ Horák], Občanská válka v Tádžikistánu a vnitropolitický vývoj v zemi v letech 1991-1997.

⁽¹⁴⁸⁾ Viz tabulka č. 2.4., která mapuje některé typy politických struktur.

paralelní partikulární politiku, která byla mnohdy v rozporu s moskevskými představami, ač se jí nikdy lokální elity nepostavily čelem. Ve zcela nové situaci, která byla systémovou novinkou od dokonání kolonizace Střední Asie, fungoval samozřejmě systém dále. Jedna z oblastí, kde byly nové státy zcela nezkušené, byla i oblast mezinárodních vztahů a politiky, což je vedlo k vyšší opatrnosti stran možných excesů proti očekávání širší mezinárodní (především atlantické) veřejnosti, o jejíž podobě měly jasnou představu, mimo jiné i díky obecnému povědomí o helsinském procesu.

Bezprostředně po vzniku státu tedy vyvstala otázka, jaký model udržování a obnovy systému zvolit. Stávající stav byl sice pro elity nových států výhodný, ale poměry v žádném z nich nebyly ustaveny tak, že by obsazení veřejných funkcí bylo neměnné. Ani z dnešního pohledu nelze vynášet kategorické závěry, zda vývoj po nabytí samostatnosti byl otázkou řízeného vývoje podle záměrů elit nebo samovolným vývojem, který šel k takové formě politického systému, pro jakou byla politická nově vzniklá, respektive určená, obec disponována. Všechny dostupné prameny ovšem svědčí závěru, že tehdejší elity si nebyly vůbec jisty, jak se mají v novém postavení bez moskevského dohledu chovat a jak se mají pokoušet formovat formální podobu nové státnosti, čímž by do značné míry ovlivnily i faktickou podobu politického systému¹⁴⁹.

V rámci patrně obecné bezradnosti se politické elity nových států nijak významně nesnažily nějak zaměřit na problematiku vytváření formálních pravidel politického života. Bezprostředně po vzniku byla přijata obvykle pravidla nahrazující doposud neexistující ústavní funkce, popřípadě těmito funkcím, které nominálně existovaly, dávaly jiný obsah. V nových státech tak byly zavedeny funkce prezidenta (s výjimkou Uzbekistánu, kde již tato funkce byla ustavena za doby trvání SSSR). Byly ponechány ve formální platnosti základní zákony, které upravovaly výkon politických svobod. Neexistovala žádná tendence vést hlubší debatu o nových podobách ústavních systémů, vypsat nové volby, které by legitimizovaly dosavadní zastupitelské sbory apod. Všechny vnější znaky politického života dávaly zapravdu závěru, že ke vzniku nového státu a tudíž i režimu nedošlo. Zpočátku to tak také vypadalo.

Rozpadu Sovětského svazu předcházela proměna geopolitické situace a pokus o reformu jednoho ze dvou základních režimních modelů. Pokus o reformu, který *de facto* skončil rozpadem Sovětského svazu, zároveň sám částečně přikládal svému konkurenčnímu (liberálně tržnímu a politicky pluralitnímu) modelu roli zdroje inspirace svých reforem. Neúspěch vlastní reformy a následný úplný rozpad původního konceptu organizace politické moci vedl k obecné interpretaci dějin docházející k názoru, že „západní“ (liberální, tržní, politicky pluralitní) model organizace moci je z hlediska schopnosti přežití systému a sebeprosazení úspěšnější¹⁵⁰. Takové

⁽¹⁴⁹⁾ Nemá smysl se zde vyslovovat k problematice, zda existují obecně transitivní období politických systémů či nikoliv a jedná se vždy jen o jakýkoliv jiný vývoj, který je vlastní každému systému. V tomto případě lze ale vyslovit odůvodněný závěr, že ve středoasijských republikách neexistoval po jejich formálním vzniku plnohodnotný systém vůbec. Existovalo tedy nezbytné období jeho formování.

⁽¹⁵⁰⁾ [Fukuyama (2002)], celé dílo.

a obdobné dobové převládající názory mnohdy v klíčových momentech posunou vnímání přijatelnosti nějakého předpokládaného politického modelu do roviny politického cíle. Zásadní vnější politická změna může mnohdy sehrát obdobnou roli jako vnitřní diskontinuitní (revoluční) vývojový zlom. Ve Střední Asii, která se díky tomu, že státní pohrobci Sovětského svazu neopírali svůj zrod či své bytí o nějakou revoluční, emancipační, národní či politickou ideu, mohla stát úrodnou půdou pro přijetí vnějšího konceptu politického systému, se ovšem nic takového nestalo.

V rétorické rovině existovaly samozřejmě deklarace představitelů nejvyšších politických elit, které proklamovaly směřování k demokratické pluralitní společnosti založené na tržním hospodářství (alespoň z kraje devadesátých let). Stejně tak se v různých dobách ve Střední Asii v projevech čelných politiků objevovaly náarážky na možnou inspiraci čínským politickým systémem¹⁵¹, který byl přitažlivý, protože vlastními silami zvládl svou vlastní proměnu a adaptaci na novou podobu, aniž by se zásadně diskontinuitně vymezil proti své původní podobě, přičemž se dokázal adaptovat na nové hospodářské, politické a organizační poměry ve světě¹⁵². V katalogu projevů středoasijských představitelů krátce po nabytí samostatnosti se také objevovaly možné odkazy na jiné regionální modely (Turecko, na samém počátku devadesátých let i Pákistán)¹⁵³. Váhání nad volbou systému a určitá strategická nejednoznačnost byly typické pro období první poloviny devadesátých let dvacátého století pro celý region. Problém volby systémových pravidel a jejich ustavení se nejevil aktuální a byl v podstatě samovolně vyřešen postupem řešení sekvence politických sporů, jejichž průběh založil nová faktická pravidla, která se poté stala osnovou nového systému¹⁵⁴.

(151) [Tomášek (2004)], str. 297-347.

(152) Čínská inspirace byla do značné míry aktuální v Kazachstánu (výslovně) a v Kyrgyzstánu, kde o ní mluvily pouze části mocenských elit (prezident a jemu loajální politici). Viz též [Horák (2005)], str. 160 an., 220.

(153) Naopak zcela chyběly jakékoliv panturkické úvahy, patrně proto, že by vedly k otázce integrace Střední Asie, o kterou žádné z elit nestály.

(154) Faktická podoba nových politických režimů se vytvářela dlouho. Bylo by ovšem pro pořádek vhodné uvést alespoň pod čarou, že to neplatí ve stejné míře o pravidlech ryze formálních a právních. Všechny zmiňované státy přijaly v prvních letech své existence nové ústavy (Uzbekistán, Turkmenistán: 1992, Kazachstán, Kyrgyzstán: 1993, Tádžikistán: 1994); jejich přijímání bylo ovšem projevem vůle zastupitelských sborů zvolených v sovětských volbách února 1990 podle sovětské právní úpravy v systému velmi omezené politické konkurence a kabinetního hledání konsensu. Ústavy se formálně nechaly inspirovat západoevropskými vzory, čímž nové státy potvrdily formální příslušnost do helsinského prostoru a splnily podmínky pro další účast v jeho politických strukturách (KBSE, později OBSE). Abstraktní západoevropský liberální pluralitní model se tak stal papírovým vítězem v úspěšnosti systémového modelu se dále šířit v důsledku geopolitických úspěchů (s mnohými výhradami).

4.3. Hranice, národ, jazyk, identita

Hranice mezi státy, které byly v letech 1936 až 1991 hranicemi mezi republikami, vytvářely v dobách Sovětského svazu hranice mezi jednotlivými strukturami mocenských vertikálních vazeb v jejich zeměpisném zakreslení, přičemž hranice mezi republikami nevytvářely obvyklé překážky pohybu osob, ekonomických statků a kulturních symbolů. Roli jejich regulátora nahradil systém „vnitřních hranic“, kterým byl celý správní aparát Sovětského svazu. První léta po rozpadu Sovětského svazu začaly státy postupně vyplňovat prostor definice vlastní identity, který nebyl doposud v rámci sovětské doktríny existence titulárních národů plně ustaven. Novou ideovou náplní se tak staly myšlenky dílem národní, dílem multikulturní¹⁵⁵. Tento postup nebyl nejjednodušší, protože hranice mezi etniky, a to jak zeměpisná, tak i subjektivní (nízká potřeba vlastní identifikace) se neshodovala se zeměpisnou hranicí. Míra vnitřní identifikace s etnickou skupinou či titulárním národem byla pro střeadoasijský region typicky nízká i na sklonku existence Sovětského svazu. Situace se nicméně lišila stát od státu.

V Kazachstánu, kde byl nejvyšší poměrný počet slovanského obyvatelstva, které dosahovalo až jedné poloviny obyvatel, bylo nemálo Kazachů, kteří mluvili pouze rusky. Na jihu při hranicích s Uzbekistánem žijí Uzbeki a na jihovýchodě žije Ujgurská menšina. Dlouhodobá intenzita soužití s ruským dominantním vlivem, který byl technologicky, ekonomicky a mocensky nadřazený místní civilizaci, vedla více než kde jinde k vnímání ruské kultury a jazyka jako statusově vyšších příznaků příslušnosti jedince (tento jev má kořeny už v počátcích ruské kolonizace). Příslušnost ke kazašství jako takovému neznamenovalo tradičně nic jiného než příslušnost k nějaké jiné kmenové entitě, popřípadě rodové struktuře. Abstraktní kazašství jako takové nic neznamenovalo. V jiných střeadoasijských republikách byla situace podobná, až na to že ruská identita nepředstavovala významný konkurenční identitární model. V Uzbekistáně, Tádžikistáně a Kyrgyzstánu se pak situace ještě významně lišila podle různého typu identitárních vzorců, které předcházely v pořadí priorit vrstvě identifikace s „titulárním národem“. Hranice států nekorelovaly s etnickými hranicemi ani s hranicemi různých typů identitárních schémat. V Tádžikistáně navíc schémata místních identit byla silně regionalizována¹⁵⁶.

V takové situaci je pak vytváření kolektivní identity v podmínkách vznikající státnosti poměrně silný problém. Jak již bylo naznačeno shora, existovala v některých sovětských republikách před rozpadem Sovětského svazu slabá nacionalistická hnutí, která nezískala širší podporu veřejnosti¹⁵⁷. Tehdejší sovětské místní elity tyto zárodky opozičního myšlení v dobách

⁽¹⁵⁵⁾ Lokální teorie multikulturalizmu nebyly dílem akademické intelektuální sféry a nemají se západoevropskými teoriemi multikulturalizmu nic společného. Šlo obvykle o politicky jednoduchou proklamovanou nezbytnost soužití národů, aniž by tomuto cíli byla nějak významně přizpůsobena politika. K lokalizovaným teoriím multikulturalizmu viz např. [Тансыкбаева (2003)], str. 129 an.; [Сапаргадиев (2002)], str. 85 an.

⁽¹⁵⁶⁾ [@ Horák], Občanská válka v Tádžikistáně a vnitropolitický vývoj v zemi v letech 1991-1997.

⁽¹⁵⁷⁾ [Dawisha (1997)], str. 201-242, 360-409.

sovětského svazu nebraly vážně, popřípadě je adekvátně utlačovaly. Po rozpadu Sovětského svazu se naopak tytéž elity rozhodly pro myšlenku existence národa jako pro politický koncept budování nové státnosti. Tento posun nepředstavoval úspěch bývalé marginální opozice, či úspěch jejích myšlenek, stejně jako nominální volba transformace na tržní hospodářství nebyl úspěch ekonomických liberálů. Oboje bylo volbou z nutnosti a politické úvahy, přičemž obé nadále plnilo roli symbolických a od skutečnosti vzdálených pojmů, jejichž užívání v jazyce bylo výrazem loajality k tomu, kdo tyto pojmy zavedl. Ve skutečnosti totiž reformy k tržní liberální ekonomice nespěly stejně jako nespěly k vytváření politického národa, jehož příslušníci jsou rovnoprávními členy politické obce. Národní myšlenky byly vyjadřovány polomytickými historickými odkazy na dávná období slávy příslušných národů a pod slupkou národní jednoty nadále přetrvával systém vertikální politické a sociální kontroly; namísto tržní ekonomiky pak v této struktuře vznikala oligarchická vrstva nových podnikatelů, kteří kontrolovali průmysl spojený s těžbou a dopravou nerostných surovin, popřípadě významných zemědělských komodit¹⁵⁸. V jednotlivých státech se situace liší. Chudší státy, které nemají surovinové zdroje a nepředstavují významné tranzitní území jsou ochuzeny rovněž o vznik silné oligarchické vrstvy spjaté s politickou sférou.

Obdobně odpovědně přistoupily staronové elity k budování hranic. Během období dvou až tří let bezprostředně po rozpadu Sovětského svazu se podařilo novým státům vybudovat základy infrastruktury sloužící ke kontrole hranic, přičemž poměrně brzo si nové státy navzájem zavedly různá administrativní omezení, kterými kontrolovaly migraci a nadále ji činili obtížnější.

Nové státy se také navzdory jazykově bohatému osídlení zvolily vždy povinné zavedení státního (titulárního národního) jazyka, přičemž v různé míře a různým způsobem pak upravily možnosti použití jazyků jiných (ruštiny a jiných menšinových jazyků). Tento krok primárně znamenal narušení statusového *statu quo*, symbolickou degradaci ruských elit a následné postupné očištění nánosů ruského a jiného sovětského prvku v místních mocenských a ekonomických strukturách. Značná část ruského obyvatelstva v devadesátých letech odešla, což mělo i dopady na expertní výkonnost středoasijských ekonomik a na vzdělávací systémy těchto zemí¹⁵⁹.

Jednotlivé státy se mezi sebou lišily především v drobnostech. V některých případech (například v Kazachstánu), se doba systematického vytváření nové národní identity zpozdila a předcházela jí fáze proklamovaného multikulturalizmu, v němž byly pouze u dvou největších etnických skupin zaměněny atributy vyjadřující jejich vzájemné postavení v hierarchii národů a národností¹⁶⁰. Nejintenzivnější naplňování národní kultury historickými mýty bylo typické pro

⁽¹⁵⁸⁾ [Dawisha (1997)], str. 201-242, 360-409.

⁽¹⁵⁹⁾ Ruská federace v podstatě umožnila návrat komukoliv, kdo byl bývalým občanem Sovětského svazu, lhůta pro takovéto jednoduché nabytí státního občanství Ruské federace skončila v roce 1999.

⁽¹⁶⁰⁾ Kazachstán také jako jediný byl zdrženlivý v deklaraci nacionalizmu v ústavněprávních dokumentech. K témuž např. [Сапаргалев (2002)], celé dílo; dále platná kazachstánská ústava (Конституция Республики Казахстан ze dne 30. srpna 1995.)

Uzbekistán a Turkmenistán¹⁶¹. Horské státy Kyrgyzstán a Tádžikistán zase inklinovaly k poněkud folkloristickému pojetí národní identity¹⁶².

Budování vnějších a formálních atributů státnosti bylo přitom otázkou již první poloviny devadesátých let dvacátého století. Základní politická rozhodnutí vedoucí k těmto krokům nejenom že neměla oporu v jakémkoliv poptávce ze strany adresátů těchto opatření¹⁶³, ale také byla přijata politickou reprezentací, která byla zvolena v roce 1990 (únor) v dobách, kdy jakákoliv byt' zcela symbolická politická debata, se odehrávala v intencích existence politického tvora *homo sovieticus*, jenž v době budování nové státnosti byl vymírajícím druhem. Vytváření formálních atributů státnosti tedy bylo jednak zcela voluntaristické a jednak v mnoha ohledech plnilo pouze roli tvorby nových symbolů loajality¹⁶⁴. S pádem Sovětského svazu padla rovněž ideologie, která nebyla věcně ve Střední Asii nikdy přijata, a vnější příslušnost k ní plnila fakticky roli příznaku loajality k mocenskému systému jako celku. Obdobnou roli měla plnit i nová nacionální ideová náplň, včetně formálních a jí příslušných komunikačních prostředků (jazyk).

Použití této ideologie a její rétorická kultivace je jen (konfirmačním) rituálem, který plní funkci vyznání formální příslušnosti k novému režimu. Nelze vést rozumnou úvahu, že koncept státního nacionalismu a jeho atributů (hranice, jazyk a jiné hodnoty) by měl vytvářet skutečný souhrn myšlenek nebo jejich rámec, jejichž sdílení by bylo jednotícím faktorem a nositelem společné národní politické identity. Tento směr vylučuje i základní funkční znak politického národa (příslušnost k národu zakládá v některých právech rovnost). Je ovšem vyloučeno, že by staronové elity uvažovaly v intencích nezbytnosti systémové funkce vytváření vzorců sociální soudržnosti. Kromě absence jakéhokoliv důvodu domnívat se, že by někdo z nových elit uvažoval takto sociologicky (až sociálně inženýrsky), lze mít i pochybnosti nad skutečnou potřebou takové sociální funkce politického systému. Ve společnosti, která je složena z menších mocenských sociálních (a politických i hospodářských) entit, k nimž příslušnost zakládá primární identitární vzorec, neexistuje potřeba vytváření schémat celonárodní soudržnosti¹⁶⁵.

⁽¹⁶¹⁾ [Каримов (2005)], celé dílo; [@ Horák], Ideologie autoritativního režimu – příklad Turkmenistánu.

⁽¹⁶²⁾ [Карачев (1996)], celé dílo.

⁽¹⁶³⁾ V té době nebylo prakticky možné odůvodnit některá opatření (uzavírání hranic) bezpečnostními důvody. Tento argument se stal aktuální až později. V souvislosti s občanskou válkou v Tádžikistánu a některými problémy ve Ferganské dolině.

⁽¹⁶⁴⁾ Mnozí z těch, kteří se zasadili o zavádění státního jazyka měli s používáním tohoto jazyka problémy. To platí o elitách kazachstánských, které byly rusifikované, a o elitách uzbekistánských, které byly částečně tádžické.

⁽¹⁶⁵⁾ Viz například srovnání normativity a fakticity [Uhl (2006)], str. 117, 132, 144, 153 a 164.

4.4. Kontinuita sovětských paradigmat

Po rozpadu Sovětského svazu a vzniku nových států nedošlo k významným změnám v organizačním pojetí výkonu moci oproti situaci před rozpadem. Zatímco v rovině výměny základních symbolů, vytváření symbolických paradigmat státnosti se nové státy poměrně záhy „transformovaly“, v rovině funkčnosti dosavadního systému vertikálních struktur nedošlo k významným změnám. Dosavadní struktury, které byly součástí většího strukturálního celku, pouze přizpůsobily vrcholky svých hierarchických struktur tak, aby fungovaly jako funkční špičky systému a nikoliv jako pouhé jeho mezičlánky; přizpůsobení obnášelo zavedení symbolicky nejvýznamnějších funkcí a jejich obsazení dosavadními stranickými lidry.

Jak už bylo naznačeno, dosavadní složení nejvyšších orgánů státní moci bylo zachováno a republikové sověty se přejmenovaly na zákonodárné sbory. Byla zachována i dosavadní struktura tajné a veřejné policie, prokuratury¹⁶⁶, armády a samosprávy¹⁶⁷. Neexistovala významnější úvaha, že by tyto struktury měly být nějak měněny, popřípadě rušeny. Nerušeně také pokračoval faktický běžný výkon státní a jiné veřejné moci, a to v intencích vertikálních struktur, které kopírovaly kmenová či klanová paradigmata, tak jak byla dotvořena v dobách budování Sovětského svazu¹⁶⁸.

Zvláštní kapitolou byla reforma ekonomického systému. Původní tendence středoasijských elit byla pomalá reforma, která by v ideálním případě byla žádnou reformou¹⁶⁹. Po dobu perestrojky místní elity odolávaly moskevským reformám a nadále se pokoušely o udržení nastoleného trendu konzervace stávajících poměrů. Drobné podnikání sice existovalo, ale jeho zavedení znamenalo de facto pouze jeho legalizaci a nikoliv významné systémové změny (ve srovnání s jinými republikami Sovětského svazu). Tlak okolních poměrů, nezbytnost reagovat na vnější ekonomické poměry a také sektorově budované hospodářství jednotlivých svazových republik tlačilo nové státy k otevírání svého trhu pro zahraniční zboží a k úsilí uspět v na mezinárodních trzích se svými komoditami¹⁷⁰. Konečným faktorem pro zahájení některých

⁽¹⁶⁶⁾ To se týká i soudnictví, ale jeho význam pro účely této práce je marginální. Prokuratura je naopak významnou složkou státní moci. Nejvyšší patra justice, která nebyla nikdy na rozdíl od prokuratury zatížena potřebou podávání výkonů, se později stala místem, kam bylo možné odložit na stáří za zásluhy zasloužilého pracovníka jiných vskutku výkonných složek moci.

⁽¹⁶⁷⁾ Struktura samosprávy byla řízena volenými orgány, které byly funkčně podřízeny nadřazeným celkům. Tento hybridní systém se zachoval i po rozpadu svazu.

⁽¹⁶⁸⁾ Ke kontinuitě formálních struktur viz. [Uhl (2006)], str. 203 an.; ke kontinuitě neformálních struktur viz. [Vassiliev (2001)], str. 31, 79, 131, 175, 235.

⁽¹⁶⁹⁾ Tento záměr byl označován také jako čínská varianta transformace, viz např. [Horák], Politické elity Uzbekistánu.

⁽¹⁷⁰⁾ Nemalou roli v tomto směru sehrálo Rusko, které po celou dobu své ekonomické transformace bylo regionální ekonomickou velmocí. V rozsahu monopolního odběratele některých komodit se ukázalo jako pánem mezinárodního obchodu a tvůrcem jeho parametrů.

transformačních (privatizačních) kroků byla skutečnost, že surovinová základna skýtala pro stávající elity mnohem větší možnosti k dosahování zisku, pokud by těžba surovin a jejich doprava byly privatizovány, byť by soukromé společnosti byly v rukách státu. Touto cestou se nevydal jen Turkmenistán, který zůstal u státní kontroly národního hospodářství. Jiná situace byla v Kyrgyzstánu a Tádžikistánu, které zase nedisponovaly nerostným bohatstvím. V případě Kyrgyzstánu se jako částečně výhodná ukázala možnost podílet se na obchodní (nesurovinové) výměně zboží mezi Střední Así a Čínou, protože Kyrgyzstán leží na využitelných obchodních trasách. V případě Tádžikistánu neexistoval ovšem žádný možný vnitřní či vnější ekonomický stimul, nepočítáme-li obchod s narkotiky.

V neposlední řadě stojí za pozornost i to, jak v nových systémových podmínkách obstály dosavadní stranické struktury a jak vůbec obstál koncept jedné politické strany. V žádné ze zkoumaných zemích se nerozvíjelo před rozpadem Sovětského svazu pluralitní politické stranictví a moskevská direktiva politických reforem byla v tomto ohledu dost zdrženlivá. Obecně platilo, že zakládat nové politické strany nebylo žádoucí. V nových střeadoasijských republikách se k tomuto problému postavily nové elity v nových státech velmi odlišně. V Turkmenistánu byla dosavadní komunistická strana v roce 1991 pouze přejmenována na Demokratickou stranu, jiné politické subjekty byly nadále zakázány. V Uzbekistánu byla komunistická strana v roce 1992 formálně zakázána, ale její majetek přešel do rukou jejího právního nástupce, stejně jako členská základna. Není od věci zdůraznit, že tehdejší (a současný) prezident Nursultan Nazarbajev byl vrcholným představitelem obou subjektů v době transformace jednoho z nich do podoby toho druhého. Jiné politické subjekty byly v Uzbekistánu zpočátku formálně povoleny. V ostatních státech se politický režim více otevřel formální politické soutěži a bylo možné zakládat jiné politické strany, což se ve všech třech státech (Kazachstán, Kyrgyzstán a Tádžikistán) dělo. V těchto státech se dosavadní komunistické strany transformovaly v různé varianty stranickopolitických subjektů¹⁷¹. Realita byla taková, že v těchto státech se nové elity spíše rozhodly pro jinou platformu vzájemné komunikace a vnitřní organizace. Uvolnění fenoménu politického stranictví se pak stalo politickou realitou, která plnila ovšem jinou funkci, než je v otevřených kompetitivních politických systémech obvyklé. Politické stranictví se stalo odrazem jiné struktury vyjádření a dosahování politických a věcných zájmů (regionalismus, projekce klanového systému apod.)¹⁷². Osud původní jedné (komunistické) politické strany po vzniku nového státu ovšem nikoliv nezbytně znamenal otevření či neotevření pluralitního politického systému.

⁽¹⁷¹⁾ [Dawisha (1997)], str. 201-242, 242-277, 277-312, 312-360, 360-409 (k jednotlivým zemím, abecedně).

⁽¹⁷²⁾ [Horák (2005)], str. 75, 148.

4.5. Nástup opozice

Jedním z důsledků vzniku nových států, které se formálně přihlásily k demokracii v intencích helsinského procesu, byl i pokus místních opozičních hnutí o vstup do prostoru politické soutěže, jak je obvyklé v otevřených kompetitivních politických systémech. Opozice ve Střední Asii existovala v některých zemích již před rozpadem Sovětského svazu. V zásadě ji můžeme dělit na opozici obrozeneckou a opozici náboženskou. Náboženská opozice navazovala na tradice lidového tradovaného islámu v oblastech Ferganské doliny, některých oblastí Tádžikistánu, jižního Kyrgyzstánu a jihovýchodního Uzbekistánu. Takto tradovaný islám se udržel po celou dobu trvání Sovětského svazu¹⁷³, aniž by představoval v kontextu mocenských a jiných politických vztahů jakoukoliv relevantní veličinu. Na konci osmdesátých let náboženské hnutí sílilo a začalo usilovat o legalizaci a o účast na veřejném životě, kterou by v intencích tehdejšího pojmosloví samo neoznačovalo jako politickou. Druhým pólem bylo úsilí o etnorevitalizaci a o prosazování národních myšlenek v tehdejší jazykově kulturně unifikovaném prostředí Sovětského svazu. Tato nacionalisticky orientovaná opozice v podstatě myšlenkově navazovala na nacionalistické (a panturkické) intelektuály z konce devatenáctého století, kteří se nechali inspirovat evropským nacionalizmem. Ti nezískali nikdy širší politickou (sociální, kulturní) podporu a v prostředí Střední Asie jejich myšlenkové koncepty byly příliš evropské a cizorodé. Na sklonku Sovětského svazu také nepředstavovala nacionalisticky orientovaná hnutí politickou sílu s masovou podporou, ale byla silně menšinovým fenoménem. O existenci klasické organizované občanské opozice, která by se dovolávala na myšlenky helsinského procesu, nelze v kontextu Střední Asie před rokem 1991 mluvit. Po samotném rozpadu svazu a pokusu opozičních hnutí o vstup do politické soutěže došlo k mírnému posunu v ideovém obsahu politických hnutí. Místo nacionalistické rétoriky, která byla nově obsazena staronovými elitami moci, se nenáboženská opozice posunula na liberálně občanský pól. Islám, v oblastech, kde byla jeho tradovaná přítomnost relevantní, se více politizoval a jeho politická reprezentace se pokusila o institucionalizaci sebe samé do podoby politického nebo zájmového subjektu¹⁷⁴.

Nástup opozice se setkal v různých zemích s různou odezvou. Nejstriktnější (nejrepressivnější) přístup zvolil Turkmenistán, který nově vznikající opoziční hnutí prostě zakázal a nedal jim šanci existovat alespoň po nějakou omezenou dobu legálně; zakládací sjezd jedné opoziční strany se konal v Moskvě, v jiných případech vracely úřady doklady nezbytné k registraci

⁽¹⁷³⁾ [Exnerová (2006)], str. 22-57.

⁽¹⁷⁴⁾ V případě nenáboženské opozice není ideový obsah zcela podstatným momentem. V subjektivní rovině hrál sice zcela klíčovou roli, ale tento subjektivní faktor je v kontextu politických vzorců chování chování systémovým omylem. Podstatná z hlediska možné politické soutěže je především skutečnost, že opozice představovala konkurenci jako takovou, vybavenou programem, který je formálně slučitelný se státem proklamovanou doktrínou. Z hlediska získávání politické podpory byly podstatnější jiné faktory než politický program.

zpět jejich podatelí bez vyřízení¹⁷⁵. Turkmenistán takto navázal na svou výjimečně protiopoziční politiku z dob Sovětského svazu, která byla i na tehdejší poměry velmi represivní. V ostatních zemích existovalo alespoň po nějakou dobu období, po které bylo možné formálně zakládat nové politické subjekty a pokoušet o vstup do politické soutěže. Jako první ze zbylých států tyto možnosti omezily uzbekistánské politické elity, které po jedněch prezidentských volbách, kterých se formálně zúčastnila i opozice, zakázaly existující opoziční strany a neumožnily vznik dalších. Postup úřadů (pod politickým vedením) byl v podstatě alergickou reakcí na zárodky skutečné politické soutěže. V Kazachstánu, kde rovněž spontánně vznikaly nové opoziční politické strany, se politický konflikt mezi prezidentem a jinými subjekty vyvinul do fáze, v jaké jedna ze stran konfliktu (prezident), označila tento konflikt za ústavní krizi a použila tomu adekvátní mocenské nástroje¹⁷⁶. V Kyrgyzstánu se vstup doposud neorganizované opozice do arény politické soutěže časem rozmělnil v regionalismus a v Tádžikistánu toto rozmělnění vedlo až ke vzniku občanské války.

Formování režimů ve Střední Asii obecně bylo poznamenáno v podstatě třemi skupinami faktorů. Faktory vnějšími, faktory vnitřními a faktory historickými. Z hlediska vrstvení jednotlivých faktorů a z tohoto vrstvení vyplývajících priorit, se jako nejpodstatnější faktory ukázaly faktory historické. Setrvačnost systémových funkcí a vzorců politického chování se ve Střední Asii ukázala jako jev, který přesahuje význam a trvání režimu. Obvykle jsou někdy vznášeny úvahy, zda je pro Střední Asii a její politické prostředí typický předsovětský či předkoloniální historický odkaz, nebo naopak ten sovětský, který překryl starší historické dědictví. Tato úvaha je vedena špatným směrem. Střeadoasijský historizmus je dán především tím, že události, které jsou interpretovány v kontextu světových dějin jako zlomové a tudíž je jim připisována schopnost vyvolávat diskontinuitní historické zlomy, ve Střední Asii vůbec zlomové nebyly. Byly to pouze vnější události, které byly pouze jednou z mnoha komplikací, na které se systém sociální kontroly adaptoval. Jádro povahy politických režimů Střední Asie tkví v počátku jejich zrodu tedy především v tom, co přetrvalo z dob předchozích.

Vnější okolnosti ovšem donutily nové režimy k významné změně, nebo jinak řečeno k adekvátním reakcím na nové podmínky. Základní změnou byla proměna formátu nových entit mezinárodních vztahů ve srovnání s jejich předchůdci; jinými slovy (zjednodušeně řečeno): co si mohla dovolit Moskva v době Sovětského svazu, nemuselo nutně projít v Taškentu, zejména když Moskva po celá devadesátá léta v otázkách podpory či jejího odepření mlčela. Systémy

⁽¹⁷⁵⁾ [Horák (2005)], str. 119 an.

⁽¹⁷⁶⁾ Je třeba poznamenat reliéf tohoto konfliktu nekopíroval zcela vztah opozice a dosavadního establishmentu, ale dělicí linie dělila spíše současný establishment. Opozice pak nesla především důsledky řešení „ústavní krize“.

nových států začaly fungovat jako systémy malých států s omezeným nebo dokonce nepatrným geopolitickým významem. Systémové vzorce reakcí na vnější podněty, které byly zažité z dob Sovětského svazu tedy nebyly adekvátní a formování nové zahraničněpolitické doktríny včetně vytváření obvyklých způsobů reakce na vnější podněty a požadavky donutilo nové státy do značné míry modifikovat povahu svého režimu a potažmo i systému. Mnohé vnější faktory neměly ani tak původ v rozpadu Sovětského svazu nebo s ním souvisely volně; změna systému světového hospodářství, proměna asijského hospodářství, změny na Středním Východě poznamenaly středoasijské poměry rovněž (mnohem více ovšem až v další fázi jejich vývoje ve druhé polovině devadesátých let)¹⁷⁷.

Kontinuita vzorců chování byla základním vstupním modelem, který byl částečně modifikován vnějšími faktory bez zásadní změny povahy režimu. Za zcela klíčový vývojový faktor, tedy hlavní systémový jev, který v podstatě do budoucna ilustroval a předurčil vývoj politických systémů a jejich vnějších projevů (režimů), je třeba považovat vstup jiných politických aktérů do politické soutěže. Následný vývoj, způsob vývoje politických sporů a konfliktů, jejich řešení, institucionalizace výsledků těchto konfliktů a definice následných pravidel politické hry se ukázaly jako hlavní vývojové faktory, které posunuly významně konečnou podobu nových režimů oproti výchozímu stavu v roce 1991. Odlišnosti v jednotlivých státech také demonstrují systémové rozdíly mezi jednotlivými státy.

Tento jev je o to nepochopitelnější, oč je pochopitelnější tradiční povaha politických sporů ve středoasijském regionu. Zatímco středoasijská politická tradice velí nikdy nedelegovat řešení politických sporů na vnější úroveň (jiné orgány, zastupitelské orgány, volby, soudní rozhodnutí) a zkušenost naznačuje, že ideová náplň plní rituální roli potvrzení *statu quo* a vyjádření loajality, tak všechny pokusy o politickou soutěž ve středoasijském regionu byly poznamenány alespoň zpočátku (a subjektivně autenticky) snahou jejich nositelů interpretovat politickou realitu způsobem obvyklým v otevřených kompetitivních politických systémech, tedy plnou důvěrou v pravidla politické hry a v jejich dodržení. Tento model nemohl fungovat nikoliv proto, že političtí oponenti k němu přistupovali pragmaticky, to by se dělo kdekoliv jinde, ale proto, že politická obec reagovala na tyto podněty zcela jinak. Svědčí to mimo jiné i o tom, že sociální sebereflexe středoasijské společnosti byla poznamenána europocentrickým výkladem světa více než politická realita jako taková, stejně jako o tom, že aktéři politických procesů obecně málokdy interpretují a moderují své jednání racionálně, a pokud tak činí nezakládá to racionalitu postupů celého systému¹⁷⁸.

⁽¹⁷⁷⁾ V tomto ohledu je třeba brát v úvahu kombinaci politických a ekonomických souvislostí, které jsou mimo jiné hlouběji rozebrány v díle [Vassiliev (2001)], celé dílo.

⁽¹⁷⁸⁾ K problému obecně viz především [Olson (1965)], celé dílo; česky pak [Říchová (2000)], str. 99-101.

5. Od tranzice systémů ke konsolidaci režimů

Kladení základů systémů, počáteční fáze vytváření státnosti a konsolidace politických režimů (politických obcí) byly procesy, které na sebe dílem navazovaly, a dílem se překrývaly. Zatímco v první polovině devadesátých let dvacátého století, tedy v období zhruba 1991-1995, je možné hovořit ve vztahu ke všem zkoumaným státům o formování základů nových režimů, respektive o pomalém politickém sebeuvědomování se nových států a související tvorbě formálních a materiálních atributů státnosti, tak období jejich konsolidace, začíná obvykle v některých případech již během jejich formování, kdežto v některých případech mnohem později. Rozdíly mezi jednotlivými státy jsou mnohem patrnější, jak v charakteru jejich konsolidace, tak jejím započatí a trvání¹⁷⁹.

Systémově vzato je proces konsolidace režimů úzce spjat s dozráváním nové politické obce, která byla nuceně vytvořena vnějšími okolnostmi. V obvyklých historických zlomových situacích následují změny státnosti, změny formálních pravidel a změny režimů obvykle po změnách v rámci vnitřních struktur politických obcí. V případě zkoumaných států došlo po jejich vzniku k opačnému jevu, kdy se politická obec musela přizpůsobit nové státnosti a dát tak podobu novému režimu. Oba procesy pak probíhaly současně a vzájemně se ovlivňovaly. Od okamžiku, kdy se nové politické obce začaly konsolidovat, se tato konsolidace ukázala jako jev klíčový (primární), přičemž kladení formálních základů nových režimů, pokud ještě nebylo dokončeno, se v pozdější fázi této konsolidace stalo jejich derivací. Později, kdy se měnila formální pravidla hry, už byla jejich změna ryze výsledkem vývoje politické obce (prostřednictvím zadání jejich elit). Základní rozdíl ve srovnání s obvyklými diskontinuitními historickými zlomy (revoluce, dekolonializace apod.) pak ve výsledku tkví především v časovém rozmezí, kdy je tentýž změnový faktor rozprostřen do delšího časového úseku¹⁸⁰.

⁽¹⁷⁹⁾ Nejlépe v zahraniční literatuře vývoj první poloviny devadesátých let popisují Dawishová a Parrot, viz [Dawisha (1997)], str. 201-242, 242-277, 277-312, 312-360, 360-409 (k jednotlivým zemím, abecedně).

⁽¹⁸⁰⁾ V případě diskontinuitního (obvykle politicky emancipačního) zlomu se změna základních parametrů politické obce odehraje (dokoná se) v krátkém časovém horizontu, kterému obvykle následuje i formální změny pravidel politického procesu tak, aby se nové parametry politické obce mohly nadále ventilovat v systémových funkcích. V případě zkoumaných států byly položeny základy státnosti a v dlouhém procesu se nová politická obec metodou pokusu a omylu dostávala k poznání sebe samé, aby na samém závěru přizpůsobila svá pravidla tomuto poznání. Tento postřeh bere v úvahu pouze základní formát politických vztahů a nezohledňuje mnohé marginality.

5.1. Vymezení hranic opozičních postojů

Jestliže v politickém terénu nepřipraveném pro vznik a funkci nových samostatných politických obcí, vznikly nové státy a ustavily se jejich politické obce více formálně než fakticky, tak skutečné formování politických obcí a konsolidace nových států probíhaly v procesu existence politických sporů (konfliktů). Ve všech zkoumaných státech se po jejich vzniku nějakým vnějším způsobem manifestovaly vnitřní politické spory (ve smyslu uvnitř politické obce). Jak již bylo naznačeno, není otevřený politický spor uvnitř politické obce z hlediska středoasijských politických tradic přijatelným jevem, ačkoliv existence sporů vnějších a skrytých byla vždy součástí politické reality. Ve Střední Asii až do počátků ruské kolonizace vždy existovaly spory mezi jednotlivými politickými entitami, nicméně jejich charakter by bylo možné dnešním slovníkem označit jako mezinárodní. Vnitřní spory, respektive konflikty zájmů, byly tradičně řešeny v rámci autorit subentit (kmenů a klanů), popřípadě autoritami tyto entity zastřešující. Proces vyjednávání a řešení sporů měl své tradiční rituály a byl podepřen obecnou akceptací a kompenzován tradicí přiměřených řešení, která zachovávala stabilitu společnosti jako celku.

V okamžiku vzniku nových států se v nich ovšem shodně objevila snaha externalizovat vnitrostátní konflikty (uvnitř jedné politické obce). To bylo dáno, jak již bylo naznačeno shora, několika faktory, které ve svém společném působení překonaly obecnou tendenci zachovat dosavadní sociální (politickou) normu (očekávané pravidlo chování). Prvním z těchto faktorů byla určitá setrvačnost transformačních procesů z konce existence Sovětského svazu. Transformační procesy sice nezasáhly významně stranické a státní struktury, ale částečně ovlivnily očekávání obyvatel, což vedlo k existenci opozičních postojů a posléze k agregaci jejich nositelů. Druhým faktorem byla obecná intelektuální inspirace vybrané vrstvy intelektuálů evropským politickým myšlením (ovšem do značné míry zprostředkovaným přes Rusko). Třetím faktorem byla obecná deklarace pluralitních politických systémů nových států, které se k pluralitní demokracii otevřeně formálně přihlásily prostřednictvím svých ústavních textů¹⁸¹.

Proces externalizace konfliktů ovšem nebyl, jak je v zemích s otevřeným pluralitním soutěživým systémem obvyklé, opřen o předchozí pluralitu zájmů. Byl pouze (meta) teoretickým politickým konfliktem, aniž by bylo možné konstatovat, že za opozicí (či establishmentem) stojí určité skupiny obyvatel, jejichž faktické (popsatelné) zájmy reprezentují. Struktura politických obcí totiž nezakládala žádné významné konfliktní linie, které by šly horizontálně napříč společností. Společnost byla i nadále strukturována podle primárních jednotek sociální kontroly, jenž byly integrovány do vertikálních mocenských struktur. V takovém případě pak vstup politické opozice na scénu byl pokusem aplikovat vnější (cizí) politické schéma v prostředí, v jakém k tomu nebyly předpoklady. Redukovat politický spor na ryze obecné politické teze je obtížné. Byť jsou tyto teze prostředkem politické komunikace, obvykle jsou jimi vyjadřovány

⁽¹⁸¹⁾ Viz texty všech středoasijských ústav, dále též [Uhl (2006)], celý text.

konkrétní zájmy. V situaci, kdy neexistuje relevantní katalog zájmů, se politický spor o získání politické moci redukuje v podstatě na mechanickou výměnu elit a rozdíl mezi změnou vlády a změnou režimu je mnohem méně patrný¹⁸². V jednotlivých zemích pak průběh takových politických sporů měl různý scénář a různý výsledek. Pro přehlednost je vhodné uvést popis jednotlivých států odděleně.

5.1.1. Kazachstán

V Kazachstánu po vzniku samostatného státu přijal parlament zvolený v únoru 1990 zákony, které vytvořily rámec politického sdružování a nositelé politické moci nekladli faktické překážky registraci nových subjektů, které by se mohli stát jejich konkurenty¹⁸³. Dosavadní stranické elity se pokusily reformovat komunistickou stranu, což se jim podařilo, ovšem s jiným než původně očekávaným výsledkem (vznikla etnická ruská strana). Po tomto neúspěchu se dosavadní nejvyšší státní představitelé pokusili o zakládání nových vlastních politických stran. Z hlediska formálního i věcného lze konstatovat, že vstup do politické soutěže na úrovni možnosti založení politického subjektu nepochybně existoval. S tím souvisely i faktické možnosti svobodně se vyjadřovat, šířit své politické myšlenky apod. Proces liberalizace politického prostředí přirozeně navazoval na reformy perestrojky¹⁸⁴. V průběhu politické liberalizace byla přijata i nová ústava (leden 1993), která se ze všech střeadoasijských ústav (ve všech verzích) obsahovala nejvíce parlamentních prvků. Pozdně sovětské elity, které přirozeně setrvaly u moci, byly aktivním nositelem těchto reformních procesů.

V roce 1994 (7. března) proběhly první kazachstánské parlamentní volby, jejichž regulérním průběhem nepanují a nikdy nepanovaly pochyby¹⁸⁵. Tvůrci ústavy zvolili systém většinové dvoukolové volby, který vygeneroval velmi fragmentovaný jednokomorový parlament s širokými pravomocemi a schopnostmi zabránit výkonu prezidentské moci a odvolat vládu. Parlament odrážel demografické poměry státu (národnostní složení), stejně jako většinově spíše konzervativní přístup k reformám. Volební procedura, jejímž testem prošlo pestré množství velmi heterogenních subjektů, nevygenerovala stranickopolitický systém, jenž by byl založen na formování koalic, kterých nebylo zapotřebí. Pravomoc parlamentu v oblasti konstituování výkonné moci (vlády) byla totiž především suspenzivní, kdežto kreační pravomoc a úděl náležely

⁽¹⁸²⁾ Pokud by mělo dojít k základní obměně elit v rámci systému vertikálních mocenských vazeb závislosti, tak je taková změna v podstatě revolucí (či palácovým převratem), protože tyto struktury nejsou založeny zaměnitelností rolí, ale na jejich státnosti. Výměna rolí je pak vyjádřením zásadního nesouhlasu se systémem. Bez ohledu na to, co je mocenskou a legitimační základnou této změny.

⁽¹⁸³⁾ K popisu formálních pravidel, viz především analýza příslušných právních norem v jejich vývoji: [Uhl (2006)], str. 105-121; dále viz seznam příslušných právních norem viz. [Uhl (2006)], str. 236.

⁽¹⁸⁴⁾ Kazachstán ze všech států Střední Asie byl nejméně rezistentní vůči moskevským reformám a mnohé reformní tendence se v něm po nějakou dobu udržely i po rozpadu Sovětského svazu.

⁽¹⁸⁵⁾ [Dawisha (1997)], str. 201-242; dále viz též [CSCE (1998)], celá zpráva.

prezidentovi. Během jednoho roku (do jara roku 1995) se prezidentská administrativa, která měla v úmyslu přijímat sérii reformních kroků, dostávala do stále častějších sporů s parlamentem, který v důsledku své roztržičnosti blokoval mnoho zákonů a v jednom případě, kdy našel společné stanovisko, odvolal prezidentem jmenovanou vládu (ústavně vzato donutil prezidenta ji odvolat). Prezident, který stále v podstatě kontroloval státní (výkonnou) administrativu po celé její vertikální struktuře, se rozhodl své politické opakované spory s parlamentem ukončit, a to tak že jej rozpustil¹⁸⁶. Sám tento krok označil jako nezbytnost. Následně prezident svolal ústavodárné shromáždění, orgán to sestavený ad hoc, jehož členy byli především členové nižších zastupitelských orgánů a lidé pracující ve státní správě. V podstatě šlo reprezentativní výběr (provedený prezidentem) z dosavadních vertikálních mocenských struktur. Takto ustavené shromáždění přijalo novou ústavu, jenž byla později přijata v referendu (29. května 1995), které zpětně potvrdilo i krok rozpuštění parlamentu a potvrdilo prodloužení mandátu současného prezidenta (Nursultana Nazarbajeva) do roku 2000. Půl roku po „prezidentském puči“ (10. října 1999) se konaly další parlamentní volby. I v těch byla zachována formální možnost účasti opozice a volby byly považovány za svobodné. Parlament, který z voleb vzešel byl ovšem dvoukomorový. Dolní komora byla částečně volena poměrným systémem (minimální část) a částečně většinovým systémem. Horní komora byla volena nepřímo regionálními zastupitelskými sbory. Některé mandáty opozice obsadila, ale politická strana, která měla blízko k prezidentovi, obsadila křesel více. Platí, že veřejné mínění se přiklonilo k politickému seskupení okolo prezidenta.

Nový systém pravidel pak jednoznačně preferoval prezidenta, který byl v dominantním postavení umožňujícím mu kontrolovat jak předpokládané kontrolní mechanismy, tak správní aparát, včetně jeho represivních složek¹⁸⁷. Postupem času byly přijaty ústavní změny, které postavení prezidenta posílily ještě více a odstranily zákaz opakování mandátu. V dalších parlamentních volbách v letech 1999 a 2004 již získala dominantní postavení v parlamentu strana blízka prezidentovi (Otan – Vlast)¹⁸⁸. V roce 1999 (10. ledna) se konaly rovněž prezidentské volby, ve kterých obhájil svou pozici dosavadní prezident; prezidentské volby se pak opakovaly s tímtož výsledkem 4. prosince 2005. Všechny volby od roku 1999 byly poznamenány absencí férové politické soutěže, počínaje nerovným přístupem do médií, nesrovnatelných možností volební kampaně a konče netransparentností celého volebního a sčítacího procesu od volby samotné

⁽¹⁸⁶⁾ Věcně vzato, nebyl první kazachstánský parlament ničím neobvyklým (z hlediska poměrů v kompetitivních politických systémech). Existují reálné předpoklady, že by po určitém období byl s to hledat vnitřní konsensus, stejně jako jiné heterogenní zastupitelské sbory. Prezident, který jej rozpouštěl, sám vyjádřil své představy o roli parlamentu, který podle měl být pracovní orgán. Toto základní nepochopení jej vedlo k tomu, že věcný spor řešil prostředky, které přesahovaly dohodnutá pravidla hry. K formálnímu oficiálnímu odůvodnění více: [Сапаргалнев (2002)], str. 290.

⁽¹⁸⁷⁾ Viz [Uhl (2006)], str. 116 an.

⁽¹⁸⁸⁾ K jednotlivým volbám odkazují na tabulky č. 2.7., 2.8., 2.9., 2.10. a 2.11. s volebními výsledky, které jsou v příloze. Je z nich patrný naznačený vývoj.

až po zveřejnění konečného výsledku¹⁸⁹. Z formálních politických svobod byla zachována možnost sdružování jako takového a relativně svobodného šíření myšlenek bez přístupu do masmédií. Míra manipulace a falzifikace není úplná a v některých regionech uspějí opoziční kandidáti, kteří pak jsou zastoupeni v parlamentu¹⁹⁰. Význam takového zastoupení je spíše symbolický.

V současnosti je parlament stejně jako celá soustava zastupitelských a správních orgánů v podstatě jednotnou vertikálně organizovanou mocenskou strukturou, která zohledňuje různé partikulární zájmy a vytváří v rámci jednotného systému místo pro všechny případné mocenské entity (reziduální kmeny – hordy, jiné klientelistické struktury), které jsou ochotny dodržovat základní pravidla hry, jež nemají s formální ústavou mnoho společného. V zemi, kde ve srovnání s jinými státy Střední Asie, je historická kmenová struktura v kolektivní paměti již velmi oslabena, se vytvořily nové vertikální struktury na bázi klientelismu či nových příbuzenských vazeb okolo nejvyšších představitelů státní moci¹⁹¹. Významným motivačním faktorem celého systému je možnost podílet se na kontrole průmyslových (těžebních a dopravních) odvětví¹⁹². Tato privilegovaná role je v zásadě přístupná loajálními aktérům systému, především těm, kteří jsou ve správních a výkonných strukturách státu. Role členů zastupitelských sborů požívají v hierarchii možných pozic statusově nižší význam. Otevřeně oponentní postoje jsou v zásadě možné v rovině strpění, ale jejich prosazení v politické soutěži nepřichází v úvahu; nejvyšší možný úspěch oponentních postojů je (symbolické) parlamentní zastoupení. Úřad prezidenta obsazený 16. prosince 1991 vykonává nepřetržitě jedna a tatáž osoba, která předtím vykonávala úřad prvního tajemníka Komunistické strany Kazašské SSR – Nursultan Nazarbajev¹⁹³.

5.1.2. Kyrgyzstán

V Kyrgyzstánu se situace na počátku formování nového režimu podobala situaci v Kazachstánu s tím rozdílem, že založení státu obsahovalo více diskontinuitní prvků. To platí i o personální kontinuitě. Úřad prezidenta obsadil na podzim roku 1990 volbou Nejvyšším

⁽¹⁸⁹⁾ K problematice volebních procedur je vhodné se seznámit se zprávami OBSE: [OBSE (1999ka)]; [OBSE (2004ka)]; [OBSE (2006ka)].

⁽¹⁹⁰⁾ [Uhl (2006)], str. 236.

⁽¹⁹¹⁾ Klientelismus v tomto případě funguje jako substituční princip a zakládá nové struktury, které se formují do klanů, jejichž svazy se formují *ad hoc*. Ve srovnání s jinými státy středoasijského areálu je koaliční praxe mezi nimi mnohem promiskuitnější.

⁽¹⁹²⁾ Viz například [Rumer (2005)], str. 195-266. Analýza režimu je provedena na pozadí srovnání s poměry v Ruské federaci, nicméně velmi přínosně a podrobně.

⁽¹⁹³⁾ Nursultan Nazarbajev se s ohledem na slabou kmenovou tradici neopírá o žádný existující kmenový svaz (hordu), ale po udržení se u moci se mu podařilo vybudovat ve svém okolí širší skupinu osob založenou na přátelských a příbuzenských vazbách, která kontroluje významnou část silových resortů a ekonomických subjektů; viz například [Rumer (2005)], str. 195-266.

sovětem předseda akademie věd Askar Akajev¹⁹⁴. To platí též o rychlejší recepci nacionalistické ideologie. Narozdíl od jiných středoasijských zemí byla v zemi v období rozpadu Sovětského svazu částečně legitimizována opozice (v osmdesátých letech nacionalistická, později občanská), a to formou uznání ze strany establishmentu a částečné spolupráce. Nový režim rovněž v setrvačnosti a v návaznosti na politické reformy sklonku sovětské éry liberalizoval politické prostředí. Umožnil vznik a zakládání nových politických subjektů a sestavil novou ústavu s relativně silným parlamentem¹⁹⁵. V květnu 1993 byla přijata nová ústava. Dosavadní parlament zvolený v sovětských volbách v únoru 1990 jako nositel protireformních postojů se poté dostal do dlouhodobého konfliktu s reformním prezidentem, který konflikt řešil cestou rozpuštění parlamentu v roce 1994 (bez opory v ústavě). Prezident se při ústavním puči opřel o nově ustavený orgán sestavený z představitelů regionální reprezentace. Prezident poté cestou referenda změnil ústavu a dříve, než se mohly konat první parlamentní volby, byla opět změněna pravidla definující roli, postavení a sestavení parlamentu. Horní komorou ustavil zmíněný orgán volený regionální reprezentací¹⁹⁶.

V roce 1995 se konaly jak prezidentské tak parlamentní volby¹⁹⁷. Oboje volby z hlediska možností formálního přístupu ke kandidatuře z hlediska fakticity rovných šancí byly považovány za regulérní. Prezident svůj mandát suverénně uhájil a parlament byl zvolen. V praxi vygeneroval systém většinového zastoupení fragmentovaný parlament bez solidní stranickopolitické struktury, ačkoliv po dobu pěti let před před volbami v zemi bylo politické prostředí, ve kterém bylo možné svobodně zakládat politické strany a sdružovat se v nich, což dávalo reálnou možnost krystalizace obvyklé stranickopolitické struktury. Nový parlament, jehož systémová podoba byla dítkem posledního prezidentského puče, se ovšem od politické vůle prezidenta emancipoval a brzy se stal jeho významným protihráčem, který intenzivně bránil partikulární regionální zájmy (kmenové a na jihu klanové). Prezident, který se sice částečně opíral o severní politické struktury (odkud též pocházel), ale nebyl jako osoba nepolitického (akademického a městského) původu hlouběji spjat s tradičními kmenovými strukturami. Spory mezi parlamentem a prezidentem vedly v důsledku silné konkurence dvou různých struktur k omezení prostředí politické svobody¹⁹⁸. Parlament ovládal změny zákonů a prezident cestou referend mohl měnit ústavní zákony. V takové konkurenci dvou systémů pravidel, kdy se každý snaží omezit toho druhého pak pro pěstování politických svobod nezbyvá příliš prostoru¹⁹⁹.

⁽¹⁹⁴⁾ K jeho životopisu viz též [Horák (2005)], str. 200.

⁽¹⁹⁵⁾ K popisu formálních pravidel, viz především analýza příslušných právních norem v jejich vývoji: [Uhl (2006)], str. 121-136; dále viz seznam příslušných právních norem viz. [Uhl (2006)], str. 239.

⁽¹⁹⁶⁾ Viz též [Horák (2005)], str. 160 an., 184 an.

⁽¹⁹⁷⁾ K volbám a jejich regulérnosti viz volební zprávu [CSCE (1995kg)]. Obecně k volbám v Kyrgyzstánu viz tabulky č. 2.12., 2.13., 2.14. a 2.15.

⁽¹⁹⁸⁾ Viz například [Vassiliev (2001)], str. 235-251.

⁽¹⁹⁹⁾ Viz též [Horák (2005)], str. 173 an.

V roce 2000 proběhly v Kyrgyzstánu prezidentské volby, později též parlamentní volby. Prezidentovi se podařilo si zajistit prostřednictvím kontroly státního aparátu jisté zvolení a významně ovlivnit volby do parlamentu ve svůj prospěch²⁰⁰. Dosavadní regionální reprezentace spjatá s kmenovou a klanovou sítí se tak částečně ocitla mimo parlament a nadále se opírala především o ekonomické struktury. Více tímto vyloučením trpěla jižní část země a její klanová struktura²⁰¹. Tento na středoasijské poměry zvláštní stav, kdy v nesvobodných politických poměrech ovládala stát kmenová minorita kontrolující státní správu se slabým zázemím v tradičních vertikálních strukturách a opírající se především o hlavní město trvala až do podzimu roku 2004, kdy se konaly další parlamentní volby²⁰². Jejich manipulace vedla ke všeobecnému nesouhlasu s takovým postupem a prezident své postavení ve vlně širokého masového odporu ztratil a byl nucen emigrovat a vyhledat azyl v Moskvě. Následná instalace v podstatě obnovila ovládnutí státních struktur tradičními vertikálními mocenskými strukturami a prezidentem se stal etnický Kyrgyz pocházející z jihu země Kurmanbek Bakijev.

Nové poměry paradoxně představovaly částečné politické uvolnění (patrně přechodné – ale zatím je obtížné dělat předčasné závěry) a rozšíření politických svobod²⁰³. Následné prezidentské volby v roce 1995 stejně jako předčasné parlamentní volby na podzim roku 2007 byly považovány za regulérní²⁰⁴. A to vše za situace, kdy se v podstatě posílila vertikální mocenská struktura politické závislosti, a naopak zanikla politická vrstva, která se jej z modernizačních pozic pokusila překonávat.

5.1.3. Tádžikistán

V Tádžikistánu po rozpadu Sovětského svazu vykonávala většinu veřejných funkcí velmi konzervativní elita, a to i na poměry ve Střední Asii. Pozdně sovětské období bylo poznamenáno tendencemi některých nábožensky orientovaných (islámských) opozičních subjektů legalizovat

⁽²⁰⁰⁾ K volbám a jejich regulérnosti viz volební zprávy: [OBSE (2000kgm)][OBSE (2000kcp)]. K problematice složení parlamentu podle frakcí viz tabulka č. 2.14.

⁽²⁰¹⁾ Z hlediska praktické politiky byla administrativa prezidenta Akajeva spíše reformní, liberální a v mezinárodních vztazích spíše kooperativní, viz [Dawisha (1997)], str. 242-277.

⁽²⁰²⁾ K volbám a jejich regulérnosti viz volební zprávu: [OBSE (2005kgm)].

⁽²⁰³⁾ Především svobody slova, dílem i formálních možností politického sdružování a přístupu do arény politické soutěže a rovných podmínek této soutěže. Krátké trvání této periody ovšem nedává odpověď na otázku, zda se tento systém udrží v současné podobě, především na úrovni parlamentní volební soutěže.

⁽²⁰⁴⁾ Nové poměry zosobněné novým prezidentem a jemu věrnými politickými strukturami se nepochybně těší podpoře široké veřejnosti, stejně jako se této podpoře těšila všechna referenda, kterými původní prezident měnil politické poměry v zemi, a konečně i jako se podpoře těšil samotný starý prezident. Politická podpora veřejnosti (samozřejmě vždy autentická) je obtížně předvídatelná; má patrně vyvinutý smysl pro schopnost establishmentu řídit systém kmenů a klanů jako celek, přičemž v případě ztráty této schopnosti i jako taková zaniká. K volbám a jejich regulérnosti viz volební zprávu: [OBSE (2005kcp)].

svou činnost²⁰⁵. Již v roce 1989 byl též založen první opoziční nenábožensky a nacionalisticky orientovaný politický subjekt (strana Raztochez – Obnova)²⁰⁶. Na samotném počátku existence Tádžikistánského státu existovala jak náboženská opozice tak obecná protestní opozice zastávající spíše neutrální postoje označované obvykle jako „občanské“. V zemi se vytvořila rovněž jedna silná regionální strana (v oblasti Pamíru). Z hlediska faktických mezí realizace politického sdružování existovala krátce po rozpadu možnost zakládat nové politické subjekty (strany), přičemž brzy se poměry radikálně zhoršily, a to již v roce 1992. Krátce po rozpadu svazu se konflikty mezi opozicí a konzervativním establishmentem vyostřily natolik, že opozice byla fakticky vytlačena do ilegality, mnozí její představitelé povražděni či donuceni k emigraci. Konflikty mezi státní mocí a opozicí přerostly v ozbrojené konflikty. Postupem času se jednotlivé politické frakce identifikovaly s různými regiony a jejich klany, popřípadě s příslušnými kmeny nebo jejich seskupeními. Občanská válka tak získala regionální rozměr podepřený nesoudržností celostátního systému klanů či kmenů. Jednotlivá území ovládaly různé frakce a válka v různých konstelacích trvala až do roku 1994 a definitivně skončila až podpisem mírové dohody v roce 1997. Při popisu válečného reliéfu politických vztahů nelze stavět jednoduchou linii establishment (uznaná vláda) ↔ opozice, protože různé jiné dělící linie různých intenzit vedly přes původní tábory obou stran.

Celý systém válečných vztahů byl založen jako vztah politického režimu a státu v opačném gardu. V zemích, kde se neválčí a existuje politická pluralita, je obvyklé, že v rámci jednoho státu soutěží o moc více politických koncepcí (zájmů). V Tádžikistánu se vytvořil takový systém, kdy v zemi s jedním politickým půdorysem existovalo podle té či které politické kontroly území více faktických politických režimů. Vzájemné vztahy mezi politickými silami měly namísto politického boje podobu ozbrojeného boje a půdorys jednotlivých subjektů a jejich vztahů odpovídal popisu válečné situace, který by bylo možné přirovnat přiměřeně k půdorysu systému politických stran²⁰⁷. Tento systém stabilizovaný v pomalém válečném boji existoval až do roku 1994, kdy byla zahájena vojenská intervence Ruské federace a jiných vojsk Společenství nezávislých států, mezi kterými dominoval Uzbekistán. Intervence byla učiněna se souhlasem uznané vlády²⁰⁸.

⁽²⁰⁵⁾ [@ Horák], Islámská strana Obrody Tádžikistánu - Хизби нахзати исломии Тоҷикистон (seminární práce FF UK 2000).

⁽²⁰⁶⁾ [@ Horák], Občanská válka v Tádžikistánu a vnitropolitický vývoj v zemi v letech 1991-1997 (část diplomové práce).

⁽²⁰⁷⁾ Na obou stranách barikády existovaly různé politické síly, které mezi sebou také politicky a někdy i vojensky soutěžily. Celý půdorys bojujících frakcí by pak byl zařaditelný do kategorie bipolárního vícestranického systému. Na straně uznané vlády pak existoval mezi konkurenčními politickými silami jak ozbrojený boj, ale i tradiční parlamentní konkurence.

⁽²⁰⁸⁾ [@ Horák], Občanská válka v Tádžikistánu a vnitropolitický vývoj v zemi v letech 1991-1997 (část diplomové práce).

Po intervenci, jež sama o sobě nevytvořila mírové uspořádání, zahájila v zemi misi OBSE, která se stala garantem začínajících mírových rozhovorů mezi jednotlivými frakcemi. Zprvu byly uzavřeny dohody o neútočení, výměně zajatců (vězňů) a dohody umožňující fungování společnosti navzdory rozdělení země. Mírové rozhovory vedly až k uzavření konečné mírové smlouvy v roce 1997. Součástí mírové smlouvy byly i politické dohody o následném uspořádání země, které sebou nesly o nové stanovení pravidel politické soutěže²⁰⁹.

Podle nových pravidel měla být zaručena možnost účasti v politické soutěži a příslušné související výsady (přístup k médiím apod.) těm subjektům, které prošly testem válečných událostí, včetně islamistické politické strany Strany islámské obrody. Postupem času se dominantní silou stala politická strana Lidová demokratická strana Tádžikistánu v čele s nově zvoleným prezidentem Emomali Rachmonovem²¹⁰ (1999), který byl též hlavním představitelem uznané vlády a významným představitelem úsilí směřujícímu k ukončení války. Vedle této politické strany si dále udržely menšinové parlamentní zastoupení komunisté a islamisté (parlamentní volby v roce 2000). Oboje poválečné volby byly považovány za více či méně regulérní (skutečně)²¹¹. Systém jak se usazoval ve své funkci v mírových podmínkách, tak pomalu vytvářel hranici mezi uznanou opozicí a neuznanou vnější opozicí, jejíž faktické možnosti vstupu do politické soutěže byly stále více omezovány. Etablované politické síly pak v podstatě na parlamentní úrovni představovaly odraz klanového a kmenového složení obyvatelstva země, přičemž tento stav byl dokreslen i asymetrickým zastupitelským sborem v oblasti Badachšanu. Některé funkce byly obsazovány podle kvót v důsledku dohod a vyloučení vnějších možných politických aktérů pouze dokreslovalo skutečné odvození systému politického zastoupení od systému klanového a kmenového zastoupení. V logice těchto vztahů také nebyly jednotlivé politické strany v rovném postavení, ale jejich postavení odpovídalo jejich významu s asymetrickou preferencí největšího z nich.

V roce 2005 proběhla druhé poválečné parlamentní volby, které v podstatě potvrdily stávající uspořádání, k čemuž musely být přiměřeně organizovány, což vedlo k jejich označení za problematické²¹². Stejně postavení potkalo i prezidentské volby v roce 2006, které byly označeny za zmanipulované. Míra politických možností nezavedených politických stran či jiných subjektů je cestou státní kontroly velmi omezena. Podobně jsou kontrolovány i sdělovací prostředky. Prezidentem je stále Emomali Rachmonov²¹³.

⁽²⁰⁹⁾ [Uhl (2006)], str. 136-148.

⁽²¹⁰⁾ Emomali Rachmonov se tradičně opíral o skupinu centrálních klanů z Dušanbe a jeho okolí.

⁽²¹¹⁾ K volbám a jejich regulérnosti viz volební zprávu: [OBSE (2000ta)]. K volbám viz též tabulky č. 2.16., 2.17 a 2.18.

⁽²¹²⁾ K volbám a jejich regulérnosti viz volební zprávu: [OBSE (2005ta)]. K volbám viz též tabulky č. 2.16., 2.17 a 2.18.

⁽²¹³⁾ K jeho životopisu viz [Horák (2005)], str. 208.

5.1.4. Turkmenistán

V Turkmenistánu od samého počátku jeho samostatnosti jak po institucionální, tak po formální i materiální stránce nebyla možná žádná opozice, byť na počátku devadesátých let dvacátého století tendence k zakládání opozičních platforem existovaly. Právní prostor pro zakládání nových politických subjektů sice teoreticky existoval, ale nebyl naplněn skutečným postupem úřadů²¹⁴. Veškeré opoziční aktivity byly státní mocí pronásledovány od samotného počátku existence státu a pojem „turkmenistánská opozice“ opozice má exilový význam. V přístupu k opozici byli nositelé moci vždy konzistentní²¹⁵. Režim se pozměnil pouze po stránce ideové náplně a původní mocenské struktury byly zachovány²¹⁶. Systém formálního obsazení orgánů zůstal stejný jako za Sovětského svazu – volba z jednoho kandidáta²¹⁷. Fakticky panuje v zemi a v jejích vertikálních mocenských strukturách silný systém koncentrace ústřední moci, který potlačuje i přirozený kmenový systém. Nicméně v logice vnitřních vztahů existují zvýhodněné kmeny a méně zvýhodněné kmeny²¹⁸; systém si zachovává vnitřní hierarchii²¹⁹.

5.1.5. Uzbekistán

V Uzbekistánu z počátku jeho samostatnosti ještě existovaly možnosti (ztížené) zakládat nové politické subjekty a pokoušet se o vstup do arény politické soutěže. Ve volbách v únoru 1990 (podle sovětských právních norem a v logice reforem perestrojky) uspěli ve volbách někteří

⁽²¹⁴⁾ V zemi existuje jediná politická strana Demokratická strana, která je přejmenovanou Komunistickou stranou Turkmenské sovětské socialistické republiky. S procesem přejmenování nesouvisel žádný proces transformace.

⁽²¹⁵⁾ Politický režim (jeho představitelé) vždy otevřeně deklarovali, že systém více politických stran je pro Turkmenistán nevhodný. Součástí této argumentace jsou i tvrzení o tom, že demokracie nemusí být nutně pluralitní.

⁽²¹⁶⁾ V zemi od roku 1985 vykonával úřad prvního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Turkmenské sovětské socialistické republiky Saparmurat Nijazov. Ten se stal po roce 1991 prezidentem státu a zůstal jím až do své smrti v roce 2006.

⁽²¹⁷⁾ K volbám viz též tabulky č. 2.19. a 2.20.

⁽²¹⁸⁾ Mezi takto zvýhodněné kmeny patří kmenový svaz achalských Tekinců (někdy též uváděných jako Achal-Tekke), do jejichž řad nominálně patřil i prezident republiky Saparmurat Nijazov, viz též [Horák (2005)], str. 103 an.

⁽²¹⁹⁾ K problematice Turkmenistánu více: [Horák (2005)], str. 81-116 (obecný přehled politických reálií); [Dawisha (1997)], str. 312-360 (systémová formální analýza); [Šír (2008)], celý text (problematika kultu osobnosti a dodržování lidských práv); [Vassiliev (2001)] str. 131-155 (formální popis režimu), str. 156-174 (ekonomické souvislosti); [Uhl (2006)], str. 148-156 (analýza ústavního systému). V zásadě platí, že o Turkmenistánu, který je vděčné publicistické téma, lze psát mnohé. Nicméně o vymezení hranic opozičních postojů naopak toho moc napsat nelze, neb příslušná informace je, jak je shora patrné, stručná.

uzbečtí příslušníci opozice, někteří ovšem ani nedostali tu možnost²²⁰. Jejich zastoupení v parlamentu bylo minimální. Opozice podobně jako jinde začínala jako nacionalistická, ale brzy přešla na pozice liberální současně s nositeli moci, kteří přešli k nacionalistickým pozicím opustivše sovětskou ideologii. Brzy po vyhlášení samostatnosti se poměry v oblasti možností samostatné politické činnosti začaly výrazně zhoršovat. V roce 1991 byl na podzim ve všeobecném hlasování zvolen prezidentem Islam Karimov²²¹ (dosavadní první tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Uzbekké sovětské socialistické republiky). Ve volbách měl jednoho opozičního kandidáta, jehož možnosti účasti na regulérní politické soutěži byly výrazně zhoršeny (omezený přístup do médií, obecná podpora úřadů jeho protivníkovi, pravděpodobné manipulace s volební procedurou)²²². Nadále postup státních úřadů v důsledku politické zakázky nositelů politické moci zárodky opozice zcela omezil a posléze zlikvidoval. Její představitelé se buďto zcela stáhli nebo byli nuceni emigrovat.

Politická (nenáboženská a liberální) opozice byla zcela eliminována nejpozději do konce první poloviny devadesátých let dvacátého století. Následně pak politický režim začal generovat opozici²²³ řízenou (zdánlivou), včetně katalogu nejrůznějších nevládních organizací (rovněž kontrolovaných)²²⁴. Vedle této idylické potěmkinovské politické scény se v zemi začal objevovat proud islámské opozice, které se v těsných politických poměrech částečně radikalizovala. Režim se proti ní pokoušel rázně zakročit a zlikvidovat jí, ale to se mu nepodařilo. Narozdíl od cizorodého v podstatě importovaného západního liberálního myšlení, jehož představitelé navíc měli představu, že je ze strategických důvodů a mravních principů vhodné se ke svým názorům hlásit, neměli islamisticky orientovaní občané potřebu své mínění vyjevit otevřeně. Hranice mezi opozicí a loajalitou je navíc velmi nejasná, protože míra radikalismu je u jinak obecně islámského obyvatelstva věcí individuální osobní dispozice²²⁵. Identifikace této opozice a její eliminace se tedy ukázala jako nemožná. Svou roli sehrál i fakt, že islám se v opozici udržel

(220) Obstrukce k přístupu byly dílem místních úřadů, které usilovaly o omezení dopadů moskevských reforem, viz například [Dawisha (1997)], str. 360-409.

(221) Islam Karimov pochází ze Samarkandu a opírá se tradičně o samarkandské a bucharské klanové struktury. Tyto klany jsou ve výhodnějším postavení prakticky od počátku devadesátých let. Před tím dlouhou dobu dominovaly právě taškentské klany, popřípadě se na dominanci podílely slabší ferganské klany viz též [Horák (2005)], str. 43 an. K životopisu Islama Karimova viz [Horák (2005)], str. 215.

(222) Jeho protikandidátem byl Muhamad Solih, který se později stal představitelem opozice, žije nyní v norském exilu (z Uzbekistánu odešel v roce 1993). K jeho životopisu viz [Horák (2005)], str. 216.

(223) Konají se i volby, kterých se tato opozice účastní. K volbám viz též tabulky č. 2.21. a 2.22.

(224) Existuje pět registrovaných politických stran (Sociálně demokratická strana Uzbekistánu – Adolat; Hnutí živnostníků a podnikatelů – liberálně demokratická strana Uzbekistánu UzLiDeP; Demokratická strana; Národně demokratická strana – Fidokorlar; Lidově demokratická strana Uzbekistánu). Jejich faktická autonomie je minimální. Existují rovněž establishmentem řízené nevládní organizace, viz též [FRP], celé stránky. V dubnu 2006 se autor zúčastnil konference věnované politickému stranictví v Uzbekistánu. Na této konferenci byl vybaven propagačními brožurkami jednotlivých politických stran. Tyto brožurky měly všechny shodný formát, velikost, barevné řešení, stejně členěný obsah, stejného vydavatele. Lišily se pouze v názvech a centrálně zamýšlených programových cílech.

po celou dobu trvání Sovětského svazu. Vztah mezi režimem a jeho opozicí je dlouhodobě velmi napjatý a mnohdy se režim dopouští velmi problematických kroků²²⁶.

Státní struktury, které nepřipouštějí obvyklý politický pluralismus jsou v podstatě institucionalizací velmi složitého klanového systému, který zohledňuje všechny klany, a ty vládnoucí výrazně preferuje.

V zásadě lze konstatovat, že společným znakem všech zkoumaných politických obcí byl pokus jejich částí o vstup do otevřené politické soutěže, tak jak je to obvyklé v kompetitivních politických systémech. Společným znakem všech zkoumaných politických systémů je také to, že bez ohledu na to, jakým směrem se ubíraly varianty jejich vývoje, směřovaly ke srovnatelným výsledkům, tedy k omezení politické plurality²²⁷. Zde ale podobnosti končí. Jednotlivé fáze a varianty vnitřního vývoje svědčí o velmi odlišných podmínkách. Celkem pět zkoumaných států tak dává ke srovnání celkem reprezentativní výčet možností, které vyčerpává téměř všechny možné varianty. Příčiny odlišností mohou být různé, počínaje horským charakterem státu, který díky svému reliéfu implikuje vznik určitého typu difúzní sítě autorit, až po hospodářské podmínky či národnostní složení. Ze srovnání lze vyvozovat určité závěry, jako že nerostné bohatství implikuje uzavřenější typ režimu, kdežto chudoba implikuje nižší schopnost reziduální moci získat plnou kontrolu nad celým systémem²²⁸.

Vedle poznatku, že všechny zkoumané státy se po nějaké době a překonání nestabilních vývojových období dostaly do fáze, kdy je politický prostor vždy kontrolován způsobem, který není v souladu s pravidly, jenž režim vydává za platná, lze učinit i jiný dílčí poznatek, a totiž, že ve všech systémech se definitivně usadil kmenový nebo klanový systém (popřípadě silně klientelistický), který se adaptoval na změnu poměrů a dokázal se vyrovnat i se vznikem nových

⁽²²⁵⁾ Po obsahové stránce je islamismus v podstatě apolitický ve stranickopolitickém či zájmovém slova smyslu. Jako základní požadavek směřovaný do systému je vedle možnosti svobodného vyznání i předpokládaná možnost komunitní sociální kontroly na lokální úrovni, která by vynutila dodržování islámských norem v běžném životě. Nejde jen o soukromé vztahy, ale i o základní parametry veřejného života (absence korupce apod.), které nemůže současný režim splňovat.

⁽²²⁶⁾ Například neadekvátní policejní a armádní zásah proti demonstracím v Andižanu v květnu roku 2005. Vztah mezi islámskou opozicí a tímto zásahem není zcela zjevný, mohlo jít obecně o podrážděnou reakci režimu, událost se odehrála ve Ferganské dolině. K reakci establishmentu viz více oficiální publikace prezidenta [Каримов (2005)].

⁽²²⁷⁾ Srovnatelnost výsledků je dána pouze směrem, kam se vývoj ve všech zemích ubíral. Míra politické kontroly a eliminace opozice se v jednotlivých zemích výrazně liší. Některé rozdíly jsou patrné z některých škálovatelných „indexů“, např viz informace na [@ HRW]; [@ RSF]; [@ TI]; [@ AI]; nebo též tabulku č. 2.3.

⁽²²⁸⁾ K rozvedení těchto souvislostí odkazují na [Uhl (2006)], str. 201 an.

nejvyšších orgánů moci²²⁹. Všechny klanové (kmenové, klientelistické) systémy se nakonec ustálily ve srovnatelném formátu. V každé zemi existuje více klanů či kmenů. Jejich vzájemné vztahy jsou dílem konkurenční (na nejvyšší úrovni) a dílem komplementární (na nižší úrovni). Kmeny a klany (dále jen klany) jsou dále rozrůzněny a vytvářejí klanové struktury, svazy a ty uzavírají spojení (koalice). Klan, který má výsadní postavení získává sice vyšší podíl na moci a zisku z ní, než jak by tomu bylo v případě aplikace poměrného systému nebo kartelu dominantních klanů, ale na druhou stranu nechává ostatní klany existovat na důstojné úrovni a nikdy je zcela nelikviduje ani výrazně neeliminuje²³⁰. Naopak tendence eliminace se zaměřují na protirežimní oponenty, kteří se snaží oponovat z pozic logiky jiného typu (otevřené, politické) opozice, která je z hlediska klanového systému principiálním ohrožením a nesystémovou opozicí. Jedním z principů vnitřního systému vztahů mezi klany je zákaz externalizace jakýchkoliv vnitřních konfliktů. Pokud se manifestují navenek, tak vždy v jiné podobě (trestní stíhání, odkrývání korupce apod.).

5.2. Legitimizace

Legitimizace, tedy odůvodnění existence (ještě lépe ospravedlnění) je typickou režimní vlastností, která mimo jiné odlišuje režim od systému. Zatímco systém je definován (je tak popsateľný) svou funkčností bez ohledu na svou ospravedlnitelnost, tak režim téhož státu se navenek nějak ospravedlňuje, odůvodňuje, popisuje či jinak hodnotí²³¹. Jak již bylo výše rozvedeno, byla základní změna ideové náplně navenek komunikované elitami nových států změněna z obvyklé sovětské na novou spíše nacionalistickou poměrně záhy. Jak již bylo rovněž uvedeno, nepředstavuje pouhá ideová náplň, kterou se politické elity při výkonu moci zaštit'ují, klíčovou složku vztahu mezi adresáty moci a jejími nositeli. Rozměr legitimacy režimu není v současné Střední Asii plně vyplněn ani formálně definovaným vztahem politického zastoupení, který je definován psanými pravidly (ústavní normy) a ventilován představiteli režimu při každé příležitosti. Stejně jako v jiných ohledech výzkumu středoasijských zemí, má legitimita středoasijských režimů povahu kombinovanou, ještě lépe řečeno: vrstvenou.

⁽²²⁹⁾ Tato zdánlivě banální skutečnost není totiž úplnou samozřejmostí. V dobách Sovětského svazu, kdy sice v jednotlivých republikách byla vždy určitá funkce považována za nejvyšší, nicméně mocenské poměry ovládal princip vlády politbyra, který oligarchizoval nejvyšší úroveň moci ve svazové republice. Příklad Tádžikistánu s vypjatým klanovým a regionálním cítěním je dokladem toho, že přechod na nové poměry není vždy nejjednodušší.

⁽²³⁰⁾ Viz například [Collins (2006)], str. 298 an.

⁽²³¹⁾ Jakékoliv úvahy o legitimizaci jsou z definice úvahami o normativních významech. Z tohoto důvodu se nelze zcela vyhnout metodologicky hybridnímu postupu, stejně jako nelze abstrahovat od pojmového a normativního aparátu autora. Z ryze empirickoanalitického hlediska lze sice pracovat s ideovými konstrukcemi jako s předmětem výzkumu, ale pokud se tyto ideje mají vztahovat k předmětu zkoumanému i jinými obvyklými postupy, je obtížné zachovat dostatečný odstup.

Samotný vznik nových států, který založil důvod jejich existence cestou nezbytnosti plnit obvyklé funkce správy veřejných věcí, zajištění bezpečnosti apod., pouze posílil do té doby existující obecně sdílený názor naprosté většiny politické obce, že stát jako takový musí existovat. Existence státu a s tím související politické moci byla ve Střední Asii vždy vnímána jako nezbytná skutečnost, jejíž povaha a původ tkví mimo sféru ovlivnění politickou obcí. V logice předříjnové interpretace existence státnosti byla existence moci danost pocházející buď od Boha nebo vyplývající z neúprosné logiky dějin²³². Tradicí politických vzorců chování se přenesl tento vzorec do současnosti, přičemž jeho přežití, ba dokonce posílení, v podmínkách Sovětského svazu bylo více než přirozené. Původně predestinační obecná lidová interpretace politické moci se transformovala v její obecnou defetistickou interpretaci²³³. Takový obecný postoj sice ještě nezakládá legitimační mechanismus, ale vytváří snadný prostor pro jeho formulaci nebo aplikaci.

V prostoru, ve kterém lze očekávat snadné přijetí jakéhokoliv principu ospravedlňujícího politickou moc, lze nalézt také nejrůznější výsledky vskutku invenčních postupů. Středoasijské režimy a jejich politická moc se legitimují jednak ideologií, jednak formálními moderními legitimačními procedurami a jednak tradičními legitimačními procedurami.

5.2.1. Ideologie

Všechny středoasijské režimy se dříve či později ustálily na pozici producenta vlastní samostatné ideologie, která se stala jednou z podstatných tváří nového režimu²³⁴. Nová ideologie ve všech případech obsahuje prvky etnického nacionalismu, paradoxně současně i prvky multikulturalismu *à la soviétique*, prvky zdůvodňující koncentraci moci a velebící stabilitu

⁽²³²⁾ Tento jev je byl charakteristický pro některé spíše pasivní interpretace islámu. Podmínkou uznání legitimacy režimu, byť neislámského, bylo zachování možnosti žít v souladu s islámem. Podmínkou pro takovou interpretaci existence politické moci nebylo aby její nositel byl věřícím ve smyslu islámu; viz též [Roux (2007)], str. 327 an.; dále též [Mendel (1997)], celé dílo.

⁽²³³⁾ Do značné míry je tento obecný postoj vlastní značné části bývalého Sovětského svazu, včetně Ruské federace. Není to pouze jeden z prvků ruského politického myšlení, ale obecná součást orientálního (blízkovýchodního, sunnitského) i byzantského politického myšlení. V obou případech lze nalézt teologické zdroje inspirace. V případě Ruska je ovšem tento princip v trvalé konkurenci s jinými archetypy politického myšlení a tento rozpor je v podobě konkurenčního katalogu základních myšlenkových proudů ruského politického myšlení typický pro ruské novověké dějiny, byť jsou tyto „metateorie“, které lze ztotožnit i odlišnými principy individuální volby, nazývány jinak. Viz též [Holzer (2001)], str. 124 an.; v ruské literatuře pak například [Напов (2003)], str. 105-149. V případě Střední Asie je defenzivní přístup k politické realitě zcela dominantním vzorcem politického chování.

⁽²³⁴⁾ Autor této práce se neztotožňuje s konceptem rozlišování mentality a ideologie (v české literatuře např. [Holzer (2007)], str. 123 an.). Jednak nepovažuje tvrzený rozdíl mezi těmito pojmy za významný z hlediska jejich kvalitativního rozdílu. V obou případech jde o soubor memů, který vykazuje schopnost sebereprodukce a schopnost sociální politické mobilizace.

(bezpečnost)²³⁵. V neposlední řadě je zapotřebí jmenovat i zdůrazňování vnější bezrozpornosti (unanimitu). V případě některých států někteří autoři uvádí i zahrnutí islámu a z něj odvozených myšlenek do státní režimní ideologie²³⁶. Souhrn těchto ideových zdrojů pak v různém poměru pak tvoří státní ideologii. Dominantní prvkem je ve všech případech nacionalistická rétorika, která je mnohdy obohacena více či méně skutečnými nánosy historických odkazů, od kterých se odvíjí podklady o tezí o dlouhodobé existenci jednotlivých národů. Národ ve smyslu střeadoasijských ideologií je koncipován jako národ založený na etnické osnově. Ve dle toho samozřejmě existují i jiné národní menšiny, jejichž status je definován v závislosti na významu této menšiny²³⁷. Ve všech případech je takto vytvářený multikulturalismus založen na faktické nerovnosti protože titulární etnikum je v ideologické rovině zdrojem esence politického národa, kdežto menšina nikoliv²³⁸. Role menšin je pak odvozená (marginální) a vylučující tyto menšiny pojmově z účasti na politickém procesu formování politického národa, byť je jejich postavení z hlediska potřeby „mírového soužití“ ochrany hodné a jejich blaho je zapotřebí chránit též²³⁹.

Součástí státní ideologie jsou věcné argumenty pro zvýšenou koncentraci moci v rukách exekutivy, v jejímž čele stojí ve všech případech silný prezident. Všechny režimy se definují jako demokratické a těžiště demokraticky delegovaného mandátu právě spatřují v delegaci moci na prezidenta, jenž je nadán širokým a obecným mandátem spravovat státní a veřejné záležitosti. Ideologicky popsany význam dominantního politického mandátu (prezidentského) přesahuje obvyklé institucionální vymezení prezidentské role, která je propagandisticky mnohdy zatížena i vyjádřenou odpovědností za blaho národa²⁴⁰. S tím souvisí pak ideologicky zdůvodněná funkce celého systému, jehož rolí je především udržení stability společnosti, dále pak vytváření obvyklých hodnot jako blahobyt apod. V konceptu deklarované demokratičnosti režimu se v žádném

(235) Otázka multikulturalizmu, který je ve Střední Asii v podstatě traktovanou sovětskou ideologií soužití národů, je velmi živým problémem. Postavení menšin se v symbolických momentech často mění a otázka bezkonfliktního soužití menšin s většinou je jedním z cílů všech režimů.

(236) V případě Uzbekistánu, Tádžikistánu a Kyrgyzstánu uvádí jako jeden z ideologických zdrojů Slavomír Horák i islám a od něj odvození myšlenkové konstrukce ([Horák (2005)], str. 68, 134, 177). Ve vztahu k Tádžikistánu s ním autor zcela souhlasí, pokud se tento poznatek týká pozdní fáze vývoje režimu. V případě druhých dvou režimů přistupuje k tomuto závěru s určitými výhradami.

(237) Ústavy Uzbekistánu a Tádžikistánu definují status regionálních menšin, ve všech ústavách je pak různě upraven status jazykových nebo etnických menšin.

(238) Koncept tzv. občanského principu se v ústavách objevuje. Ve skutečnosti je málokdy v politické praxi, včetně politických proklamací, dodržován.

(239) Smyslem takových postupů není redukovat důstojnost příslušníků menšin, by právě naopak. Z logiky sociálních vztahů ve Střední Asii vyplývá, že postavení, které není v symbolické a faktické rovině založeno na rovnosti, nemusí být nutně nedůstojné. Otázka jistoty sociální role je pro jejího nositele mnohem podstatnější než záruka nejisté rovnosti.

(240) Taková doktrína je v podmínkách Střední Asie donekonečna traktována a recyklována i vědeckými publikacemi, popřípadě oficiálními stanovisky, viz například ústavněprávní monografie [Гансыкбаева (2003)], celé dílo; [Сапаргалиев (2002)], celé dílo; nebo vyjádření státníků: [Каримов (2005)].

případě neoperuje s konceptem reprezentace různých zájmů a řešení vzájemných sporů²⁴¹. Princip unanimity je v jistém smyslu nedotknutelný a pomíjí i zcela ve vnější tradici přirozené konkurenční vztahy vertikálních mocenských struktur, které jsou ve vzájemném vztahu konkurence. Pokud se režimy odkazují na historické etapy vývoje Střední Asie za účelem posílení legitimacy etnické definice národa, volí zpravidla ty historické události či etapy, které vypovídají o „sjednocení národa“ a nikoliv ty, které jsou věrným svědectvím existence velkého množství na sobě nezávislých politických celků²⁴².

V rozsahu odůvodnění koncentrace moci, zdůrazňované unanimity, odkazů na historii a výstavby nacionalistických konstruktů se jednotlivé režimy od sebe významně neliší. Jednotlivé odlišnosti jsou dány různými okolnostmi. V Kazachstánu je nacionalistická rétorika nejslabší a představitelé režimu se pokouší mnohdy protichůdnými prohlášeními kompenzovat faktickou diskriminační politiku. V případě ostatních států je pak spíše pozoruhodná podobnost ideových schémat ve srovnání s odlišností obcí, které se snaží těmito schémata popsat. Jednotlivé státní ideologie se od sebe liší spíše v intenzitě své propagandy, kdežto jejich povaha je podobná²⁴³. Naopak demografické složení Tádžikistánu se od obyvatelstva Turkmenistánu liší natolik, že je s podivem, jak jsou si některá deklarovaná ideová schémata podobna. V otázce proklamované unanimity, zdůvodnění koncentrace moci a kultu stability se pak jednotlivé režimy od sebe významně neliší. Zvláštností byl svého času především Turkmenistán, který byl zvláštní vyhoceným kultem osobnosti, kterému se vztahovala všechna ideová schémata (jednota, moc, stabilita, národ)²⁴⁴. Tento faktor ovšem nepředstavuje základní systémovou odlišnost. Obecně platí, že na výzkumu ideových schémat nelze nutně poznat míru sociální a politické kontroly režimem uskutečněné. To platí o kvalitativním popisu těchto schémat a v omezené míře i o kvantitě jejich propagandy, která ovšem s mírou kontroly mnohdy koreluje. Jednotlivé státy se také odlišují v tom, jak komunikují svá ideová schémata navenek. Zatímco Turkmenistán nemá zapotřebí se nijak přetvařovat a sděluje světu tentýž ideový obsah jako dovnitř, tak například Uzbekistán věnuje budování svého obrazu nemalé prostředky, kterými přizpůsobuje svůj šířený obraz kulturnímu a politickému očekávání adresátů sdělení²⁴⁵.

⁽²⁴¹⁾ To platí i ve vztahu k Tádžikistánu a Kyrgyzstánu, kde díky demografickým podmínkám existuje silná regionalizace zájmů, který se odráží i v zastupitelských sborech (parlamentech).

⁽²⁴²⁾ Ve skutečnosti ovšem vypovídají novověké dějiny typické pluralitou politických celků o současné Střední Asii více než období Timurovy říše.

⁽²⁴³⁾ Intenzita státní propagandy je závislá na míře otevřenosti systému. Nuance lze pochopit na pozadí rozdílů popsaných v kapitole „Vymezení hranic opozičních postojů“.

⁽²⁴⁴⁾ Turkmenistánský prezident Saparmurat Nijazov zemřel 21. prosince 2006. Po jeho skonu se ovšem režim výrazně nezměnil. Kult osobnosti není dále rozšiřován, ale je ponechán ve stavu v jakém jej zanechal jeho tvůrce. K situaci po odchodu jednoho z nejvýstřednějších státníků viz například [Šír (2007)].

⁽²⁴⁵⁾ Jako příklad poslouží webová prezentace uzbekistánské (nominálně nevládní) organizace Fond regionálního rozvoje <http://www.polit.uz> [@FRP].

Specifická je role náboženských ideových schémat ve státní ideologii. V této otázce se jednotlivé režimy od sebe liší asi nejvíce. Zatímco v Kyrgyzstánu není islám součástí státní ideologie, tak v Kazachstánu, který se mírně křečovitě stylizuje do role sekulárního státu, je v ní přítomen ve své negativní odmítané podobě. V Tádžikistánu byl islám základem ideologie jedné z válčících stran a po uzavření míru se stali jeho političtí představitelé marginalizovanou ale uznanou součástí etablované politické elity. S postupem času, kdy po uzavření míru zprvu částečně kolegiální způsob vlády se postupně přeměnil na systém, na jehož špičce je dominantní silou jeden prezident, se část náboženské rétoriky stala součástí obecné ideologie režimu, který je jinak formálně sekulární. V případě Uzbekistánu lze také pozorovat určité prvky recepce islamistických symbolů, přičemž tento jev je způsoben snahou režimu otupit autentické islamistické hnutí, které je v protisystémové opozici. Nejpodivněji naložil s islámem turkmenistánský režim, který se jej pokusil synkretizovat s vlastní nacionalistickou ideologií a kultem osobnosti, který byl obohacen o profetický rozměr²⁴⁶. Tento postup je ovšem v takovém rozporu s obvyklým islámem, že je obtížné jej obecně klasifikovat jinak než jako státem řízenou herezi²⁴⁷. V případě Tádžikistánu a Uzbekistánu přeci jen vyvstává otázka, zda nejsou v jejich případě naplněny důvody se domnívat, že islám je jedním z prvků státní režimní legitimační ideologie. Dle autorových závěrů tomu tak není, stejně jako není součástí státní ideologie těchto režimů pluralitní pojetí demokracie, byť je tento fakt navenek jako takový komunikován (ústavními texty). Součástí státní ideologie jsou pouze tato obecná označení, aniž by věcně tato ideologie nějaká schémata z těchto konstruktů přejímala. Tento závěr činí autor u vědomí toho, že ideologie není totéž co skutečná politika (výkon moci), ba dokonce je s ní mnohdy v rozporu, protože je pouze její komunikační vrstvou. I za těchto okolností je ale podstatné, co je obsahem ideologie, byť je to jen otázka sdělení. Rozdíl mezi deklarovanou příslušností dle názvu a obsahu v sobě obnáší významný předpoklad budoucích kolapsů takové ideologie a ohrožení jednoho z legitimačních pilířů režimu²⁴⁸. Z těchto důvodů se autor kloní k závěru, že islám sice v symbolické rovině je součástí státní režimní ideologie Uzbekistánu a Tádžikistánu, ale v rovině věcné nikoliv. V případě unanimity, koncentrace moci nebo i tvrzené svobody slova či národní nezávislosti, původnosti a prvenství národa tomu tak naopak je. Tato dogmata jsou tradovaná věcně, kdežto islámské principy nikoliv²⁴⁹.

⁽²⁴⁶⁾ Mohamedovo prorockví je profetickou pečeti, která pojmově vylučuje pozdější existenci proroků. Podobné hereze byly typické pro menší sekty na Blízkém Východě v období evropského středověku. Povýšení takové hereze na státní ideologii nemá v historii islámu a monoteistických náboženství precedens.

⁽²⁴⁷⁾ K popisu turkmenistánských poměrů viz například [Šír (2008)].

⁽²⁴⁸⁾ Srovnatelný problém tkví mezi ideologií socialismu a reálným socialismem, který se svou vlastní interpretací vzdálil svému vzoru, stejně jako stalinismus se vzdálil původní ideologii VKS(b).

⁽²⁴⁹⁾ Tato úvaha je samozřejmě platná do té doby, dokud nejsou pojmy, se kterými pracuje, zcela relativizovány. Pokud jim ovšem přiznáme alespoň takový význam, který je jim obvykle přisuzován, tak si zachová platnost.

Ideologie vedle náplně, kterou disponuje (patrně nezbytně) každý režim plní mimo funkci saturace psychopolitických potřeb obyvatelstva a politické obce. Neexistující vlastnosti jsou komunikovány a tradovány formou režimní ideologie, čímž se režim legitimizuje. Tuto funkci může do značné míry plnit pouze funkční ideologie, která se sice nemusí nutně odrážet ve skutečné režimní politice, ale musí být v nezbytné míře vnitřně koherentní a její obsah musí odpovídat jejímu označení. Reliéf mapy ideových schémat přítomných v ideologii režimu vypovídá do značné míry o politických potřebách politické obce a rozdíl mezi jejím věcným obsahem a vnějšími symboly pak poukazuje na kritická místa režimu a jeho schopnosti reflektovat minimální politické potřeby své obce.

5.2.2. Tradiční legitimační procedury (vertikální mocenské vztahy)

Tradiční vertikální vztahy závislosti, které prostupují celou společností, jsou jednou z vlastností středoasijské populace a neodmyslitelným vzorcem politického chování politických obcí. Existence těchto vztahů, která má hluboké historické a systémové kořeny, není výsledkem funkce současných politických systémů, ale je naopak skutečností, které musejí politické režimy respektovat, systémově recipovat a dílem i zastřešit. Existence klanových nebo kmenových (popřípadě substitučních klientelistických) struktur je do značné míry danost. Daností je též obecná dispozice k takovému vytváření politických vazeb a způsobů politické kontroly, které opisují jejich vertikální strukturu. Ustavený systém politický je může do značné míry regulovat, ale nemůže popřít jejich logiku a funkci²⁵⁰. Základní funkcí každého politického systému je přeci jen zprostředkování zájmů a záruka určité míry ochrany před vnějším ohrožením. Z hlediska tradičních vzorců chování je klan či kmen nebo srovnatelná struktura obvyklou zárukou důstojné role ve společnosti, ochrany základních statků a zajištění základních ekonomických potřeb, a to pro kohokoliv, kdo je ochoten se podílet na dodržování pravidel hry.

Vertikální struktury jsouce mlčky ale hluboce respektovány představují z hlediska povinného respektu ze strany režimu jeho další legitimační zdroj. Jeho podstatou je respekt k sociální realitě a přizpůsobení se jejím základním parametrům²⁵¹. Takto položená rovnice respektu či reflexe, která klade důraz na skutečnost, že politický režim není totéž co tradiční klanový či kmenový systém, zdůrazňuje že oba sociální fenomény se mohou funkčně míjet, byť se jejich systémové struktury značně překrývají. Režim současnosti je tak v defenzivním postavení vůči klanům a jejich strukturám a podle míry jejich respektu je s to přežít. Jeho legitimační je pak

⁽²⁵⁰⁾ Viz například [Collins (2006)], str. 338 an.

⁽²⁵¹⁾ Stejně jako je součástí legitimacy režimu, v zemi, kde je napsána tato práce, skutečnost, že politický režim nezasahuje do horizontálních sociálních a tržních vztahů více, než je nezbytné, tak stejné sociální očekávání existuje ve Střední Asii ve vztahu k nezasahování do tradičních vertikálních struktur.

zachování tradiční role těchto vertikál moci v saturaci sociálních a politických potřeb členů politické obce. Důkazem toho jsou období nestability v Tádžikistánu (1991-1994, potažmo až 1997) a Kyrgyzstánu (2003), která obě souvisela s neschopností adaptace politického režimu na změny v systému klanů – kmenů (Tádžikistán) nebo nízké schopnosti se těmto strukturám přizpůsobit a zohlednit jejich demografický reliéf (Kyrgyzstán). Vzájemný vztah režimu a tradičních struktur není striktně unilaterální. Vertikální struktury politické závislosti sice do značné míry determinují politický režim, ale ten je s to je částečně ovlivňovat, v každém případě je pak schopen je pod sebe podřadit a v případě symbiózy i využívat. Z takového vztahu a respektu pak vyplývá i dodržování základních parametrů klanové konkurence, která nepředpokládá likvidaci konkurentů, ale pouze přiměřenou dominanci, jenž nemusí být trvalá²⁵². Legitimační procedura je pak naplňována v čase faktickou funkcí těchto struktur, které zajišťují zprostředkování základních politických potřeb a mocenskou rovnováhu jinak složitého systému. Pod tento legitimační zdroj funkčně spadá i mnoho obvyklých (normativně kauzálně odůvodněných) legitimačních zdrojů, kterými jsou zajištění základní bezpečnosti (ochrany života, zdraví, majetku apod.). Mnohdy se existence režimu (či dokonce státu) odůvodňuje už pouhou skutečností, že stát jako takový garantuje určitou míru pořádku a prosazení (jakéhokoli) řádu, který je vždy lepší možností než úplné bezvládní. Z hlediska psychologického vnímání moci představují tradiční vertikální mocenské struktury onen řád jistot, který přetrvává; jeho ochrana pak z hlediska subjektivní volby jednotlivého pasivního aktéra politických procesů legitimizuje režim, který jinak vykazuje spoustu subjektivně vnímaných nedostatků. Z hlediska vztahu systému a subsystémů jde *de facto* o subsystémovou recepci legitimacy nadřazeným systémem. Subsystém vertikálních mocenských vazeb ovšem přesahuje hranice jemu nadřazeného politického systému a vymyká se tak plné kontrole politického režimu, stejně jako možnosti identifikace či vzájemné záměny.

Typickou vlastností tohoto legitimačního zdroje, který je ze středoevropského hlediska velmi životným politickým atavizmem, je skutečnost, že je tento rozměr politického života ve sféře veřejné komunikace zcela zamlčován, a to až v míře naprosté sociální intimity. Ve srovnání s ideologií, je tedy projekce tohoto mechanismu zcela opačná. Není komunikována veřejně, je ovšem obecně sociálně sdílena. Svým způsobem je její implicitní vyjádření odpovědí na ideovou fasádu režimu.

⁽²⁵²⁾ Souhrn nepsaných pravidel mnohdy silně připomíná zavedenou zvykovou politickou praxi v zemích s dlouhou tradicí zastupitelského pluralitního systému na parlamentní bázi. K racionalitě klanových struktur viz více [Collins (2006)], str. 332 an.

5.2.3. Formální legitimační procesy

Vedle ideologie a tradičních legitimačních procedur není možné opomenout i obvyklé moderní legitimační mechanismy, jejichž naplnění je obvykle konvenční politickou vědou přiřazováno k demokratickým procesům. Jsou to obvyklé procesy voleb, ať už prezidentských, parlamentních nebo místních, a dále jiné související procesy jako schopnost systému vykazovat oddělenou funkční neutrální arbitrabilitu (soudnictví, politické soudnictví, média) ve vztahu k vlastním normativním nebo individuálním aktům a zajistit tak kontinuitu dohodnutých pravidel apod²⁵³. V případě Střední Asie a jejích států jsou v rovině nominálních pravidel (psaných ústav) tato pravidla také upravena a předpokládána; některým je formálně přikládán značný význam, jiným méně značný²⁵⁴. Skutečná funkce těchto legitimačních procesů je ovšem jiná, byť ve svém výsledku vytváří obdobný účinek, jehož obsahem je legitimace režimu.

Z hlediska formálního obsahu jsou volby nejdůležitější legitimační proces. V případě Střední Asie jsou nejdůležitější volby prezidentské; méně podstatné jsou ty parlamentní. Ostatní volební procesy jsou zcela marginalizovány. Z hlediska obvyklých standardů, které jsou s volbami spojovány a jejichž existence zakládá označení režimu za demokratický²⁵⁵, nesplňuje žádný ze zkoumaných režimů tyto standardy dlouhodobě. Pokud tomu tak bylo v případě některých voleb, tak se jednalo z hlediska systémových tendencí spíše o exces. V praxi jsou volby obvykle kontrolované dosavadním aparátem prezidenta, popřípadě stávajících elit. Samotná kontrola a její podoby stojí za zmínku, protože kromě odlišností mezi režimy jednotlivých zemí, vypovídá významně o skutečné funkci volebního mechanismu. V některých zemích existuje formální možnost volební účasti opozice (Kazachstán, Kyrgyzstán a Tádžikistán), jinde to možné není. V Uzbekistánu existuje pouze nominální a státem kontrolovaná opozice, kdežto v Turkmenistánu ani ta ne. I tam, kde existuje možnost formální účasti je omezen přístup opozičních politických aktérů do médií a šance na férovou předvolební soutěž jsou nepatrné. Ve všech případech je samotná procedura volebního aktu kontrolována, bez ohledu na to, že výsledek je do značné míry

⁽²⁵³⁾ V právní vědě je souhrn pravidel, která mají charakter dlouhodobých a závazných hranic politických kroků, včetně přijímání jiných závazných pravidel (zákonů a vyhlášek) nazýván obvykle ústavním systémem a mnohdy je spojován s jiným právně teoretickým pojmem „právní stát“. V oblasti politické vědy se k tomuto pojmu nevztahuje žádný ekvivalent, i když v oblasti vztahů zkoumaných politickou vědou existují (nezávisle na právu a právní vědě) různé úrovně pravidel daných (konkludentními) politickými dohodami, přičemž hierarchizovaný systém těchto pravidel nemá obvyklé označení v oblasti empirické ustálené terminologie (pouze v oblasti normativní terminologie), byť jeho jednotlivé prvky a i sám jako celek je empiricky popsatelný. V praxi se může jednat o zavedenou politickou praxi, dodržování určitých etických pravidel, morálních standardů nebo také dohod o vyloučení.

⁽²⁵⁴⁾ Ve srovnání se zeměmi s existujícími otevřenými pluralitními politickými systémy (např. v západní Evropě) je v Střední Asii věnováno mnohem více pozornosti (veřejnosti, státních orgánů, médií, státem kontrolovaných médií, elit) například prezidentským volbám nežli jiným podobným postupům (parlamentním volbám, regionálním a místním volbám apod.), přičemž rozdíl v míře této pozornosti není dostatečně odůvodněn jinou formální konstrukcí celého systému.

⁽²⁵⁵⁾ [Holzer (2007)], str. 86, popřípadě str. 63-87.

předurčen chybějící otevřenou politickou soutěží, vcelku bezuzdnou státní propagandou a mnohdy i absencí alternativy ve volební místnosti. Formy kontroly mají různou podobu počínaje atmosférou ve volební místnosti a konče faktickým znemožněním tajné volby za současného vystavení sociální sankci v případě odlišného hlasování. Na pozadí všech těchto postupů ovlivnění volebních výsledků pak státní aparát vykonává cestou kontroly sčítání hlasů a cestou jejich centrální evidence další kontrolu nad výsledkem zakládající možnost změny výsledku voleb.

Celý proces organizace voleb není jednoduchý (ale to ani v jiných zemích). V systému, kde každý je do značné míry závislý na tom, jak je kdo ke svému okolí loajální, je možné v prostoru celého volebního procesu zainteresovat jak místní elity, které mají možnost ovlivnit voliče, tak členy volebních komisí, kteří mají možnost ovlivnění i kontroly, stejně tak členy teritoriálních komisí a aparátu centrální volební komise. S tím souvisí i plná souběžná kontrola kontrolních mechanismů (soudy, zastupitelské sbory). Volební procedura, která je plně pod kontrolou, je pak funkčním systémovým testem, který ověřuje možnost kontroly v obecné rovině. Volební proces je i silně ritualizován; je mu přisuzována slavnostní procedura, jsou s ním spojovány i jiné významné (obvykle regionální či místní) události²⁵⁶.

Ve svém výsledku je pak celá procedura falzifikace voleb jednak ověřením způsobilosti režimu plně kontrolovat složité politické procesy ve svém celku. Je to vzkaz režimu adresátům mocenských vztahů, že je režim je plně způsobilý plnit svou funkci. Odpovědí na tento vzkaz je pak individuální vyjádření loajality formou účasti na volebním rituálu (bez ohledu na to zda v roli voliče nebo aktivního člena). Množství lidí, které se na volební proceduru a její falzifikaci podílí od nejnižších volebních komisí až po nejvyšší patra systému, ve vztahu k množství gramotných elit kompromituje ideálním způsobem značný segment obyvatelstva, a to způsobem, který z demografického hlediska zajišťuje ideálně distribuci této kompromitace. Součástí této vrstvené funkce voleb je i vzkaz, že změna režimu cestou volební procedury, a to za hypotetického protestního chování části obyvatel, je nemožná²⁵⁷.

Excesem na pozadí této praxe jsou právě takové situace, kdy systém jako celek v důsledku nerespektování klanové (kmenové) rovnováhy nebyl s to falzifikaci voleb dokonat, její následky udržet pod kontrolou a udržet tento stav v hranicích širší politické akceptace (například

⁽²⁵⁶⁾ Problematika falzifikace voleb je plně pochopitelná díky studiu zpráv z volebních misí ve střeđoasijských zemích: [OBSE (1999ka)]; [OBSE (2004ka)]; [OBSE (2006ka)]; [CSCE (1995kg)]; [OBSE (2000kgm)]; [OBSE (2000kgp)]; [OBSE (2005kgm)]; [OBSE (2005kgp)]; [OBSE (2000ta)]; [OBSE (2005ta)], vždy celá zpráva. O volebních misích OBSE platí, že jsou někdy jejich závěry mírně ovlivněny geopolitickými zájmy významných aktérů OBSE, v případě Střeđní Asie tomu ovšem tak s největší pravděpodobností nebylo a jednotná pozorovací metodika a velký počet volebních procedur dává v tomto ohledu vysokou naději na výpovědní schopnost těchto zpráv. K autentické zkušenosti z pozorovatelské mise viz např. [Collins (2006)], str. 1-4.

⁽²⁵⁷⁾ Tento závěr se opírá pouze o autorovu zkušenost s pozorováním voleb (v jiných státech), o znalosti sociálního a politického prostředí ve Střeđní Asii a znalosti obsahu pozorovatelských zpráv OBSE.

Kyrgyzstán v roce 2005). Jindy mohou volby plnit roli iniciační legitimace *nouveau régime* (Tádžikistán v roce 1999), přičemž v dalším opakování již saturují shora popsané potřeby režimu.

Parlamentní volby plní podobné funkce, přičemž sekundárně naplňují zastupitelské sbory podle kmenového či klanového klíče a vytvářejí sbor, který zajišťuje určitý typ rovnováhy. Tento jev je pozorovatelný pouze v Kyrgyzstánu a Tádžikistánu. Naopak v Uzbekistánu je význam parlamentu jako arény, která je naplněna klanovou reprezentací, silně potlačen a klanové vztahy se realizují především ve státních (výkonných) a ekonomických strukturách. V Turkmenistánu platí totéž, nehledě na to, že rozdíl mezi parlamentem a jinými strukturami státní moci je méně patrný²⁵⁸. O to víc je ovšem v těchto dvou zemích podtržena rituální funkce volební procedury. Specifickou regionální a historickou kapitolou jsou kazachstánské volby, které v době, kdy nebyly pod kontrolou mocenských elit, vykazovaly vždy rozpačitý výsledek. Ve všech čtyřech zemích je pak vzájemně uznávaná falzifikace regionálních voleb nebo regionálních výsledků parlamentních voleb jedním z obecně přijatelných mechanismů jak zohlednit regionální, kmenové, klanové či klientelistické zájmy v zastupitelských sborech. Neplatí to pouze o Turkmenistánu. O Uzbekistánu to platí velmi omezeně. Tytéž závěry s omezením vzájemných rozdílů, které jsou v tomto případě méně výrazné, lze vynášet i o existenci justice, respektive její kontroly, a o jiných systémech veřejné kontroly moci, respektive jejich kontroly samotnou politickou mocí.

Z uvedeného lze dovést, že volební procesy a jiné formální legitimační procesy jsou nepochybně podstatnou legitimační složkou středoasijských politických režimů, ačkoliv tato legitimace má zcela jinou logiku, než se přikládá volbám v kompetitivních politických systémech. Jedná se o konfirmační rituál, nikoliv o přechodový rituál, jak je obvyklé v prostředí otevřené politické konkurence. Jakékoliv zkratkovité úvahy, že volby ve Střední Asii nemají význam, je třeba odmítnout. Naopak jejich organizace prostřednictvím široké participace na jejich falzifikaci a následného posunu jejich významu do polohy procesu, který upevňuje současný stav, pokud splňuje jiné systémové parametry, výrazně posilují jejich legitimační funkci. Neexistuje lepší test funkčnosti systému či odolnosti režimu než dobře zvládnutá a obecně přijatá falzifikace voleb²⁵⁹.

⁽²⁵⁸⁾ Poslanecký mandát tvoří z celkového katalogu míst, kam může být aktér politických vztahů za odměnu umístěn, jednu z mnoha možností, přičemž faktický benefit této funkce je nepatrný.

⁽²⁵⁹⁾ Pro účely tohoto poznatku je ovšem třeba poznamenat, že sám pojem falzifikace, který má citově záporný obsah, není pro formulaci takových závěrů vhodný. Opírá se totiž o neempirické hodnotové soudy, které vycházejí z normativních teorií odvozených od západoevropských politických teorií předpokládajících, že pluralita politických zájmů, dělba moci a výměny politických elit jsou zárukami demokracie. Tyto teorie také s pojmem „demokracie“ spojují obvykle kladné hodnotící znaménko, což je ještě v rámci logiky normativního (tedy hodnotícího) přístupu přípustné, horší je ovšem to, že k pojmu „demokracie“ přiřazují i též takové pojmy jako stabilita či funkčnost, což je nepřipustný přesah normativních soudů do oblastí empirického poznání. Lépe by tedy bylo použít namísto nevhodného pojmu „falzifikace“ hodnotově neutrální pojem „dosahování holistického volebního výsledku“. Tento pojem je ovšem příliš dlouhý, není zavedený a trpí i nánosem jiných vědních disciplín, což z hlediska ortodoxního empirickoanalytického přístupu zavání herezí. Poprosím tedy laskavého čtenáře, aby s pochopením přijal použití pojmu

To platí především ve vztahu k tomu, jak je režim ospravedlňován a vnitřně přijímán. Volební legitimace se funkčně týká i jiných legitimačních vzorců (tradiční vztahy, ideologie) či legitimace skrze faktické záruky bezpečnosti a možnosti konzumace hmotných statků. Test falzifikací je svázán s ideologií a realizován za pomoci vertikálních vztahů závislosti. Ve vztahu k funkčnosti státu (jako primární legitimační matrice²⁶⁰) je úspěch falzifikace rozumný předpoklad obecné úspěšnosti²⁶¹.

Střeadoasijské režimy se tedy aktivně legitimují souhrnem tří schémat; ideologií, legitimací tradičních vertikálních struktur a adaptovanými formálními legitimačními procesy. Tento trojúhelník legitimačních zdrojů se vzájemně doplňuje a vytváří životnou kombinaci zdůvodnění existence stávajících režimů, která saturuje široké spektrum individuálních a kolektivních politických a sociálních potřeb politických obcí a jejich příslušníků. Do značné míry dokáže tento logický trojúhelník saturovat některé měnící se potřeby či kolize mezi různými podobami sociálních potřeb v transformujícím se světovém normativním diskursu a ekonomickém prostředí. Existence tradičních identitárních vzorců, které jsou v rozporu s očekáváním vnějšího prostředí, jenž preferuje formální identifikační vzorce a potlačuje do sféry intimity vzorce tradiční a primordiální, by se zdála neřešitelnou, pokud by neexistoval vzájemný vztah zvláštní koexistence formalizované nacionalistické ideologie, kterou je možné verbálně jednoduše transformovat do státotvorné podoby, s faktickou funkční existencí tradičních vzorců politické identity, jejich veřejná deklarace je navzdory všudypřítomnosti tabuizována. Absence normativně vyšperkovaných nepsaných pravidel ekonomické konkurence (podnikatelská etika a morálka v horizontálních konkurenčních vztazích) je tak nahrazena ryze empiricky (sebezáchova) odůvodněnými pravidly národního klanového kartelu, který je s to vytvářet partnerskou protipozici jiným subjektům nadnárodního kapitálu.

Kromě schopnosti vytvářet adaptivně příznivé prostředí vypovídá skladba legitimačních schémat i o vzájemných vztazích mezi jednotlivými mocenskými vzorci chování. Tři vzájemně se doplňující legitimační vzorce na první pohled vytvářejí stejné schéma rozdělení panství podle

„falzifikace“, stejně jako si udělal vlastní závěr do jaké míry je tato poznámka myšlena vážně či má demonstrovat některé aspekty normativních diskursů ve Střední Asii a empirickoanalytických diskursů ve střední Evropě.

⁽²⁶⁰⁾ Primární obecný předpoklad legitimace státu či politické obce jako takové (primární legitimační matrice), není zde rozebírán, protože je tato otázka zcela mimo rozsah možných úvah ve střeadoasijském regionu.

⁽²⁶¹⁾ Z hlediska subjektivního hodnocení aktéra volebního procesu může falzifikace voleb zakládat jeho negativní postoj nebo jiný odmítavý vztah. Z hlediska celkové logiky chování subjektu v systému je ovšem takové vyjádřené stanovisko pouze psychologickou ventilací psychosociálních potřeb, která nemění nic na racionálním zhodnocení celého procesu a postupu v intencích adaptace na systém jako celek.

typologie Maxe Webera²⁶². Je třeba podotknout, že z hlediska estetických kritérií platných v kulturním (normativním) prostředí, ze kterého Max Weber vzešel, jsou středoasijské podoby těchto typů politického panství karikaturou jejich evropských protějšků. To platí především o legálním panství, které je založeno na schopnosti formálně legální panství přizpůsobit aktuálním potřebám držitele moci. Z hlediska ryze formálního ovšem základní Weberova typologie platí do důsledků, včetně základního vzorce legálního panství (přijata neosobní pravidla), jejichž způsob definice a komunikace je ovšem jiný (nezvyklý)²⁶³.

Vzájemné vztahy modelů panství a legitimačních schémat obsahují kromě prvků komplementarity také prvky konkurenční. Nejvýrazněji je tento vztah vidět mezi schématy ideologickými a tradičními, kterým odpovídá trvalé pnutí mezi koncentrací autority v rukách prezidenta na straně jedné a ve strukturách klanů, kmenů či jiných zájmových vertikálních struktur na straně druhé. Toto pnutí je doplněno skutečností, že prezident je součástí klanového systému a jedním z jeho nejvýznamnějších hráčů a další aktéři vertikálních struktur jsou zase držitelé pozic ve státní správě či hospodářských strukturách. Pnutí není dáno hranicí vedoucí mezi osobami ale rozdíly mezi variantami vzájemných vztahů osob, které v různých schématech mají různé funkce²⁶⁴. Možnost variability těchto vzorců legitimize je i určitým prvkem, který mnohdy zakládá široké pole vnitřní dynamiky středoasijských politických systémů. Existující politické krize byly mnohdy řešeny výrazným posunem k těm legitimačním vzorcům, které se ukázaly jako životnější, aniž by tím byla narušena vnější kontinuita politického režimu²⁶⁵.

5.3. Realizace

Politický režim vedle své legitimační procedury či lépe v jejím důsledku realizuje moc, kterou svou legitimační získává. Samotná realizace je rozsahem a typově omezena právě mírou legitimize režimu, protože při překročení hranic legitimní moci hrozí kolaps legitimačních procesů. Trvalá realizace moci je tak testem legitimize a ukazatelem jejího rozsahu. Zatímco v mnoha politických režimech je mezi legitimační, která vytváří prostor pro možnou realizaci moci

⁽²⁶²⁾ [Weber (1998)], celé dílo. Jde o kombinaci tradiční, charismatické a legální moci.

⁽²⁶³⁾ Jiný Weberův fenomén „byrokracie“ navazující na legální panství je ovšem ve Střední Asii v podstatě obtížně identifikovatelným fenoménem. Tamější byrokratické struktury se Weberově definici tohoto pojmu vzdalují. Z hlediska logiky sociologické reflexe nedošla středoasijská společnost ani k fázi hegelovského odcizení, ačkoliv k tomu má mírně nakročeno.

⁽²⁶⁴⁾ Existuje obvyklý mýtus o prosté autoritativní povaze středoasijských režimů. Tento mýtus je založen mimo jiné na nepochopení skutečnosti, že autoritativní stránka režimů je, mimo jiné, jednak alternativou tradičním vzorcům politických vzorců chování a jednak je s touto druhou variantou v trvalém částečném vnitřním rozporu doplněném vzájemnou komplementaritou.

⁽²⁶⁵⁾ To platí o Kyrgyzstánu v roce 1995, o Tádžikistánu ve druhé polovině devadesátých let, stejně jako poválečném vývoji. S určitou rezervou to platí i o první polovině devadesátých let v Kazachstánu.

a skutečnou realizací silná rezerva, kterou může režim využít při mobilizaci svých sil uplatněním moci směrem k adresátům mocenských vztahů, tak ve Střední Asii tomu tak není a mobilizační potenciál (legitimační rezerva) je velmi slabý. To je dáno především velmi velkorysým pojetím realizace moci a dále vyčerpáním poměrně širokého katalogu dostupných legitimačních zdrojů²⁶⁶. Samotná realizace moci je pak jev, jak kvantitativně (rozsah), tak kvalitativně (způsob) měřitelný.

5.3.1. Rozsah

Nejstarší archetypy politické moci ve středoasijském prostoru, které tvoří podstatnou (ne-li klíčovou) složku vztahů politické závislosti, jsou historicky odvozeny od prostředků tradiční sociální kontroly. Míra politické moci ve smyslu jejího rozsahu je tímto faktem významně poznamenána. Politická moc kontroluje kromě oblasti politických aktivit rovněž oblast hospodářských vztahů a oblast sociálních vztahů, včetně těch, které svou povahou neslouží k dosahování politických cílů v širším slova smyslu²⁶⁷. Kontrola sféry veřejné činnosti přesahuje i do sféry soukromých aktivit. Metodou kombinující sociální a konvenční sankce je udržována permanentní kontrola z hlediska referenčního rámce, který je kombinací požadavků na politickou loajalitu, obecnou sociální konformitu (na lokální úrovni) a udržení vnější formální morální bezúhonnosti, která je posuzována obvykle přísně a konzervativně²⁶⁸. Za podstatnou pro vystižení charakteru režimu uplatňování mocenské kontroly je třeba považovat především absenci přesné hranice mezi formální a sociální rovinou norem a sankcí. To má za následek mimo jiné i to že formální nedostatky ve statusovém postavení či v delikttní události lze kompenzovat sociálním kapitálem; částečně to platí i v opačném pořadí.

Z hlediska prostoru spontaneity, tak jak je vnímána v tradiční západoevropské politické vědě²⁶⁹, lze mluvit o možnostech svobodné úvahy v rozsahu užšího rodinného života a některých základních voleb (volba povolání, částečná volba místa pobytu). V případě ekonomických aktivit

⁽²⁶⁶⁾ Politický režim, který je legitimačně založen především na budování a prohlubování politického zastoupení (parlament, zastupitelské sbory apod.), může v případě vnějšího ohrožení či politické krize dočasně posílit svou legitimitu například ideologií nebo charizmatem svých vůdců (elit). Takto může krizové momenty řešit zvýšenou mobilizací svých sil prostřednictvím intenzivnějšího uplatnění politické moci (donucení). V případě, kdy jsou vyčerpány dostupné legitimační procesy (kombinací legitimačních schémat), se pak mobilizační potenciál hledá obtížně.

⁽²⁶⁷⁾ K rozsahu viz například [Collins (2006)], str. 337-338.

⁽²⁶⁸⁾ Viz například [Horák (2005)], str. 66 an. V textu je rozebrána role instituce *mabally*, což je stavební kámen tradičních komunit.

⁽²⁶⁹⁾ Koncept hranice politické moci a kontroly, podle kterého se vymezují některé režimní typy (diktatura, totalita apod.), je v podstatě kulturně podmíněný a v kontextu jiného kulturního prostředí je obtížně aplikovatelný. Teoreticky jej samozřejmě aplikovat lze, ale příslušný výstup má nižší výpovědní hodnotu. Ke srovnání různých pojetí hranic mezi politickou mocí a sférou soukromí viz např. [Gellner (1997)], jeho teze o diktatuře bratranců je jedním ze dvou významných funkčních protipólů občanské společnosti, kterou identifikuje se svobodou.

je otázka svobodného prostoru sporná, protože hospodářská sféra je do značné míry pod kontrolou kartelových klanových či klientelistických struktur²⁷⁰. Problematika hranice spontaneity (politické, hospodářské či obecné svobody) je ovšem v kontextu sociálních poměrů Střední Asie otázkou spíše falešnou, protože koncept hranice politické moci a její absence (prostoru svobody) z hlediska středoasijského obvyklého posuzování sociální či politické reality neplatí. Jednak hranice, která není ostrá, má spíše povahu postupného přechodu od prostoru svobody po stále intenzivnější politickou a sociální kontrolu a nezbytnost vstupu do vztahů politické závislosti se stoupajícím významem činnosti kontrolovaného subjektu. V logice sociálních vztahů neexistuje přesná hranice mezi ovládanými a ovládajícími, protože naprostá většina aktérů se obvykle nachází v obou rolích. Z hlediska subjektivní interpretace jednotlivých dílčích racionálních voleb představuje politická socializace jako celek i její fáze obvykle pro naprostou většinu aktérů morálně neutrální proces, podobně jako jsou v západní Evropě respektovány zákony a pravidla slušného chování.

Míra politické kontroly se liší v jednotlivých regionech, je jiná ve městech a na periferii. V některých státech je vyšší. Nejvyšší je (podle očekávání) v Turkmenistánu a nejnižší je v Kazachstánu. V případě ostatních zemí je třeba vzít především v potaz, že ve dvou horských státech je výrazně silnější místní komunitární sociální kontrola přecházející v politickou kontrolu, kdežto v Uzbekistánu a Kazachstánu lze (na regionální poměry výjimečně) pozorovat určitou nuanci mezi politickou a sociální kontrolou, a to především ve městech, kde je sociální kontrola obecně slabší. Z hlediska struktury vztahů politické závislosti, mechanismů sociální a politické kontroly platí, že jednotlivé vektory kontroly vytvářejí shora dolů větvené vertikální struktury se slabými horizontálními vazbami, které se částečně uplatní v nižších úrovních celé pyramidální struktury, kde je kontrola do značné míry vzájemná, jak je v tradičních strukturách obvyklé²⁷¹.

5.3.2. Způsob

Kromě vymezení rozsahu, nebo lépe řečeno dosahu, politického režimu, je vhodné k pochopení jeho povahy též popsat základní metody realizace. Každá moc se uplatňuje buďto sankcí nebo motivací, přičemž definice hranice mezi nimi je problém sám o sobě. Za podstatnější složku je třeba považovat soustavu sankcí a jejich sociální kontext. Motivace jako takové jsou pak

⁽²⁷⁰⁾ Situace jednotlivých států po stránce ekonomických poměrů je poměrně dobře popsána v díle [Vassiliev (2001)], str. 55-78, 252-270, 220-234, 156-174, 100-130 (jednotlivé státy abecedně).

⁽²⁷¹⁾ Srovnání vyplývá z popisu poměrů v jednotlivých státech, kromě činných pasáží tohoto díle je možné odkázat např. na [Vassiliev (2001)], str. 55-78, 252-270, 220-234, 156-174, 100-130 (jednotlivé státy abecedně); [Dawisha (1997)], str. 201-242, 242-277, 277-312, 312-360, 360-409 (k jednotlivým zemím, abecedně); [Horák (2005)], str. 77 an., 11 an., 156 an. a 184 an.; nebo též [Uhl (2006)], str. 105-121, 121-136, 136-148, 184-156 a 156-169 (k jednotlivým zemím, abecedně).

spíše prostředkem k plnění určitých specifických rolí v rámci režimu, kdežto sankce se omezují na udržování základního rámce loajality.

5.3.2.1. Strach ze známého

Strach je psychický stav zvýšené obavy doprovázený zvýšenou mobilizací aktivit jedince směřujících k předejití rizika zakládajícího strach. Všechny politické režimy, všechny státy počítají se strachem při ukládání sankcí. Bez existence strachu z těchto sankcí by ztrácely smysl. Normativní politické teorie, které ve své naprosté většině existenci sankcí nepřikládají obecně negativní příznak ovšem mnohdy považují určitou míru strachu ze neobhajitelnou z hlediska potřeby zachování lidské důstojnosti. Obvykle je tato normativní hranice vedena tak, aby subjekt nebyl zcela zbaven své racionální volby a mohl skutečně volit, zda bude čelit sankci, nebo zda ustoupí pravidlu, které se prostřednictvím sankce prosazuje²⁷².

Střeadoasijské politické režimy jsou vybaveny standardním katalogem prostředků sloužících k ukládání sankcí, kterými obvykle disponují státy s rozvinutou vnitřní organizací; jsou to policejní sbory a prokuratura (včetně servisní sítě soudů), tajné služby, armáda a jiné ozbrojené sbory. Ve Střední Asii není narozdíl od mnoha jiných zemí, jejichž systémy obsahují prvky centralizace moci, nijak zvlášť významná role armády, a to ani ve srovnání s Ruskou federací, kde je její role mnohem významnější. Vyšší statusové ohodnocení požívají prokurátoři či policisté. Výjimkou v tomto ohledu je Tádžikistán, kde je ovšem otázka militarizace společnosti fenomén částečně míjející se s rolí armády.

Bezpečnostní aparát plynule navazuje na sítě sociální kontroly a vykonává prostřednictvím hrozby sankcí nebo přímo jejich uplatněním základní funkci udržování disciplíny. Tomuto mnohdy velmi drastickému a v podstatě krajnímu způsobu trestání (vězení, mučení, zmizení příbuzných, trest smrti apod.) předchází velmi bohatý katalog jiných možných sankcí počínaje ztrátou zaměstnání, pracovní pozice, možností studovat na vysoké škole apod. Rozsah politické kontroly v podstatě umožňuje uplatňovat procesy politické socializace od samého počátku možného řetězení kroků směřujících k oponentní pozici ve společnosti. Existence a dopad sociální a politické kontroly na samém počátku procesu politického učení tak předchází vzniku oponentního myšlení²⁷³.

Mnohem méně pak formální mocenské struktury kontrolují pohyb obyvatel, popřípadě možnosti cestovat (do zahraničí). Kromě toho, že je taková činnost ekonomicky náročná, tak

⁽²⁷²⁾ Takové sankce obecně musí být snesitelné, představitelné, předvídatelné a především izolované. Za porušení pravidla by měla následovat sankce, která není dále prohlubována jinými prostředky (vyvolaná ztráta zaměstnání, cti, možnosti uplatnění apod.).

⁽²⁷³⁾ Tento jev také zakládá nižší míru sociální politické deziluze ve srovnání se zeměmi, kde rozsah sociální kontroly není tak široký, ale sankce jsou srovnatelné (např. Ruská federace).

přirozeným regulativem předcházejícímu neloajálním krokům, je možná sankce ztráty sociálního statusu, který je mnohdy regionálně podmíněn. V takovém prostředí je omezena možnost svobodné změny pobytu, která je mnohdy východiskem z problematické sociální situace založené politickým konfliktem na komunitní nebo regionální úrovni. Funkce prevence takových jevů je o to silnější²⁷⁴.

Jednotlivé státy se od sebe přirozeně odlišují, a to v mnoha ohledech a způsobech uplatňování sankcí či využívání primordiálních forem sociální kontroly, jak je již naznačeno a rozvedeno v předchozí kapitole definující rozsah realizace politické moci. Liší se od sebe také intenzitou uplatnění klasických formálních sankcí (věznění, trest smrti, zmizení, mučení apod.)²⁷⁵. Nejintenzivněji je využívá Turkmenistán, který se liší od ostatních států rovněž tím, že na nejnižší úrovni politické kontroly klade rovněž velký význam na formální institucionální kontrolu, která tak usiluje o vytlačení obvyklé sociální kontroly²⁷⁶. Jemu se v mnohém blíží Uzbekistán, který ovšem klade důraz na formální vnější přijatelnost režimu a usiluje o zachování svého dobrého jména, což jeho možnosti v oblasti politické kontroly někdy omezuje²⁷⁷. Vedle těchto států jsou pak tři zbývající státy mnohem méně represivní. V horských republikách pak je specifickým jevem více či méně akceptovaná uzurpace kontroly nad bezpečnostním aparátem místními elitami bez souvislosti se vztahem těchto elit k centrální moci, jejich příslušnosti ke vládnoucím či menšinovým klanům apod.

Obecně lze ovšem poznamenat, že z hlediska shora zmíněných normativních kritérií na přijatelnost sankcí (nesitelné, představitelné, předvídatelné a především izolované sankce) nesplňují středoasijské režimy požadavky na zachování lidské důstojnosti. To nic nemění na tom, že jsou to sankce účinné. Na druhou stranu ve všech středoasijských režimech si lze obtížně představit výraznější zostření politického režimu, pokud by to bylo zapotřebí. Do určité míry se potenciál konzumace lidské důstojnosti vyčerpává a nezanechává žádné rezervy pro případné krizové potřeby. Nenormativně řečeno, jsou krajní možnosti racionální volby jednotlivců využity režimem v maximální možné míře. Další možnost modelování jiného prostoru racionální volby za účelem dosažení režimem očekávané volby, jsou technicky velmi problematické a prostor

⁽²⁷⁴⁾ Tímto se Střední Asie významně liší od bývalého Sovětského svazu, kde změna pobytu byla pro mnohé východiskem. Mnohé subjektivní kádrové problémy byly řešitelné nalezením adekvátního pracovního místa za Uralem.

⁽²⁷⁵⁾ K uplatnění jednotlivých sankcí viz na příklad zprávy *Human Rights Watch* o stavu lidských práv na [@ HRW] nebo zprávy *Amnesty International* na [@ AI]. Částečně je míra uplatnění sankcí patrná z některých škálovatelných „indexů“, které jsou v přílohových tabulkách, viz tabulka č. 2.3.

⁽²⁷⁶⁾ Míra policejních kontrol, zavádění formálních politických kontrolních mechanismů do výrobních a servisních odvětví je velmi vysoká i na regionální poměry.

⁽²⁷⁷⁾ Turkmenistán skutečně zcela důsledně ignoruje možný dopad svých kroků na vnímání své státnosti v zahraničí. V případě Uzbekistánu naopak politický tlak v některých otázkách volby metod měl svůj vliv, což platí o bilaterálních i multilaterálních vztazích. Nemění to ovšem povahu režimu, ale pouze jeho vnější podobu.

dalšího vytváření podmínek pro subjektivně svobodnou volbu ve prospěch režimu pro případ krajních situací je velmi omezen.

5.3.2.2. *Strach z neznámého a pluralita nepřátel*

Mnohem pozoruhodnější je fenomén, který stabilitu současných režimů a jejich imunitu vůči intenzivní změně posiluje neméně jako strach z moci, jejíž povaha je jejím adresátům více či méně známa. Je to strach z toho, co by se stalo, pokud by stávající režim nebyl, respektive by přestal existovat ve stávající podobě. Míra potřeby existence nějaké politické organizace je obecně střeadoasijskými politickými obcemi vnímána jako nezpochybnitelná. Současný stav existence politické moci je mnohdy interpretován jako problematický, ale rovněž jako jediný možný. Jiné varianty existence politické moci jsou neznámy a neexistuje ucelená představa jak by vypadala aplikace jiného systému politických principů vlády. Existuje pouze obecná širší společností sdílená představa, že všechny jiné varianty jsou problematictější.

Katalog jiných hypotetických možností, které jsou veřejným míněním interpretovány jako problematické, je i částečně propagandisticky rozpracován²⁷⁸. V zásadě jde o variantu liberálního pluralitního kompetitivního systému (parlamentního typu), další variantou je islamizace společnosti a poslední variantou je blíže nepojmenovaný chaos, který by mohl nastat, pokud by se politický režim zhroutil „bez režimního nástupnictví“. V případě liberálního pluralitního modelu politického režimu je zapotřebí za takto pojmenovaným nebezpečím spatřovat především jakoukoliv liberalizaci směrem ke snížení kontroly vertikálních politických procesů. Blíže nespecifikovaný strach z takového politického vývoje je do značené míry i doplněn reflexí politického vývoje v Ruské federaci v devadesátých letech dvacátého století a následnou konsolidací (a změnou poměrů zvýšením politické i obecné kontroly) na počátku dvacátého prvního století. Současná ruská režimní interpretace postsovětské etapy vývoje ruských dějin považuje liberální model (ekonomický a i politický) za více než problematický. Srovnání se západoevropskými nebo severoamerickými politickými systémy nepřichází v logice takového posuzování vhodnosti politického systému v úvahu, protože z hlediska logiky transformace a společných vlastností je Ruská federace mnohem příbuznější²⁷⁹. Liberální a pluralitní model je tedy pojmenován jako nebezpečí, které by mohlo vyvolat nestabilitu v systému.

Podobnou funkci plní i možná islamizace politického života. Příklad Afghánistánu, příklad Íránu, události v Tádžikistánu a současný politický vývoj v Pákistánu jsou dostatečnými argumenty k vytváření velmi pevné hranice sekularizované státnosti a rovněž politické sféry

⁽²⁷⁸⁾ Za všechny je možné jmenovat [Каримов (2005)], celý text.

⁽²⁷⁹⁾ Existuje samozřejmě mnoho možných argumentů, kterými lze tyto argumenty vyvracet. Podstatná ovšem není případná obhajitelnost srovnání z hlediska principů srovnávací vědy, ale z hlediska vnímání širší veřejností.

sociálních vztahů vůbec. I možné bezvládní, které je částečně ztotožněno s některými fázemi občanské války v Tádžikistánu na některých místech, je považováno za „historické nebezpečí“, které je dostatečným věcným důvodem k pragmatickému přijetí reality současného režimu.

Všechna možná „nebezpečí“ změn jsou do značné míry pojmenována a vhodně uchopena státní propagandou, která tak vytváří neproniknutelný kruh variantních nebezpečí, jenž jsou jen dalším věcným důvodem k akceptaci režimu veřejností a zdrojem strachu ze změn. Tento strach je do značné míry i racionální, protože v případě zásadních politických změn by bylo nepochybné, že stávající jistoty postavení jednotlivců ve společnosti by neplatily. Hierarchie moci a sociální i ekonomické struktury nejsou vystaveny na ani výkonnostním ani na znalostním principu. Jsou založeny na principu vykazování schopnosti adaptace a loajality. V případě liberalizace či naopak islamizace, která by naopak přinášela zvýšenou aplikaci morálních a mocensky neutrálních kritérií, by znamenaly politické změny vysoké riziko pro každého, kdo vykonává sebemenší „funkci“ (ekonomickou, veřejnou, správní politickou apod.). Elity v nejširším slova smyslu, tedy v podstatě všichni nositelé jakýchkoliv rozhodovacích pravomocí, všichni kdo kontrolují jakékoliv ekonomické aktivity mají skutečný důvod se obávat významných změn, které by popřely podstatu stávajícího režimu.

Obecně platí, že strach je jako obecný prostředek komunikace moci režimem podporován. To platí o strachu ze známého i z neznámého. V obou případech je takové využívání strachu poněkud problematické, protože může být díky svému negativnímu vymezení v logickém protikladu s legitimačními mechanismy, které odůvodňují existenci režimu z pozitivně daných důvodů. Nicméně vhodné aktivní použití obou prvků realizace moci středoasijskými režimy je skutečností. V praxi není ani závadou skutečnost, že mnohé důvody, které jsou součástí odůvodnění strachu z jiných variant politické organizace, by mohly být interpretovány jako nepřátelská propaganda, která je „protiislámská“ či „protiliberální“. Vzhledem k tomu, že středoasijské státy mnohdy s islámskými i západoevropskými státy spolupracují, je otázkou jak takové vnitřní udržování latentního strachu je logicky vysvětlitelné před těmito státy a před samotnými obyvateli středoasijských zemí. V praxi je tento paradox obcházen vhodnou interpretací popírající univerzalitu principů ovládajících politické systémy s zdůrazňující potřebu zvláštního přístupu k organizaci politické moci v případě každého státu²⁸⁰.

⁽²⁸⁰⁾ Viz též webové stránky Fondu regionálního rozvoje [@ FRP].

5.3.3. Otázka předvídatelnosti

Jedním z prostředků, spíše technického rázu, kterými režim v rámci své realizace posiluje vlastní udržitelnost, je i otázka míry předvídatelnosti chování režimu. Každé politické (a jakékoliv jiné sociální) prostředí vyžaduje pro svou dlouhodobou stabilizaci vytvoření minimální míry jistot a záruk, které vytvoří dostatečný rámec pravidel politického života. Jinými slovy jde o vytvoření konečné podoby normativního (nelegalistického) rámce. V každém dlouhodobě stabilizovaném politickém režimu existuje rámec pravidel, jejichž pochopení a dodržení je jednak možné a jednak je zárukou úspěšnosti v udržení statusově přijatelné pozice v mocenské a sociální hierarchii politické obce²⁸¹. Ve Střeđní Asii lze s odstupem několika let od nepochybné stabilizace režimů konstatovat totéž. Existují pravidla politického života, jejichž pochopení je možné a jejichž dodržení je očekáváno a kladně hodnoceno.

Navzdory této skutečnosti existuje ovšem doposud nezanedbatelný prostor politického chování, kde tyto závěry neplatí. To neplatí pouze o nemožnosti plného využití všech zákonných a ústavních nástrojů politické soutěže, jejichž využívání v rozporu s očekáváním je v podstatě nepochopením „pravidel hry“, ale i o běžné politické činnosti v intencích pravidel daných logikou systému jako takového. I nyní existuje možnost, že za obvyklého standardního dodržení všech předem předpokládaných pravidel politického života, bude aktér politických procesů sankcionován v rozporu s tím, jak se zachoval²⁸². Prostor takové politické zvůle je nezanedbatelný a funkce takové nejistoty je minimálně dvousečná. Na jedné straně je nejistota určitým stimulem k vyšší a bezvýhradné loajalitě vůči režimu a jeho autoritám, na druhé straně je ovšem stimulem k nečinnosti a volbě kroků, které nejsou s to v rámci dosavadní činnosti přinášet křžené inovativní postupy²⁸³. Nesporným systémovým kladem nepředvídatelnosti je i systémová schopnost nahradit tímto fenoménem přirozenou obměnu mocenských elit, která je ve strukturách politické závislosti ve Střeđní Asii poněkud pomalá a mnohdy je omezena na biologickou obměnu generací. Míra nepředvídatelného jednání je ve zkoumaných státech různá, stejně jako byla v různých obdobích vývoje po rozpadu svazu. Nejvyšší míra nepředvídatelnosti je podle očekávání v Turkmenistánu²⁸⁴, za kterým těsně následuje Uzbekistán²⁸⁵. Nejnižší je naopak v Kazachstánu, kde existují naopak jiné byt' omezené mechanismy výměny elit. V případě Tádžikistánu a Kyrgyzstánu je nepředvídatelnost chování

⁽²⁸¹⁾ Například v terminologii tzv. právního státu, který je v podstatě jedním z možných popisů režimního výstupu pluralitní otevřené politické obce, je taková předvídatelnost popsána jako „předvídatelnost práva“, jenž je jedním z klíčových principů právního státu. Otázka, zda je zrovna právo v některých zemích nositelem mocenských sdělení, a proč tomu tak ve Střeđní Asii není, není pro tento účel příliš podstatná.

⁽²⁸²⁾ V rámci pravidel je akceptovatelné mnohé, včetně určité míry korupce. Legální tresty za korupční jednání jsou pak prostředkem k uplatnění takových sankcí.

⁽²⁸³⁾ I střeđoasijské režimy se musí po technické, ekonomické a organizační stránce vyvíjet.

⁽²⁸⁴⁾ K popisu vnitrostátní situace viz [Šír (2008)], celý článek.

⁽²⁸⁵⁾ K popisu situace v Uzbekistánu viz [Horák], Politické elity Uzbekistánu.

režimu typická pro nejvyšší patra politické moci, přičemž důsledky této nepředvídatelnosti nezasahují příliš do lokálních politických poměrů. Ve všech státech je pak nepředvídatelnost velmi utlumena na samých nejnižších patrech sociální a mocenské hierarchie. Obecně lze konstatovat, že faktor nepředvídatelnosti je do značné míry zvnitřněným fenoménem, na který jsou středoasijské politické obce adaptovány.

Rozsah, způsob a charakter realizace politické moci je jedním z nejvýznamnějších ukazatelů politického režimu, protože je nejvýznamnějším režimním výstupem, který je navíc empiricky popsitelný. Oproti ideologii a jiným legitimačním procesům, kterým se může jednotlivec nebo skupina vyhnout či je nebrat na vědomí, není možné otázku realizace zcela pomíjet a je třeba se na ní politicky adaptovat (popřípadě adaptovat realitu na své potřeby, je-li to možné). Některé metodologické postupy dokonce klasifikují politické režimy (či systémy) podle míry a stupně kontroly (veřejná sféra, ekonomická sféra apod.)²⁸⁶. V případě Střední Asie je aplikace takových kritérií problematická, protože hranice mezi soukromím a politickým, stejně jako mezi politickým a hospodářskými zájmy není v hierarchii subjektivních zájmů nijak významně odlišena. Evropocentrické definice hranic kategorií zájmů, které slouží pro vytvoření referenčního měřítka politické moci z hlediska míry politické kontroly jsou sice formálně použitelné, ale jejich aplikace má nízkou vypovídací hodnotu. Nicméně z hlediska evropocentrických kritérií kontroly různých sfér sociálního, hospodářského a dokonce i rodinného života jsou politické režimy Střední Asie velmi všudypřítomné. Míra jejich kontroly je ovšem také velmi flexibilní a prvek regulace se uplatňuje v případě reálné kolize režimních zájmů se zájmy (nebo chováním) kontrolovaného subjektu, a nikoliv za účelem samoučelného vyjádření existence kontroly²⁸⁷, což platí přiměřeně v rámci uvedené předvídatelnosti režimu, která je ovšem také omezená.

5.4. Ustálení

Všechny středoasijské politické režimy jsou v současné době ustáleny a jejich konsolidace spojená se vznikem a adaptací na nové poměry je dokončena. V rozsahu vzájemné srovnatelnosti lze konstatovat, že v regionu byly systémově překonány všechny typy politických krizí, včetně občanské války (Tádžikistán), ústavních krizí (Kazachstán), klanových krizí

⁽²⁸⁶⁾ Mezi ně patří i tradiční Linzovská metodologie, použitá například v [Holzer (2007)].

⁽²⁸⁷⁾ Naopak samoučelnost politické kontroly je mnohdy průvodním znakem těch politických režimů, kde se politická moc neopírá o tradiční vzorce politického a obecného chování a je naopak výsledkem diskontinuitní uzurpace.

(Kyrgyzstán), nepředvídatelné potřeby nástupnictví (Turkmenistán) a pokusu o islámskou iredentu (Uzbekistán)²⁸⁸. Zatímco dříve existovaly v různých zemích různé varianty vývoje, tak mnohé alternativní (ve smyslu odlišnosti od průměru) cesty byly překonány.

Na počátku devadesátých let dvacátého století existovaly ve Střední Asii nové státy, o jejichž budoucnosti se mnohdy spekulovalo. Tyto státy v procesu, který nebyl uvědoměle řízen v podstatě experimentálním způsobem zkoušely aplikovat různé modely politického systému. Mnohé varianty se ukázaly jako neúspěšné, respektive politické prostředí je nepřijalo. Lze konstatovat, že minimálně v případě Kazachstánu byl učiněn seriózní pokus o aplikaci parlamentního modelu vlády a pokus o systém založený na otevřeném přístupu k politické soutěži. Podobné závěry lze vynášet ohledně posíleného principu (na regionální poměry) dělby moci, které platily v Kyrgyzstánu po dobu devadesátých let dvacátého století. V obou případech se tyto pokusy o otevřeně participativní modely vlády ukázaly jako neschopné sebereprodukce. Obdobné závěry lze vynášet i o válce v Tádžikstánu, která je pouze vyústěním oslabené centrální moci a uvolněním politických poměrů. Opačné závěry se stejným systémovým poznatkem lze vznášet po hodnocení vývoje v Uzbekistánu a Turkmenistánu, jejichž uzavřenost naopak založila stabilnější vývoj²⁸⁹. Počet pěti států a množství testovaných variant, včetně jejich dílčích (přechodových) fází vede k závěru, že ve vztahu k charakterům politických obcí existují vhodnější a méně vhodné způsoby politické organizace. Pojme vhodnosti je samozřejmě třeba vnímat z hlediska systémové analýzy.

Podobné závěry lze vynášet i ve vztahu k různým ideologiím a politickým teoretickým konceptům. S výjimkou Turkmenistánu existovala ve všech státech minimálně na samém počátku jejich existence otevřená diskuse ohledně vhodnosti toho či kterého politického uspořádání, přičemž mezinárodní poměry výrazně favorizovaly otevřený pluralitní systém (bez preference prezidencializmu nebo parlamentarizmu). Normativní diskurs ovšem neoslovil politickou obec, která se instinktivně rozhodovala podle jiných kritérií, v nichž otázka politické doktríny nebyla významná. Všechny vývojové krize byly v podstatě dílčími neúspěchy jiných alternativních modelů. Z hlediska jejich množství a počtu zkoumaných států lze vynášet závěry, které sice nelze označit za statistické, ale mají určitou pravděpodobnostní výpovědní hodnotu²⁹⁰. Vývojovým poznatkem je pak přirozená systémová entropie, která vede k postupnému sblížení podob zkoumaných režimů, podobně jako v západní Evropě se rozdílly mezi politickými systémy také časem stírají. V současnosti se politické režimy podobají sobě více navzájem než dříve či během své konsolidace a ze společných znaků lze rozpoznat regionální režimní typ. Tento režimní typ je

⁽²⁸⁸⁾ To jsou pouze namátkové poznámky, které jsou navíc zvoleny do počtu k jednotlivým zemím. Mnohé citované události platí ve vztahu k více zemím.

⁽²⁸⁹⁾ Tento závěr je, pravda diskutabilní, nicméně z hlediska formálních vnějších krizových znaků platí.

⁽²⁹⁰⁾ Na politologické a především transitologické poměry jde ovšem o statistický luxus. Málodky může výzkumník zkoumat pět států, které mají mnohé společné znaky a srovnatelné podmínky vývoje.

možné se vším všudy považovat za ideální z hlediska reálné použitelnosti v prostředí obcí, ve kterých funguje.

6. Povaha režimů

6.1. Funkcionalita režimů

Tradiční euroamerická (spíše anglosaská) empirickoanalytická politologie pracuje s několika systémovými schémata, podle kterých se analyzují jednotlivé politické systémy²⁹¹. Politický režim je odlišnou kategorií, která vyjadřuje především vnější kvalitativní reflexi politického systému. Střeđoasijské politické systémy jsou natolik uzavřené, že jejich hlubší výzkum vnitřních poměrů založený na kvantitativní analýze dat je s ohledem na absenci ověřitelných dat obtížný. Výzkum režimní funkce je rovněž spekulativní, ale s ohledem na syntetickou metodu lépe obhajitelný. Vnější výstupy jsou navíc lépe seznatelné a k jejich syntéze nepotřebuje výzkumník disponovat předem definovaným okruhem dat, ale postačí si s náhodnými výstupy, jejichž množství vytvoří dostatečný obraz o zkoumaném předmětu²⁹². Nicméně i za těchto okolností lze základní popisná schémata empirické politické vědy aplikovat na střeđoasijské politické režimy či jejich politické systémy, byť tento postup má své limity²⁹³.

I ve Střeđní Asii lze uvažovat o kategoriích vstupů a výstupů systému, popřípadě o jejich dílčích systémových funkcích²⁹⁴. V mnohých ohledech jsou tyto funkce srovnatelné s tím, jak jsou popisovány v teoriích, které je pojmenovaly, ale jejich konkrétní podoba má jiný tvar, než by bylo možné očekávat od politického systému v euroamerickém okruhu politických tradic. Ve Střeđní Asii vykazují politické systémy schopnost politické socializace, ale jiným způsobem, než by nezaujatý pozorovatel očekával. Jde o způsob, který kombinuje sovětské tradice propagandy a tradiční vzorce politického chápání klanového systému. Vzhledem k tomu, že politická sféra je odvozena od tradičních struktur sociální závislosti, tak je ve Střeđní Asii politická socializace

⁽²⁹¹⁾ [Říchová (2000)], str. 62 an.

⁽²⁹²⁾ Samozřejmě, že lze syntézu nesourodých dat a poté analýzu jejich výsledku odsoudit jako obtížně obhajitelnou, ale pak už nezbude žádná možnost rozumného popisu zkoumaného předmětu.

⁽²⁹³⁾ Jeden z prvních problémů je obtížná definice hranic systému, která je v případě střeđoasijských států obtížně určitelná. Hranice a vymezený prostor jsou přitom jedním z hodnotících kritérií politického systému.

⁽²⁹⁴⁾ Tyto vstupy a výstupy jsou pro přehlednost zpracovány v tabulkách č. 2.4., 2.5. a 2.6.

neoddělitelná od socializace obecné, což je z hlediska původního významu systémové teorie vstupů a výstupů obtížně představitelné.

Jiné systémové funkce se od původního systémového konceptu vzdalují ještě více. Velmi problematická je systémová funkce agregace zájmu. *Prima facie* je zjevné, že zájmová struktura středoasijských politických obcí nevytváří různé zájmové skupiny podle více klíčů, v tomto směru postrádají režimy rozměr multifunkčnosti. Naopak, tradiční sociální struktury, ze kterých se odvíjejí i ty politické, brání volnému uzavírání zájmových koalic a vytvářet tak základ pro strukturu, která by agregovala a zprostředkovala individuální zájmy. Nicméně v rámci vertikálních klanových či kmenových nebo klientelistických struktur jsou přenášeny sektorové (odvětvové), regionální a stavovské zájmy. Na úrovni větvení se vertikálních struktur si pak tyto zájmy konkurují a tyto kolizní situace jsou pak arbitrárně rozhodovány podle aktuálního vzorce mocenských vztahů, přičemž preference některých z nich nesmí vést k likvidaci těch druhých. Základní vzorec agregace tedy existuje, přičemž jeho odlišností je jednorozměrná struktura a jiný způsob přenosu politické síly. Výsledek je mnohdy ovšem srovnatelný s vícerozměrnými systémy zprostředkování zájmů, protože v konečném důsledku jsou v terénu individuálních zájmů, které nejsou příliš diverzifikovány, tyto zájmy satureovány přiměřeně a tak, aby systém zachovával určitou rovnováhu podloženou sociálním smírem. Analogický systémový výstup, distribuce statků je pak velmi nerovnoměrný, přičemž profitující skupinou jsou vyšší patra vertikálních struktur.

Poněkud rozostřeny jsou hranice mezi funkcionalitou vnímanou jako stanovení norem na straně jedné a poté jejich aplikací na straně druhé a individuální adjudikací na straně třetí. Definice, aplikace a adjudikace nejsou ve Střední Asii odděleny a splývají v jeden proces, ve kterém jsou pouze mírně odlišeny roviny obecného a konkrétního. Setření těchto rozdílů by mohlo vést k závěru, že neexistují obecná pravidla, pokud jsou problémy rozhodovány *ad hoc* a pravidla jsou k těmto postupům přizpůsobována. Z dlouhodobého hlediska ovšem existuje určitá trvalost některých principů. Míra jistoty a předvídatelnosti je ovšem nízká. Pravidla mají spíše procesní význam a velmi vágní podobu. Mnohdy nejsou obecně známá, respektive jsou známa nositelům rozhodnutí, ale méně již jejich adresátům.

Obecná respektive základní funkcionalita středoasijských politických systémů je ustavena. Má ovšem zcela jinou formu než v euroatlantickém prostoru. K jednotlivým funkcím nelze přiřazovat příslušné instituce (soud, parlament, tripartita apod.) a jejich role jsou mnohdy zcela jiné. Justice například neplní roli arbitra, ale je pouze prováděcím nástrojem. Naopak těžiště rozhodovacích pravomocí, včetně arbitrárních tkví obvykle ve správním aparátě. Katalog funkcí je silně redukován a tato redukce je i odrazem redukce strukturální plurality. Hranice možností funkcionality středoasijských politických systémů jsou dány především problematickou schopností reagovat na nepředvídatelné situace a podněty vymykající se dosavadním zažitým

postupům. Tato funkcionalita, která nebyla doposud dostatečně testována, je pravděpodobně nedostatečná a tolik proklamovaná stabilita se může ukázat jako iluzorní. Střeadoasijské režimy dokáží fungovat jako udržující se ve stabilních podmínkách, ale záruky jejich funkční suverenity jsou v perspektivě krizí, ať už vnitřních nebo vnějších, velmi nízké.

6.2. Odlišnosti a jejich příčiny

Ve shora uvedených popisech jednotlivých režimních a systémových vlastností je v těch případech, kdy se jednotlivé státy od sebe odlišují, patrné, že tyto odlišnosti vykazují konstantní charakter. V některých zemích jsou režimy, které připouštějí v symbolické rovině účast na politické soutěži blíže neurčenému okruhu subjektů, popřípadě tolerují veřejnou ventilaci opozičních postojů. Jsou naopak země, které rozsah politické kontroly rozšiřují i za hranici její předvídatelnosti. Kromě kriteria otevřenosti, existuje nezávislé strukturální kritérium, podle kterého můžeme rozlišovat politické obce jednotlivých zemí, podle typu vertikálních struktur (klan, kmen, klientelistická vazba), jejich rigidity a hraničních momentů (region, průmyslové odvětví, etnikum). Vedle toho existuje navíc množství méně podstatných příznaků, podle kterých je možné jednotlivé státy třídit též. Patří sem například míra politické provázanosti (integrace) s vnějšími subjekty, orientace v mezinárodních vztazích apod.

Politické obce nejsou zcela tvarovatelný a amorfní materiál, který by se vždy svou podobou přizpůsoboval vnějším podmínkám, popřípadě reflektoval některé své strukturální rysy. Dějinný kontext má svůj nepopíratelný význam, nicméně platí, že existují určité skutečnosti, které historické předpoklady významně korigují, popřípadě dávají rámec tomu, co bude později označeno za významný dějinný faktor určující budoucí přítomnost.

Ve zkoumaném střeadoasijském prostoru existuje pět systémů, které vytvářejí specifickou konceptuální mapu Střední Asie. Dopodrobna vypsát rozdíly mezi jednotlivými státy je obtížné, a proto následují jen stručné charakteristiky. Kazachstán vytváří polootevřený systém s klientelistickou a reziduálně kmenovou organizací moci a standardní mezinárodní integrací orientovanou setrvale jedním směrem (Ruská federace). Kyrgyzstán je rovněž polootevřený systém, ve kterém se projevuje silný regionalismus a v jeho intencích pak jako podsystémy klanové nebo kmenové principy uplatnění moci, přičemž regionalismus vytváří mocenskou rovnováhu na ústřední úrovni. Tádžikistán vytváří polootevřený systém s klanovým reliéfem jeho organizace a silným regionalismem v jeho rámci. Kyrgyzstán a Tádžikistán je třeba považovat za systémy, které jsou ve srovnání s Kazachstánem přeci jen uzavřenější a v jejich případě není

otázka mezinárodní integrace takovou prioritou, jejich strategie je v tomto ohledu nevyhraněná²⁹⁵. Turkmenistán vytváří velmi uzavřený systém se silnými izolacionistickými tendencemi²⁹⁶. V jeho rámci existuje kmenový systém politické a sociální kontroly, přičemž tento systém je v současné době pod velmi silnou kontrolou ústřední moci a ta jej dokáže do značné míry udržet pod kontrolou. Uzbekistán vytváří rovněž uzavřený systém se silným klanovým systémem, přičemž na rozdíl od Uzbekistánu je méně uzavřený (i méně represivní) a ve vztahu k zahraničí není tak izolacionistický, přičemž v poměrně otevřené politice vykazuje rovněž prvky strategické nestálosti²⁹⁷.

Tyto odlišnosti jsou pozorovatelné na pozadí shodných rysů (vertikalizmus vztahů politické závislosti, univerzální struktura, absence systémové multifunkčnosti, absence institucionalizace otevřených politických konfliktů apod.), které jsou rovněž popsány shora, a budou i rozvedeny dále. Samotné odlišnosti jsou dány několika faktory. Jedním z nich je struktura obce. Na počátku formování politických režimů bylo obtížné hovořit o politických obcích jednotlivých zemí, protože obyvatelstvo tvořilo jednu sovětskou politickou obec, zatímco místní mocenské (stranické) struktury byly dostatečně odděleny v logice správy jednotlivých sovětských republik. Míra homogenity či heterogenity těchto obcí byla jedním z předpokladů otevřenosti politických režimů, které přeci jen na počátku do značné míry musely postupem pokusů a omylů otestovat míru snesitelné dotace autority směřované k adresátům moci. Zárodky politických obcí, které byly heterogenní (etnicky, klanově, regionálně), vedly k vytváření otevřenějších systémů, kdežto homogennější obce inklinovaly k systémům uzavřeným. Kazachstánský režim tak byl ovlivněn existencí ruské menšiny, horské republiky pak svou regionální strukturou a početnými menšinami. Tádžikistán dokonce v důsledku příliš vysoké heterogenity systémově zkolaboval do občanské války. V případě Uzbekistánu spadajícího do skupiny uzavřenějších systémů je třeba ještě poznamenat, že disponoval vybudovanou akademickou infrastrukturou a vysokoškolsky vzdělanou neruskou elitou, která mu umožnila poněkud přehlíživější (a později indiferentní) postoj k místní ruské menšině²⁹⁸.

Druhým neméně významným faktorem je možnost kontroly ekonomických komodit a jejich exportu. V případě států, které disponují přístupem k nerostnému bohatství, lze pozorovat silnější koncentraci moci v horních patrech vertikálních struktur a posilování

⁽²⁹⁵⁾ [Arana (2003)], postřehy z citovaného textu lze vztáhnout i na tyto státy.

⁽²⁹⁶⁾ Některé režimní znaky jsou lépe čitelné v tabulkách, které jsou přílohou práce; např. tabulky č. 2.4., 2.5. a 2.6. Dále odkazuji na některé škálované „indexy“ (tabulka č. 2.3.) sestavované nevládními organizacemi s mezinárodní působností [@ HRW]; [@ RSF]; [@ TI]; [@ AI].

⁽²⁹⁷⁾ [Arana (2003)], postřehy z citovaného textu se na Uzbekistán vztahují omezeně.

⁽²⁹⁸⁾ To ovšem vedlo i k tomu, že vzájemné vztahy mezi slovy a Uzbeky se časem ustálily jako vztahy mezi rovnými. Narozdíl od ostatních států, kde se slovanské menšiny podílely na funkci provozních elit, se v Uzbekistánu nemusel státní aparát vyrovnávat s potřebou využívat někoho, koho tu „částečně nechci“ a zároveň ho „částečně potřebuji“.

oligarchických prvků na nejvyšší úrovni (rezidua politbyra). Naopak u surovinově chudších států jejich systémy vertikálních struktur bytí na střední a regionální úrovni a na nejvyšší úrovni mají kolektivní orgány funkci zastupitelskou (ve vztahu k jednotlivým nižším entitám), takže tak posiluje formální parlamentarismus a mírně vzrůstá míra schopnosti vyjednávání. Na obou dvou podobách možného vývoje nic nemění silné postavení prezidenta, který obvykle celé systémy významně kontroluje a vnitřní dohody mají tak význam podkladů pro jeho další kroky. V ani jednom případě nelze tyto procesy označit za otevřené²⁹⁹.

Naznačené odlišnosti, tak jak jsou popsány shora, nereflektují zcela historický vývoj od rozpadu Sovětského svazu do současnosti a jsou spíše směrem, kterým se jednotlivé státy začaly vyvíjet na počátku devadesátých let dvacátého století. Postupem času se podoby jednotlivých režimů začaly k sobě navzájem přibližovat a došlo k regionální (areálové) konvergenci systémů. V dnešní době jsou rozdíly mezi jednotlivými režimy méně patrné než v době před deseti lety.

6.3. Problematické profily

Jednou z obvyklých systémových vlastností je schopnost adaptace a schopnost čelit vnějším ohrožením. Tyto systémová vlastnost, která je vysoce ceněna ve státovědě³⁰⁰, má z hlediska politického režimu význam v tom, že při systémové reakci na příslušný se režim může dostat na hranice svých možností z hlediska obousměrné komunikace a svých režimních výstupů. V případě Střední Asie existují s ohledem na podobu zkoumaných politických systémů určité mezní hranice režimních možností, které jsou blízko současnému prostoru, v jakém se režimy pohybují, což je dáno problematickou strukturou jejich politických a obecných systémů sociální kontroly.

6.3.1. Nízká mobilizační rezerva

Rozsah, záběr a faktický psychologický účinek legitimačních procesů na straně jedné a velkorysé užití moci vede k intenzivnímu čerpání legitimačního potenciálu. Vzájemný vztah těchto dvou komodit je ve Střední Asii poddimenzován v neprospěch převisu legitimize režimu nad jeho dopadem do života adresátů jeho moci a řízení. Legitimační procesy, o které se politické režimy Střední Asie opírají, jsou naplněny a využity do poslední možné míry. Tento stav je neobvyklý, protože valná část politických režimů se obvykle opírá o nepříteli výraznou a obvykle

⁽²⁹⁹⁾ Tento fenomén autor rozebírá rovněž v [Uhl (2006)], str. 201 an.

⁽³⁰⁰⁾ Viz například [Pavlíček (1998)], str. 45 an.; nebo [Neubauer (1947)], str. 26-55.

jednostrannou legitimaci (pouze volby, pouze charisma, pouze národní myšlenka) za současné latence jiných legitimačních vzorců (nacionalismus, distribuce ekonomických rezerv, zvýšení policejní kontroly a optické zvýšení záruk bezpečnosti, zvýšení represe³⁰¹, hledání nepřátel apod), které jsou sice logicky slučitelné s dominantním legitimačním procesem, ale nejsou využívány, respektive jsou využívány v případě potřeby zvýšení loajality. Takový stav umožňuje politickým režimům obecně disponovat silným mobilizačním potenciálem pro případ různých krizí, problematických období, vnějších konfliktů apod³⁰². Ve Střední Asii, jejíž státy vyčerpávají prakticky celý možný katalog legitimačních mechanismů v období, které je relativně stabilní, nelze vést možné úvahy o posunu režimní legitimace v případě politické, ekonomické nebo vojenské krize. Politické režimy z obecně neznámého důvodu volí strategii, která není dlouhodobě výhodná a nepočítá s nezbytností vytvářet rezervy loajality. Ekonomickým jazykem lze tuto strategii popsat jako vnitřní zadlužování se na úkor budoucnosti. V případě vážnější krize by mohl nastat kolaps dnes již velmi velkoryse využívané důvěry v režim a mohlo by dojít k režimní změně³⁰³. Tato režimní změna by logicky patrně směřovala k jednostrannému pojetí vytváření legitimace režimu.

6.3.2. Malá inovační kapacita

Jedna ze systémových funkcí, která je vlastní všem systémům, nejenom politickým, je schopnost adaptace na měnící se podmínky³⁰⁴. V případě sociálních a tedy i politických struktur je součástí této obecné adaptační funkce schopnost technologické, personální a ekonomické změny, protože obecné prostředí, v jakém se politické systémy pohybují, je natolik proměnlivé, že vyžaduje schopnost reakce na měnící se podmínky. Obměna elit (kádrů) je pak nezbytným předpokladem určité variability sociálních vztahů, která předchází úplné ztrátě schopnosti adaptace. Středoasijské režimy díky tomu, že osnovou (politickou i ekonomickou) režimu jsou vertikální struktury, které neobsahují přirozený systémový prvek rotace kádrů, vykazují velmi nízkou schopnost jejich přirozené výměny³⁰⁵. Pokud jí dosahují, tak tak činí obtížně předvídatelným způsobem, popřípadě přijímáním diskontinuitních politických kroků, jejichž

⁽³⁰¹⁾ Zvýšení represe je zde úmyslně uvedeno v katalogu legitimačních procesů, protože pokud je represe strategicky distribuována, stoupá autentická loajalita u těch, kteří se jí vyhnou. Tento jev má i psychologické vysvětlení v tzv. projekci obecných negativních vlastností do označeného nepřítele. Viz též [Applebaum (2003)], celé dílo.

⁽³⁰²⁾ V Evropě, která je známa relativizací nejrůznějších hodnot, byl tento jev dobře patrný během obou světových válek, kdy vzrůstal význam jinak neobvyklých legitimačních mechanismů. Totéž platí ovšem v různé míře o všech společnostech, které se dostanou do válečného stavu a mají zapotřebí zvýšit sociální mobilizaci.

⁽³⁰³⁾ Stabilitu režimu pro případ krize ani příliš neposiluje skutečnost, že v procesu formování státní ideologie je naprostá většina politických potřeb obyvatel uspokojovány pouze v ideové rovině.

⁽³⁰⁴⁾ [Říchová (2000)], str. 65 an.

vedlejší ztráty jsou citelnou ztrátou elit pro systém jako celek. Prvky nepředvídatelnosti, které částečně nahrazují funkci obměny kádrů, navíc nevytvářejí prostředí, které by aktéry rozumně motivovalo k technologickým, personálním a ekonomickým inovacím, ale naopak stimuluje spíše obecné konzervaci stávajícího stavu. V takovém prostředí je schopnost adaptace na měnící se technologické a ekonomické podmínky velmi nízká. Tento deficit navíc devaluje i jednu z mála ekonomických předností Střední Asie jako regionu, tedy surovinové bohatství a tranzitní polohu. Ve světovém kontextu stoupá význam technologií na úkor faktu kontroly surovin a strategicky výhodného umístění³⁰⁶. Deficit sebeobnovy tak ohrožuje střeadoasijské režimy nejen zevnitř oslabováním jejich schopnosti adaptace na vnitřní výzvy, problémy a změněné podmínky, ale i v kontextu mezinárodního hospodářského a geopolitického postavení, což zpětně vede režimy k nižší ekonomické otevřenosti a vyšší izolaci.

6.3.3. Slabá schopnost řešení konfliktů

Imanentním znakem střeadoasijské politické kultury je absence veřejného a transparentního řešení politických konfliktů. Existence různých zájmů se samozřejmě nevyhýbá ani Střední Asii, ale jejich arbitrární rozsouzení je svěřeno vnitřnímu systému prosazování autority shora dolů³⁰⁷. Tento stav je dlouhodobě udržitelný pouze v prostřední nízké diverzifikace zájmů, za současné existence takové kolektivní organizace zájmů, která dokáže suplovat horizontálně orientovaný multifunkční systém agregace zájmů. V případě překročení určitého kritického bodu zájmové diverzifikace může dosavadní unanimitická struktura kolabovat a v jejím prostředí se začnou prosazovat standardní mechanismy politického vyjednávání a kolektivní akce. Současné režimy samozřejmě udržují svou kondici konzervací sociálních poměrů, ale tento stav nemusí být dlouhodobě udržitelný. Ekonomické procesy tlačící k vyšší specializaci, zvyšování odbornosti, větší stratifikaci apod. narušují dosavadní systém založený na zájmové nivelizaci.

Režimy se tak dostávají do logické pasti, která spočívá v nezbytnosti řízeně inovovat, aby se režimy vyhnuly riziku technologického a ekonomického úpadku, a v riziku důsledků těchto inovací, které mohou vést k narušení tradiční vertikální osy kontroly politických vztahů a vzestupu diverzifikace zájmů vedoucím k politizaci veřejné sféry ve smyslu odlišení soukromého od politického a vytvoření konceptu politična³⁰⁸. Bifurkační bod zlomu není v současné době

⁽³⁰⁵⁾ V dubnu 2007 převzal autor v Bucharě od místních účastníků jedné konference pozdravy k vyřízení několika osobám do země svého původu (Československo). Některé z nich byly dávno mrtvé, jiné byly zajímavými relikty předlistopadové právní vědy na odpočinku. Jejich historické a systémové protějšky ovšem vytvářely místní společenskovední elitu.

⁽³⁰⁶⁾ To je dáno mimo jiné i tím, že technologická převaha umožňuje ekonomicky (a i vojensky) silným subjektům tyto zdroje kontrolovat na úkor jiných méně vyspělých subjektů, bez ohledu na geografické souvislosti.

⁽³⁰⁷⁾ Viz například [Collins (2006)], celé dílo

⁽³⁰⁸⁾ Tak jak politično vnímal třeba Carl Schmitt [Schmidt (2007)], celé dílo.

v dohlednu, ale v logice režimu je jeho riziko přítomné a z dlouhodobého hlediska není jeho odstranění představitelné, pakliže by se výrazně nezměnily vnější (světové) poměry.

6.3.4. Islámské koncepty

Specifickým a jediným pozitivně vymezeným režimním ohrožením středoasijských států v dnešní podobě jsou islámské politické koncepty³⁰⁹. Zatímco všechny jiné koncepty jsou buďto inkluzivně absorbovány (nacionalismus, historismus, chvála jednoty) nebo dostatečně vyloučeny (politický liberalismus), tak různé varianty islamizmu vytváří zatím nesourodou, ale existující sféru konkurenčního politického myšlení. Zvláštní postavení politického islamizmu je dáno třemi faktory. Prvním z nich je obtížná slučitelnost s jinými politickými doktrínami. Tento faktor z něj činí nejenom obtížně absorbovatelný ideový zdroj pro účely jiného systému idejí, ale poskytuje mu také určitou záruku autenticity ve vztahu k roli alternativy vůči stávajícímu stavu. Druhým faktorem je regionální tradice, která islám vždy v hodnotové rovině udržovala v povědomí běžných vrstev obyvatelstva. Třetím faktorem je určitá komunitní povaha sdílení tradičních islámských hodnot, které jsou logicky vystavěny na principu zákona islámské obce. Nejde tedy o doktrínu individualistickou, ale naopak o doktrínu sjednocující.

Současné politické poměry jsou kontaminovány silnou korupcí a úpadkem mravů, který je dílem oprávněně a dílem neoprávněně ztotožňován se západním či ruským vlivem. Islámské politické koncepce představují alternativu, která věrohodně předchází vnějším projevům těchto jevů, které jsou většinou populace vnímány jako nešvary. S ohledem na dlouhou tradici přesahující sovětské doby tak je islamizmus pro mnohé jediným možným východiskem. Politickou slabostí středoasijského islamizmu, který zatím je reálným politickým faktorem pouze ve vztahu zemím ferganského regionu (Kyrgyzstán, Tádžikistán, Uzbekistán), je jeho nízká úroveň organizace. Islám se jako takový udržel díky schopnosti věřících předávat si organizovaně mezigeneračně víru ve skrytu sovětského panství, nicméně tato schopnost nepřerůstá do schopnosti politické organizace, nehledě na to, že konkrétní představy jednotlivých islamistů se mohou velmi lišit v míře jejich radikality³¹⁰. Navzdory tomu platí, že vedle současných režimů představuje politický islamizmus jedinou středoasijskou režimní alternativu, která má alespoň nějakou oporu v politické realitě a nepředstavuje zámeček z ryzího vzduchu.

⁽³⁰⁹⁾ Viz např. [Exnerová (2001)]; [Exnerová (2006)]; obecně k problému politického islamizmu pak [Mendel (1997)], celé dílo.

⁽³¹⁰⁾ Viz například [Horák (2005)], str. 33 an.

6.4. Perspektiva

Není cílem politické vědy nahrazovat prognostiku. Nemá tedy velký smysl tvrdit kam se bude budoucí vývoj politických režimů Střední Asie ubírat. Nicméně je dobré znát základní parametry vývojových variant, protože určitá míra připravenosti na budoucnost není nikdy od věci a určitá míra politologické prognostiky umožňuje poté zpětně ověřit správnost úsudku jejího autora.

Ve Střední Asii je možné předpokládat, že bude pokračovat konvergence režimních typů, které se ustálí na optimální podobě, jenž bude pravděpodobna možná ještě z pragmatických důvodů oproštěna od některých represivních rozměrů. Do budoucna je možné s nízkou pravděpodobností očekávat dva možné diskontinuitní zlomy, která se navzájem vylučují. Prvním z nich je islamizace, která by mohla nastat ve střednědobé perspektivě v oblasti ferganského regionu. Ty by mohla změnit i státní hranice a definovat nový politický národ. Druhou variantou je, že se budou diverzifikovat zájmy obyvatel, což povede vnitřnímu pnutí a vzniku klasických politických *cleavages*, jejichž politické opomíjení pak dá základ takové míře nespokojenosti, která povede k politické emancipaci střední třídy, jenž revoluční změnou pozmění režim (v podstatě by šlo o nějakou barevnou, textilní nebo materiálovou variantu středostavovské nenásilné revoluce).

Není vyloučena ani varianta postupného budování institucí a mechanismů řešení politických sporů a uspokojování zájmů, byť v současné době tomu tak není. K takovému jevu by mohla vést ekonomická liberalizace a vznik podobných institucí na ekonomické bázi. Ekonomická liberalizace je věc, o které některé režimy uvažují. Směr vývoje může být také poznamenán vnějšími vlivy. Střední Asie byla do zahájení kolonializace vždy regionem, který byl tranzitní, nárazový a jenž přijímal vždy vnější inspiraci. Pokud by se širší regionální poměry výrazně změnily směrem k odstranění některých pnutí (Afgánistán, Pákistán, Írán), tak by nebyla ani v dlouhodobém horizontu vyloučena možnost zapojení středoasijských států do dalších ekonomických procesů s celkem nepředvídatelnými důsledky. V takovém případě by asi význam regionu a jeho ekonomická úroveň stouply.

Poslední století středoasijských dějin se totiž vymyká předchozí tradici, jejíž podstatou bylo permanentní vyrovnávání se Střední Asie s vnějšími podněty (dostředivý charakter). Období od kolonializace až do rozpadu Sovětského svazu lze považovat za dlouhodobý podnět obecného mocenského a civilizačního charakteru (včetně takových průvodních jevů jako migrační nános apod.). Období po rozpadu svazu je typické doposud neukončenou reflexí tohoto podnětu. Z tohoto důvodu lze v delší časové perspektivě očekávat, že z důvodů ryze vnitřních se Střední Asie otevře podnětům zvenčí, byť tomu současný vývoj nenasvědčuje.

At' už se bude vývoj ubírat tam či jinam, lze také předpokládat, že současné pevné tradiční vertikální mocenské struktury a nově ustavená moc státní autority budou ještě dlouho

určovat společenskou a politickou tvář Střední Asie, stejně jako lze důvodně předpokládat, že v nějaké podobě přetrvají i případnou změnu režimu.

7. Závěr

7.1. Stát a národ ve Střeđní Asii

Je samozřejmě otázkou, jestli v případě střeđoasijských států je možné považovat jejich obyvatelstvo za politickou obec či za politický národ. Oba koncepty jsou pojmy z evropského politického (normativního) myšlení a jako takové jsou obtížně aplikovatelné ve Střeđní Asii. Byť tyto pojmy převzaly i jiné společenskovední disciplíny a empirickoanalytická politická věda, je jejich aplikace na jiné politické a kulturní prostředí vždy do značné míry současně posouzením srovnatelnosti posuzovaného předmětu (obce, národa) s evropskými kritérii. Normativní a analytický rozměr tohoto pojmu nelze zcela oddělit.

Tak jak s pojmem politického národa pracuje například Stein Rokkan, představuje politický národ specifické delší dobu vznikající politické kolektivní těleso, které funguje v interakci s vnějším prostředím a v procesu řešení politických sporů uvnitř sebe samého. Ve Střeđní Asii byly tradiční politické obce územně definovány zcela jinak a mnohdy se jejich určení krylo s jinými tradičními politickými jednotkami – klany a kmeny. Politické národy (nebo jejich agregáty) nevznikly procesem vymezení hranic v postupném ustavování center a periferií, ale arbitrárně. Navzdory atypickému vzniku těchto národů nelze apriori činit závěry, že by jimi nyní – sedmdesát dva roky po administrativním stalinském předurčení a sedmnáct let po formálním ustátnění – nebyli. Takový závěr nebo jeho opak lze učinit pouze po analýze vnitřních vztahů v rámci politických obcí, které by je měly tvořit, neboť historická anamnéza, byť velmi významná, nemůže zcela definovat popis současnosti.

V rámci existujících politických obcí jednotlivých států lze vznášet pochybnosti nad tím, za existuje mezi obyvateli státu povědomí o politické (či jiné) příslušnosti k politické jednotce – státu. Jak již bylo uvedeno, ve Střeđní Asii existují i jiné identitární vzorce (kmeny, klany), popřípadě etnické vzorce příslušnosti (například v případě ruské menšiny a městského obyvatelstvo). Příslušnost krve není ovšem ve Střeđní Asii dominantní a identitární mozaika obvykle kombinuje etnickou, kmenovou, regionální či klanovou identitu. Pokud bychom definovali vědomí kolektivní politické identity jako většinový předpoklad, že jedinec bude přirozeně usilovat o prosazení politických a jiných cílů prostřednictvím mechanismů a institucí

touto kolektivní identitou ustavených, tak v tomto směru lze konstatovat existenci státní politické identity. Je samozřejmě slabší než je tomu v pluralitních politických systémech západní Evropy, ale existuje. Je obtížně měřitelná, protože prostor svobodné volby chování jednotlivce je velmi úzký a svoboda v jejímž kontextu je možné aplikovat behaviorální metody, není příliš široká. Existují rovněž důvody se domnívat politická vazba není příliš trvalá, je-li vystavena působení cizího prostředí, neboť značná migrace (i neruská) do jiných států vede často ke změně státní příslušnosti, jenž není příliš oplakávána. Veškeré skutečnosti pro a proti ovšem dávají za pravdu spíše závěru, že se politické národy ve Střední Asii začínají tvořit. Tomuto argumentu svědčí i fakt, že za téměř dvě desetiletí existence nových států došlo k významnému posunu v posílení politické kolektivní identity.

Co se týče vnitřní struktury politických národů, tak o jejich nezralém stavu svědčí nevyvinutá schopnost generovat politické procesy směřující k uspokojování různých zájmů. Zatím existuje pouze nerovnoměrné uspokojování stejných zájmů, které předchází zájmové diverzifikaci a jejímu vzniku. Proces politické negociace, který prostřednictvím uzavírání politických koalic a kompromisů posiluje vzorce kolektivní identity a udržování pocitu národní soudržnosti, ve Střední Asii přirozeně chybí. Ve Střední Asii neexistují politicky formulovaná *cleavages*, definice center a periferií není podložena smysluplným vývojem, ale správním rozhodnutím, a vztahy politické závislosti jsou odvozeny od struktur, které nepochybně předcházejí existenci politického národa a strukturálně vznikaly v jiném prostředí, geografickém reliéfu a geopolitickém kontextu. Stávající vztahy politické závislosti se navíc od konsolidace sovětského panství v sedmdesátých letech příliš neliší a jejich systém vykazuje podobné zamrznutí (*freezing*) jako politické obce v západní Evropě od šedesátých let³¹¹. Podoby dnešních politických obcí jsou tak do značné míry určeny událostmi, které měly původ mimo tyto obce, aniž by to zpochybňovalo jejich dnešní platnost³¹². Má to ovšem významný vliv na funkčnost některých identitárních vzorců současných politických národů. Hodnotící pojem „sebenepochopení“ má v tomto případě vysokou vypovídací schopnost³¹³.

Jakékoliv závěry ohledně autentické existence politické obce nebo jejího zárodku musí ovšem vést k poznání, že současný dosažený stav ohledně formování politického národa je v takové fázi, že jiná varianta budování odlišné identity by byla ztrátou již dosažených výsledků (pragmaticky řečeno). Současné vzorce vztahů politické závislosti a funkcionalita celého systému

⁽³¹¹⁾ To by svědčilo obecnému závěru, že je *freezing* způsobem i určitou mírou technologizace společnosti, po jejímž dosažení stoupá míra složitosti sociálních vztahů natolik, že je jejich aktéři přestávají vnímat racionálně a intuitivně si udržují poslední známý ověřený vzorec politického chování.

⁽³¹²⁾ Jde především o stanovení hranic, definice center, definice tutilárních národů, vytvoření konceptu politické interpretace dějin a jiné rozměry sovětského dědictví, které jsou například v Ruské federaci překonány.

⁽³¹³⁾ Ani západoevropské politické obce nedisponují plným sebenepochopením. Jejich četnost a intenzita (esteticky řečeno tragičnost) je ovšem významně nižší.

totiž je projekcí podobných výstupů, které vytváří politický národ v západní Evropě³¹⁴, ale s odlišnostmi, které jsou dány odlišným politickým prostředím. To platí o posilování funkce hranic (boundaries) od okamžiku rozpadu svazu, o posilování vztahů v rámci jednoho státu, posilování nových center, kontrole pohybu zboží, informací a lidí. Ve všech sledovaných státech byl překonán moment, kdy se tomuto jevu obyvatelstvo instinktivně bránilo a nyní je s takovým postupem srozuměno, byť tím není oslaben sentiment k dobám minulým. Tím je i odpovězena jedna z dílčích otázek, zda jsou ve Střeđní Asii ustaveny politické národy. Ano, vytváření hranic mezi nimi již je v takové fázi, že samovolný vývoj povede k jejich ustavení v budoucnu. Ve smyslu *Nation-Building* ovšem není tento proces zdaleka dokončen.

Současná podoba politických režimů nezakládá důvod se domnívat, že není možná změna režimu bez změny existence národa³¹⁵. Naopak, je možná, což zakládá důvod domnívat se, že politické národy ve střeđoasijských státech jako takových existují, a to nezávisle na stávajících režimech. Nic na tom nemění poznání, že se současný režim mnohdy na jejich zrodu (či dokonání) podílel, stejně jako tuto skutečnost nevyvrací nepravděpodobná, leč možná, varianta vzniku nově definovaného politického (patrně islámského) národa³¹⁶.

7.2. Koncept moci: tradice, charisma, rozum

Jedním z charakteristických znaků každého režimu je jeho moc. Pojetí a charakter moci, která je předmětem sociálně vědního výzkumu déle než politická věda existuje³¹⁷, se různí a kvalitativní charakter moci sám o sobě vypovídá o režimu mnohdy více než jeho formální znaky. V případě Střeđní Asie není koncept moci ve všech státech úplně stejný, nicméně rozdíly jsou malé. V případě moci je třeba rozlišovat mezi jejím uplatněním v rámci politických vztahů uvnitř systémů vztahů vertikální politické závislosti (především na nejvyšších patrech systému) na straně jedné a vztahy, které se uplatňují v nejnižších patrech politické moc a navenek systému (nakolik to lze vůbec o Střeđní Asii tvrdit). Moc je, kromě jiného, psychologický fenomén, a proto sociální adaptace na podmínky výkonu moci je kompenzována psychologickou adaptací.

⁽³¹⁴⁾ [Rokkan (1999)], celé dílo.

⁽³¹⁵⁾ Z hlediska gellnerovského dělení národů na primordialistické a modernistické [Gellner (2003)], je zapotřebí konstatovat, že střeđoasijské národy, pokud akceptujeme jejich existenci, spadají spíše pod modernistické kategorie, protože jsou dílem moderní konstrukce. V opozici proti nim stojí ovšem jiné primordialní koncepty.

⁽³¹⁶⁾ Obecně lze konstatovat, že rokkanovská teorie je aplikovatelná i na prostor Střeđní Asie, pokud za ní budeme považovat pouze základní metodologické postupy a nebudeme její dílčí výstupy získané z jejich aplikace v prostoru Evropy aplikovat na prostor Střeđní Asie.

⁽³¹⁷⁾ [Weber (1998)], celé dílo.

Ve Střední Asii je pak politická moc fenomén, na který je v naprosté většině případů její adresát stejně jako její nositel plně psychologicky adaptován.

Na nejvyšších úrovních mocenských vztahů (úroveň prezidentské administrativy, ministerstev, ústředních zastupitelských orgánů, prokuratury a justice) přetrvává středoasijská varianta sovětské kultury mocenských vztahů, která kombinuje uplatnění obecného vlivu v sociálním prostředí, dále politické moci podpořené úřadem a konečně osobních vazeb mezi adresátem a nositelem moci. V „nižších patrech“ vertikálních struktur a na jejich rozhraní ve vztahu k vnějším poměrům pak převládá statusově negociační pojetí uplatnění moci, které má oporu v tradicích předsovětské veřejné správy. V naprosté většině případů není uplatňován princip rovnosti a konkrétní individualizovaná podoba donucení se odvíjí od postojů stran, které během procesu komunikují ohledně vzájemného zjišťování a ověřování statusu druhé strany³¹⁸.

Častým mýtem, který tradují evropské sdělovací prostředky je důraz na charismatický charakter moci, který je obvykle přisuzován výkonu prezidentské autority³¹⁹. Postavení prezidentů je ve Střední Asii nepochybně silné, mnozí si budují kultury osobnosti, ale jejich moc není odvozena od jejich charizmatu, nýbrž se opírá o logiku systému, který reprezentují³²⁰. V tomto směru se jedná více o moc tradiční než charismatickou. Postupem času, jak se režimy usazují, a opakování vzorců chování politických aktérů se institucionalizuje, se ustavuje i moc zákonná, respektive racionální³²¹. Nejde přirozeně o zákon o v pozitivistickém slova smyslu, ale o sdílenou obecně známou normu. Budované kultury osobnosti na pozadí dominantní tradiční moci a submisivní zákonné moci jejich prostřednictvím pak spíše kompenzují nedostatek charizmatu jejich nositelů. Jedním z důvodů pro takový závěr je i fakt, že žádný ze středoasijských vůdců se jím nestal díky svému charizmatu, ale naopak téměř všichni se jimi stali díky kariéře ve stranických strukturách před rokem 1991. Výjimka Kyrgyzstánu nesvědčí o opačném závěru.

Je třeba také zdůraznit, že naprostá většina faktorů, která determinovala poměry ve středoasijských státech a vytvářela mantinely jejich vývoje, slepých vývojových uliček a návratů k osvědčeným cestám, byly faktory vnitřní. Byly to tradiční vzorce chování, které definovaly možnosti a limity nových režimů. Byly to vnější inspirace, které naznačily alternativní cesty vývoje, ale vnitřní tradice vrátila tyto odchylky od regionálního normálu do příslušných kolejí.

⁽³¹⁸⁾ Pro toho, kdo zákonitost tohoto postupu zná, je samozřejmě jakákoliv aktivita ve Střední Asii jednodušší. To platí zejména pro exterritoriálního aktéra, který může v otázkách svého statusu do značné míry své okolí mystifikovat bez rizika odhalení. To platí ovšem pouze v banálních vztazích.

⁽³¹⁹⁾ Obzvláště Turkmenistán a jeho prezident Saparmurat Nijazov, jenž byl titulován Turkmenbaši, byli mediálně vděčná publicistická témata.

⁽³²⁰⁾ Například turkmenistánský kult osobnosti v době výkonu úřadu Saparmurata Nijazova byl sice velmi velkorysý, ale po skončení mandátu jeho nositele se povaha režimu ani moci nijak výrazně nezměnila. Šlo pouze o změnu vlády, nikoliv režimu. To svědčí závěru, že kult byl spíše třešničkou na dortu celé sociální struktury.

⁽³²¹⁾ K problematice racionalizace klanového systému viz [Collins (2006)], str. 332 an.

Fenomén politické moci ve Střední Asii je tak fenoménem bytostně autochtonním, že odolává v nebyvalé míře vnějším vlivům, kterým se dokonce dokáže výhodně přizpůsobovat³²².

Pro vztah politické moci a politického režimu ve Střední Asii platí poznatek, že v současnosti je podoba politických režimů odvozená od fenoménu politické moci, který jí funkčně a historicky předchází. V tomto smyslu jsou politické režimy předmoderními politickými institucemi. Koncept politické moci a legitimace režimů lze po jejich vnitřní analýze obtížně podřadit pod některý z obvyklých teoremů moderní společnosti, ať už je to teorie společenské smlouvy³²³, teorie politična³²⁴ nebo i pod některou z moderních variant primordiálních konceptů, kterými jsou teorie nacionalizmu či teorie třídně definovaných zájmů³²⁵. Veškeré vnější znaky těchto teorií jsou v případě středoasijské politické reality pouze povrchními symboly. Naopak fenoméne moderní doby spočívající v derivaci politických a sociálních vztahů od konvenčních institucí je ve Střední Asii jev marginální, bez ohledu na to, že po technologické stránce se Střední Asie adaptuje na postmoderní společenské poměry. Tímto je také zodpovězena otázka, zda existují ve Střední Asii moderní státy v evropském slova smyslu? Nejsou. Středoasijské státy jsou primordiální a premoderní. Pouze za předpokladu dokončení vývoje politických národů (*Nation-Building*) by bylo možné uvažovat o budoucím vzniku státu v moderním smyslu slova (ve smyslu evropské moderny)³²⁶.

7.3. Tradiční paradigmata: demokracie, autorita, totalita?

Stalo se módou sezóny politické režimy či systémy zařadit a katalogizovat. V základním reliéfu odlišování demokracie, diktatury a totality³²⁷ si po formální stránce zkoumané politické

⁽³²²⁾ To je také jeden z důvodů, proč jsou vnější vlivy v této práci do značné míry opomíjeny. Jak ruský tak americký vliv neměl prakticky žádný vliv na vnitřní poměry, pokud byl adresát tohoto vlivu dostatečně zkonsolidovaný; výjimkou je samozřejmě Tádžikistán, ale po jedenácti letech po válce lze zkonstatovat návrat do kategorie středoasijských standardů.

⁽³²³⁾ Viz např. [Rousseau (1949)], celé dílo.

⁽³²⁴⁾ Viz např. [Schmidt (2007)], celé dílo.

⁽³²⁵⁾ Obé popsáno např. v [Gellner (1997)], celé dílo.

⁽³²⁶⁾ I sám Stein Rokkan považoval dokončení formování politického národa za předpoklad, který předchází vzniku moderního státu.

⁽³²⁷⁾ Autor se s touto katalogizací neztotožňuje. Míra kontroly rozlišující diktaturu a totalitu je dle něj mnohdy otázkou praktické potřeby a nikoliv povahy režimu. Skutečnost, zda politický režim kontroluje jiné než politické sféry vztahů závislosti a výměny statků je třeba hodnotit na pozadí toho, zda je to stav režimní uzurpace nebo historického dědictví, zda se jedná o obecný režimem adoptovaný systém sociální kontroly, nebo, zda se jedná o systémové a sociální novum. Autor ovšem přiznává, že v prostředí srovnatelných západoevropských politických obcí měla svého času tato katalogizace validitu, stejně jako ji nemá ve Střední Asii, kde se mívá s významnými povahovými režimními rysy. Diktatura i totalita jsou navíc jevy moderní

režimy nestojí nijak dobře. Totéž platí i o zkoumání jednotlivých systémových prvků, z nichž ty, které jsou obvykle považována za příznaky demokracie (volby, svobodná soutěž, participace apod.), se ve Střední Asii nevyskytují, popřípadě se tam vyskytují v podobě značně zkarikované (z hlediska standardů definovaných západoevropským výzkumnickým mainstreamem). Formální znaky svědčí závěru, že středoasijské politické režimy jsou autoritářské politické režimy s téměř nesvobodnou ekonomickou sférou a v některých případech i prvky totalitarizmu (Uzbekistán a Turkmenistán)³²⁸. Takový závěr je ovšem problematický, protože nezohledňuje některé odlišnosti, kterými se středoasijské režimy odlišují od stejně zařazených zemí. Je to především specifická politická obce, jejichž přirozené a tradiční struktury (sovětizované) v podstatě podobu režimů předurčují. Je-li někdy autoritativní či totalitní režim označován za vzpouru elitních deprivantů (behaviorálně vzato), kteří se nechovají demokraticky, tak ve Střední Asii, pokud vyloučíme variantu deprivace celého politického národa, nelze s čistým svědomím hovořit o uzurpaci moci. Naopak stávající systémy mají oporu v logice tradičních politických vztahů a pojem „nedemokratický“ se může při přísném kulturně neutrálním výkladu pojmu demokracie míjet se skutečnou povahou těchto režimů.

Důvodem „triumfu“ či lépe řečeno životnosti vertikálních mocenských vazeb je několik faktorů. Jedním z nich je odlišné pořadí emancipačních jevů. Politické emancipaci předcházela emancipace správní (kolonializace a postkoloniální sovětská doba) a technologická (od poloviny devatenáctého století do poloviny dvacátého století). V dobách před kolonializací klany a kmeny sice existovaly, ale míra jejich významu odpovídala obvyklým měřítkům tradičních společností. Specifikem je jejich přežití do doby moderní, které je v podstatě odrazem absence ekonomické emancipace středních vrstev. Dalšími důvody byly koloniální strategie, adaptační sovětské strategie a porozpadové vakuum, které ve svém souhrnu vytvořily některé institucionální kroky bez opory o logiku vnitřních vztahů (stanovení hranic, definice titulárních národů apod.). To vše

společnosti.

⁽³²⁸⁾ Autor se obecně domnívá, že Linzovská paradigmatata, tak jak jsou aplikována v dnešní době [Holzer (2007)], nejsou ve vztahu k zadání této práce zcela validní. Obecně se totiž neaplikuje základní metoda, ale její dílčí výstupy. zatímco Linz v době, kdy vytvářel svou teorii, vybral určitý okruh států, které se z nějakého důvodu rozhodl zkoumat, a pak na tyto státy aplikoval nějaké obecné principy systémového výzkumu, z čehož mu vytanuly některé obecné systémové poznatky. Aplikovat tehdejší obecné výstupy na jiné státy a v jiné době, není dle autora možné (tedy je to možné, ale nikoliv zcela validní). Je to zajímavá intelektuální hra, zdroj inspirace, ale nikoliv časově a zeměpisně neutrální zobecnění, Autor se navíc domnívá, že tehdejší klíč výběru a výzkumu byl ovlivněn tehdejší hodnotovým rámcem sociálních věd, jak je tomu ostatně vždy; se změnou rámce se zpětně nemění vědecká zásluha a aktuální inspirační potenciál, ale pouze budoucí mechanická použitelnost dílčích výstupů. Naopak by bylo možné aplikovat tutéž metodu od samého počátku. Tedy vybrat skupinu států, nezaujatě je zkoumat a popsat společné prvky a zákonitosti jejich výskytu a relevance ve vztahu k podmínkám. Výstup by byl patrně jiný, byť by nebyl méně „linecký“. Obdobně je možné přistupovat k jiným paradigmatům [Rokkan (1999)], [Sartori (2001)]. Základní metoda platná být může, dílčí poznatky pak už odrážejí jen předmět výzkumu. Úplné zobecnění některých závěrů je samozřejmě možné, ale ty musí obsáhnout mnohem širší časový a zeměpisný datový a hodnotový referenční rámec (pokud možno co nejširší). Smysl této práce se ovšem takovým úvahám zcela vyhýbá.

platí na pozadí paradoxní skutečnosti, že systém vertikálních vztahů nebyl na počátku devatenáctého století nijak složitý; byl spíše svým zárodkem, měřeno dnešní optikou. Souhra faktorů přenesla tento sociální fenomén politických vztahů závislosti do doby, kdy nemá již v sociálních a politických procesech přirozeného nepřítele, a dala tak vzniknout unikátnímu politickému atavizmu³²⁹.

7.4. Specifický režimní typ - středoasijský

Poválečná tradice politické vědy, která katalogizuje politické režimy či systémy, se ubírá cestou teritoriálního (a i historického) rozšiřování výzkumu, které v každém dalším kroku přináší poznání, že stávající katalog stanovených kategorií není dostatečný, což vede k jeho obohacení. Tento v zásadě správný metodologický přístup vede k takovému zpřesňování popisné škály a jejím zpřehledňování, že postupem času se namnožené popisné mechanismy transformují v pojmový aparát, který bude sloužit k popisu jakéhokoliv režimu či systému, přičemž referenční rámec takového popisu bude sloužit nadále k hledání souvislostí a podobností. Zatím tomu tak není, takže by bylo vhodné vytvořit další režimní typ, tentokrát regionálně omezený a vymezený – středoasijský.

Středoasijský režimní typ historicky vznikl transformací středoasijské modifikace sovětského režimu. Sám sovětský režim po dobu své více než sedmdesátileté historie nebyl prost diskontinuitních zlomů, které jeho podobu výrazně změnily. V logice různých etap je třeba zdůraznit, že současný středoasijský režimní vývoj navazoval na logiku kontinuitního vývoje od sedmdesátých let dvacátého století, přičemž nebyl poznamenán obdobím perestrojky. V logice personální, institucionální kontinuity a kontinuity politických vzorců chování představují středoasijské politické režimy logického nástupce Sovětského svazu. To platí i mnoha režimních paradoxech, jako například o roli ideologie v legitimaci režimu nebo o nejasné hranici politického systému a jeho prostředí. Tyto postřehy doplňuje i skutečnost, že ve Střední Asii na rozdíl od všech jiných postsovětských republik nebyl se vznikem nového státu spojen žádný diskontinuitní zlom. Za osmnáct let vývoje se středoasijské režimy vyvíjely, každý jinak, přičemž ve vývoji lze spatřovat určité prvky vzájemné konvergence, které směřují ke krystalizaci ideálního regionálního režimního typu. V procesu tohoto vývoje se samozřejmě rezidua sovětského dědictví pomalu vytrácejí a posilují jiné prvky historického dědictví (klany, kmeny, regionální

⁽³²⁹⁾ Podle Kathleen Collinsové [Collins (2006)], str. 331 an. je současné postavení klanů důsledkem koloniální povahy sovětského panství, které díky své koloniální povaze a totalitnímu charakteru neumožnilo tradiční formování politických národů transformací premoderní společnosti ve společnost moderního státu. S tímto závěrem autor nesouhlasí. Transpozice klanů z minulosti do současnosti je dle něj výsledkem souhry okolností, z nichž sovětské panství je pouze jednou z nich. I v koloniálním prostředí je možná modernistická národní emancipace a klanové systémy nejsou pouze otázkou postsovětské Střední Asie.

feudální správní tradice apod.). Tento vývoj je ovšem kontinuitní a sovětské dědictví je mnohdy ve vzorcích politického chování stále přítomno. Režimy samozřejmě obsahují zcela nové prvky, které jsou překonáním sovětských tradic (kolektivní nebo státní správa výrobních prostředků) a jsou nahrazovány kombinací starších tradic s novými možnostmi (privatizace státního majetku rodinami mocenských elit). Středoasijský režimní typ by tedy z hlediska historiografického mohl nést označení sovětsko-tradiční.

Ani regionální definice ani historická definice nevypovídá o povaze režimu(ů) jako takového(ých). Z hlediska věcného obsahu jsou středoasijské režimy popsány shora dostatečně, přičemž při jejich nezbytné popisné charakteristice je možné použít pojmy jako autoritářský, klientelistický, parochiální, monistický, paternalistický, režim s nesvobodnou ekonomickou sférou apod. Krátké označení, které by vystihlo charakteristiku středoasijských režimů v celé šíři není možné, ale nejvíce by se mu blížilo autoritářský klanový/kmenový režim s vysokou mírou sociální a ekonomické kontroly sociálních vztahů a omezenou politickou soutěží.

7.5. Ověření hypotéz

Pracovní hypotézy práce byly stanoveny tak, že je otázka, zda a do jaké míry je historická zátěž determinujícím faktorem povahy politické moci a politického režimu. Druhou hypotézou je předpoklad (ve vztahu k první hypotéze kontradiktorní), do jaké míry jsou určující jiné systémové faktory a formální systémové předpoklady (formální instituce). Třetí hypotézou je předpoklad, že určující pro charakter politických režimů jsou vně systémové předpoklady jako vnější politické vlivy, geopolitické postavení a výbava (nerostné bohatství, přístup k šancím v mezinárodním obchodu) a inputs, tedy vstupy (především aktuální voluntaristické podněty politické obce nebo její části).

Z hlediska původních tří hypotéz vyjádřených v úvodu práce lze konstatovat, že nejsilnějším určujícím faktorem pro vývoj systémů a formování režimů jsou především historické a vnitřní předpoklady (**první hypotéza**). Jejich komplexní, regionální a kontextuální souhrn vytváří mapu předpokladů, které do značné míry určují vývoj regionu a jeho státních celků. V rámci vnitřních předpokladů je zapotřebí činit rozdíl mezi sociálními a geografickými vývojovými vstupy, z nichž ty sociální jsou primárním determinantem stávající podoby. Mezi hlavní zdroje faktorů určující současnou podobu středoasijských režimů patří historická anamnéza tradičního středoasijského obyvatelstva, jejíž současný stav je výsledkem staletí trvajícího vrstvení různých vzorců sociální organizace a tříbení jejich forem. Výsledkem bylo vytvoření parochiální smířlivě islámské společnosti, která se byla s to se adaptovat na různé mocenské poměry dané vnějšími vlivy. V prostředí ruské koloniální správy a sovětské moci

se v důsledku vnější modernizace přenesl základní mocenský model prostřednictvím adaptace do poměrů na přelomu dvacátého a jednadvacátého století.

V prostředí Střední Asie byly tyto základní předpoklady dotvořeny do konkrétní podoby jednotlivých státních režimů, které byly dány dále i místními zeměpisnými podmínkami, včetně zemědělských a surovinových možností.

Za sekundární a zároveň subsidiární faktor lze označit současné geopolitické podmínky (nerostné bohatství, komunikační možnosti, strategický význam), tedy podmínky stanovené **třetí hypotézou**. Tyto faktory ovlivňují v základním prostoru možného vývoje definovaném historickými a sociálními podmínkami některé možné nuance režimních vlastností. Konečný výsledek takového vlivu je ovšem málokdy přímý a obvykle je jen výslednicí více vektorů, z nichž mnohé jsou obecně obtížně předvídatelné a některé zcela neovlivnitelné (válečné konflikty, situace v Íránu, Pákistánu a Afghánistánu). Takové události pak motivují regionální a i vzdálení velmoci k posilování vlivu v oblasti a k soutěži o přízeň středoasijských států. Výsledek těchto her pak mírně ovlivňuje vnitřní poměry, ale z dlouhodobého hlediska je tento vliv pochybný.

Nejméně významné jsou pak formální institucionální předpoklady (organická struktura nových systémů, znění platných právních norem, členství v mezinárodních organizacích apod.), tedy podmínky stanovené **druhou hypotézou**. To neplatí pouze o vnějších organizačních vzorcích, ale i vnitřních výstupech, které málokdy uspějí systém významně reformovat, pokud to mají v úmyslu. Fenomény jako vláda práva či právní stát nebo zažitá nezpochybnitelná zvyková pravidla ve Střední Asii neexistují v takové podobě, v jaké jsou tradovány v západní Evropě nebo severní Americe³³⁰. Existují tam ovšem systémově ekvivalentní tradice vztahů mezi klany a nepsaná pravidla politické komunikace, které plní srovnatelné funkce minimalizace transakčních nákladů.

Z hlediska metodologické použitelnosti konceptů jako budování politických národů a formování států, popřípadě jiných obvyklých empirickoanalytických postupů (**dílčí poznatky**), lze konstatovat, že ve v podobě poznatků konstatovaných v prostředí evropských nebo severoamerických politických systémů jejich závěry neplatí. Základní prvky metod a pracovních postupů ovšem platí a lze jejich aplikací dojít k závěrům, které mají vypovídací hodnotu. Za hlavní metodologické úskalí je třeba považovat skutečnost, že srovnatelné jevy nastávají v nesrovnatelných systémových podobách a organických prvcích, kdežto v obdobných systémových momentech dochází k nesrovnatelným jevům. Přílišný legalismus a europocentrismus jsou pak na překážku serióznímu výzkumu. Je jen trpkou ironií, že obě tyto překážky jsou místními režimy notně vyživovány, čímž brání nezaujatému poznání sebe samých.

V Libni 15. dubna 2008

⁽³³⁰⁾ K popisu fenoménu právního státu viz např. [Rychetský (2003)].

Tabulky a mapy

Viz:331

1. Mapy

1.1. Politická mapa oblasti

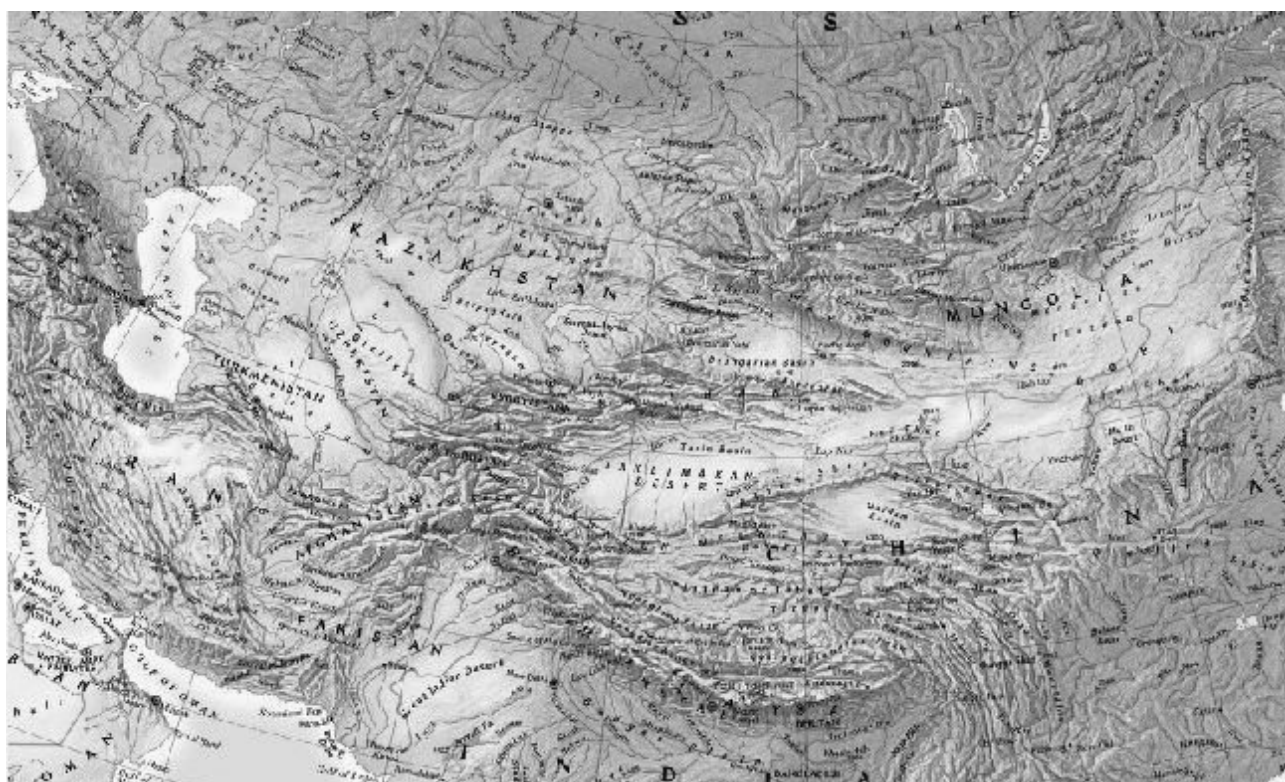
Zdroj: http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paks.oy-1/central_asia.gif



(331) Tabulky a mapy jsou převzaty a částečně upraveny z [Uhl (2006)], tabulky a mapy.

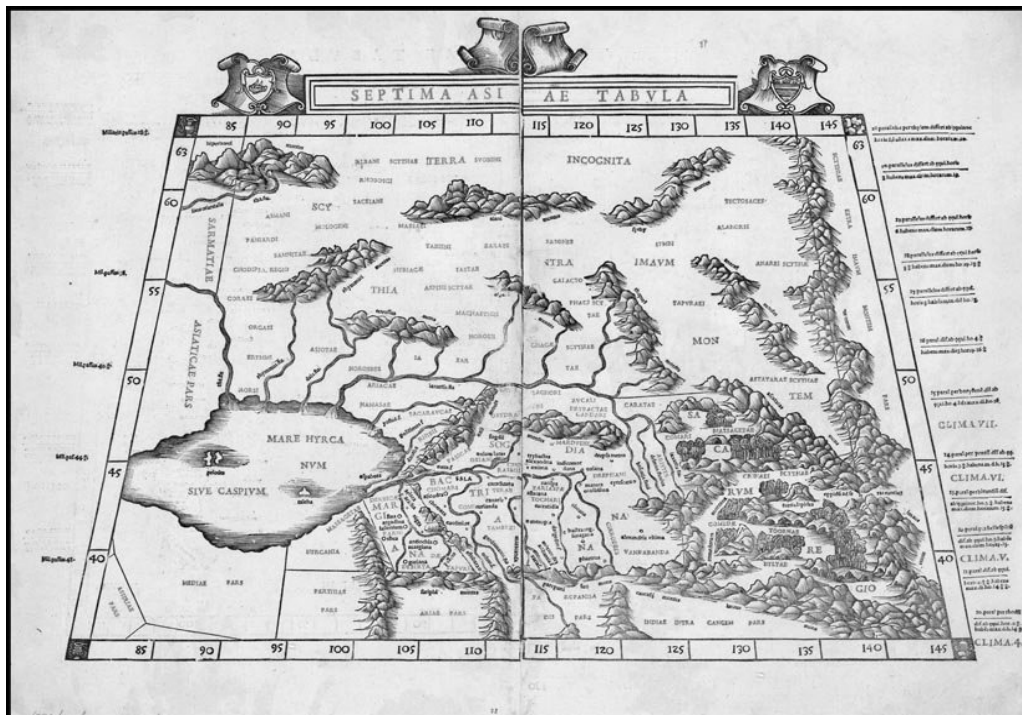
1.2. Zeměpisná mapa oblasti

Zdroj: [@ Wikipedia]



1.3. Mapa Střední Asie a části Kavkazu z roku 1511

Zdroj: <http://www.raremaps.com/maps/big/13984.jpg> – © Bernadus Sylvanus



1.4. Mapa Střední Asie z roku 1922

Zdroj: [@ Wikipedia]



1.5. Mapa Kazachstánu

Zdroj: [CIA (2005)]



1.6. Mapa Kyrgyzstánu

Zdroj: [CIA (2005)]



1.7. Mapa Tádžikistánu

Zdroj: [CLA (2005)]



1.8. Mapa Turkmenistánu

Zdroj: [CLA (2005)]



1.9. Mapa Uzbekistánu

Zdroj: [CLA (2005)]



2. Tabulky

Seznam tabulek

2.1.	Prezidenti států.....	133
2.2.	Základní údaje o zemích.....	134
2.3.	Index korupce, ekonomické svobody a svobody slova.....	134
2.4.	Přehled systémových vstupů.....	135
2.5.	Přehled systémových výstupů.....	136
2.6.	Přehled systémových funkcí.....	139
2.7.	Výsledky voleb do parlamentu v Kazachstánu 7. března 1994.....	141
2.8.	Výsledky voleb do parlamentu v Kazachstánu 9. prosince 1995.....	141
2.9.	Výsledky voleb do parlamentu v Kazachstánu 10. října 1999.....	142
2.10.	Výsledky voleb do parlamentu v Kazachstánu 19. září 2004.....	143
2.11.	Výsledky prezidentských voleb v Kazachstánu ze dne 4. prosince 2005.....	143
2.12.	Výsledky voleb do parlamentu v Kyrgyzstánu 27. února 1995.....	143
2.13.	Výsledky voleb do parlamentu v Kyrgyzstánu 20. února 2000.....	144
2.14.	Struktura kyrgyzstánského parlamentu.....	145
2.15.	Výsledky prezidentských voleb v Kyrgyzstánu 10. července 2005.....	145
2.16.	Výsledky prezidentských voleb v Tádžikistánu 9. listopadu 1999.....	146
2.17.	Výsledky voleb do parlamentu v Tádžikistánu 27. února 2000.....	146
2.18.	Výsledky voleb do parlamentu v Tádžikistánu 27. února 2005.....	146
2.19.	Výsledky voleb do části ústavodárného shromáždění (Халк Маслахаты) v Turkmenistánu 7. května 2003.....	147
2.20.	Výsledky voleb do parlamentu (Меджлис) v Turkmenistánu 19. prosince 2004.....	147
2.21.	Výsledky prezidentských voleb v Uzbekistánu ze dne 9. ledna 2000.....	147
2.22.	Výsledky voleb do parlamentu v Uzbekistánu 26. prosince 2004.....	147

2.1. Prezidenti států

Zdroj: [Horák (2005)];[@ Wikipedia]

Nº	Jméno a příjmení	nástup do funkce	opuštění funkce	politická příslušnost
Kazachstán				
01	Nursultan Nazarbaev	1. prosince 1991	dosud	Otan
Kyrgyzstán				
01	Askar Akaev	27. října 1990	24. března 2005	žádná
02	Kurmanbek Bakiev	24. března 2005	dosud	žádná
Tádžikistán				
01	Rachmon Nabiev	23. září 1991	6. října 1991	Komunistická strana (KS)
02	Ibaršo Iskandarov	6. října 1991	2. prosince 1991	Komunistická strana (KS)
03	Rachmon Nabiev	2. prosince 1991	7. září 1992	Komunistická strana (KS)
04	Ibaršo Iskandarov	7. září 1992	19. listopadu 1992	Komunistická strana (KS)
05	Imomali Rachmonov	21. listopadu 1992	dosud	Demokratická strana Tádžikistánu
Uzbekistán				
01	Islam Karimov	24. března 1990	dosud	KS/Demokratická strana Uzbekistánu
Turkmenistán				
01	Saparmurat Nyazov	27. října 1990	21. prosince 2006	KS/Demokratická strana Turkmenistánu
02	Gurbanguly Berdimuhammedow	14. února 2007	dosud	KS/Demokratická strana Turkmenistánu

2.2. Základní údaje o zemích

Zdroj: [CIA (1991)], [CIA (2005)]

<i>Hodnota</i> \ <i>Stát</i>	<i>Kazachstán</i>	<i>Kyrgyzstán</i>	<i>Tádžikistán</i>	<i>Turkmenistán</i>	<i>Uzbekistán</i>
Rozloha v km ²	2.717.300	198.500	143.100	488.100	447.400
Počet obyvatel v roce 2006	15.233.244	5.213.898	7.320.815	5.042.920	27.307.134
HDP/na obyv v \$ USA (růst v %) v roce 2006	8.200 (9,2)	2,100 (2)	1.200 (8)	8.000 (4)	1.800 (7,2)
Etnické složení v roce 1992	Dom.: 40% Slov.: 45% Jiné: 15%	Dom.: 52% Slov.: 21% Uzb.: 13% Jiné: 14%	Dom.: 62% Uzb.: 24% Slov.: 10% Jiné: 4%	Dom.: 72% Uzb.: 9% Slov.: 9% Jiné: 10%	Dom.: 71% Slov.: 8% Tadž.: 5% Jiné: 16%

2.3. Index korupce, ekonomické svobody a svobody slova³³²

Zdroj: [TI], [RSF], [IEF]

<i>Index</i> \ <i>Stát</i>	<i>Kazachstán</i>	<i>Kyrgyzstán</i>	<i>Tádžikistán</i>	<i>Turkmenistán</i>	<i>Uzbekistán</i>
Korupce	2,6 (107)	2,3 (130)	2,1 (144)	1,8 (155)	2,2 (137)
První údaj je index (10 je nejlepší hodnota, nejhorší je 1), v závorce je pořadí v žebříčku států. Pro srovnání ČR: 4,3 (47), Nejlepší výsledek Island: 9,7 (1); nejhorší Bangladéš a Čad: 1,7 (158). Zdroj: [TI]					
Svoboda slova	36,17 (119)	32 (111)	33 (113)	93,5 (165)	66,5 (155)
První údaj je index (0 je nejlepší hodnota, čím vyšší hodnota, tím je horší svoboda slova), v závorce je pořadí v žebříčku států. Pro srovnání ČR: 1 (9), Nejlepší výsledek Dánsko: 0,5 (1); nejhorší Severní Korea: 109 (167). Zdroj: [RSF]					
Ekonomická svoboda	3,35 (113)	2,99 (71)	3,76 (137)	4,04 (148)	3,91 (144)
První údaj je index (1 je nejlepší hodnota, čím vyšší hodnota – max. 5, tím je horší ekonomická svoboda), v závorce je pořadí v žebříčku států. Pro srovnání ČR: 2,1 (21), Nejlepší výsledek Hong Kong: 1,28 (1); nejhorší Severní Korea: 5 (157). Zdroj: [IEF]					

⁽³³²⁾ Výše uvedené „indexy“ mohou být samozřejmě diskutabilní, ale jsou sestavovány na základě jednotných kritérií, takže jejich význam z hlediska srovnání je ve značné míře zachován.

2.4. Přehled systémových vstupů

sestavil autor

Stát Vstupy	Kazachstán	Kyrgyzstán	Tádžikistán	Turkmenistán	Uzbekistán
Provozní obecné	Požadavky na nezbytnou Ochranu života, zdraví a majetku obyvatel, ochranu veřejného pořádku, vnější ochranu státu, regeneraci systému jako celku.				
Provozní individuální	Požadavky na demokratizaci, hospodářské reformy, redefinici náboženských svobod, novou definice státních hodnot				
	Redefinice etnických vztahů	Infrastrukturní, sociální a vzdělanostní podinvestování společnosti a státu (sociální investiční dluh)			Vyřešení etnických vztahů a spontánníh o lidového islamizmu
	Slovanská menšina, institucionální rusifikace	Rodové archetypy společenské organizace	Vyřešení etnických a náboženských vztahů	Kmenové archetypy společenské organizace	
Vstupní obecné	Volby ústavního systému, hodnotového katalogu, státní doktríny, definice nových mezinárodních vztahů				
Vstupní individuální	Zhodnocení minulosti, právní kontinuita, míra integrace, možné územní nároky a spory, postavení menšin				
	Odbyt surovin	Klanový systém (na části území přilehlé k Uzbekistánu)		Odbyt surovin	
	Vztahy s Ruskou federací				Klanový systém (silný)
Pozdější (vnější)	Vnější požadavky na dodržování lidských práv a standardů právního státu, potřeba spojení ze strany velmocí, válka v Áfghánistánu				

2.5. Přehled systémových výstupů

sestavil autor

Stát		Kazachstán	Kyrgyzstán	Tádžikistán	Turkmenistán	Uzbekistán
Výstupy		<i>společné výstupy</i>				
Právní kontinuita		Kontinuity, pozdější dis-kontinuitní zlom	Úplná			
Legislativní redundance		Silná		Slabší	Silná	
Deklarace ochrany LP		Úplná				
Deklarace dělby moci		Vždy				
Ústavně právní výklad dějin		Odstup od Sovětské a carské tradice	Folklórní budování kyrgyzského národa	Slabý a historizující předkoloniální	Folklórní budování turkmenského národa	Odkazy na novověké předkoloniální tradice
					Odkazy na středověké imperiální tradice	
Preferenční prezidentismus	normativní	Silná	Střední	Slabá	Velmi silná	Silná
	formální	Silná (v částečně politickém konkurenčním prostředí)	Dříve silná, nyní slabá	Střední, stále na vzestupu	Absolutní, kult osobnosti	Velmi silná (v klanovém konkurenčním prostředí)

<i>Stát</i> Výstupy	<i>Kazachstán</i>	<i>Kyrgyzstán</i>	<i>Tádžikistán</i>	<i>Turkmenistán</i>	<i>Uzbekistán</i>
Potlačení parlamentarizmu	1→2; dříve silný a neschopný, nyní slabý a pracovní	2→1; dříve silný a roztržitý, nyní slabší, ale schopnější	1→2; dříve bezvýznamný (válka), nyní slabý a pracovní	1½ ; formálně slabý, ve skutečnosti jako by nebyl	1→2; dříve silnější a potenciálně nebezpečný, nyní slabší
Potlačení politického pluralizmu	Slabý politický pluralismus potlačený vertikálními klientelistickými strukturami	Slabý politický pluralismus, který je zastíněn regionalizmem	Slabý politický pluralismus, který je pomalu potlačován	Žádný pluralismus	Zdánlivý a kontrolovaný pluralismus nahrazený neprůhledným klanovým systémem s prvky konkurence
Potlačení zájmového pluralizmu	Žádné spontánní odborové sdružování, žádná autentická profesionální samospráva, žádná agregace hospodářských zájmů (zemědělci spod.)				
	Slabý společenský (ekologický)	Slabý společenský	Slabý obecně	Žádný	Žádný, dříve slabý (společenský)
Potlačení náboženství	Slabá religiozita, slabá reakce státu	Středně silná religiozita, možná částečná veřejná činnost	Možné veřejné působení náboženských pol. stran a jiných institucí	Středně silná religiozita, prakticky žádná možná veřejná existence	Silná religiozita, velmi silná státní kontrola náboženství
Nacionalizmus	Slabý, mírumilovný, kazašský, polarizoval společnost	Státem pěstovaný, slabá odezva	Státem pěstovaný (později), velmi slabá odezva	Státem velmi silně pěstovaný s kultem osobnosti	Státem pěstovaný a hojně podporovaný
Ekonomický konzervatismus	Prodej surovin, středně hluboké reformy	Počátek hlubších reforem	Počátek reforem	Prodej surovin, prakticky žádné reformy	Prodej surovin, slabé reformy

<i>Stát</i> Výstupy	<i>Kazachstán</i>	<i>Kyrgyzstán</i>	<i>Tádžikistán</i>	<i>Turkmenistán</i>	<i>Uzbekistán</i>
Absence ochrany menšin	Problematická etnicky oboustranně	Obtížné hodnotit	Po válce výrazné zlepšení	Univerzální útlak	Problematická vícestranně
Kontrola soudní moci	Velmi vysoká			Úplná	Velmi vysoká
Kontrola samosprávy	Méně silná	Slabá, soudní kontrola	Středně silná, soudní kontrola + fed. as. prvek	Úplná	Silná + federální asymetrický prvek
Vysoká rigidita	Ano + podstatná změna ústavy během trvání státnosti			Ano	Ano + změna
Nadužívání referend	Ano				
dílicí výstupy					
Suverenita veřejné moci	Omezená na některé orgány, svoboda ohraničitelná pouze zákonem	Omezená na některé orgány	Není definována	Omezená na prezidenta a „konvent“ (fakticky vládne prezident zcela suverénně)	Přednost státních zájmů před zájmy jednotlivce
Rozpor normativit y a fakticity	Méně silný	Nyní méně silný, obtížné hodnotit	Dříve méně silný, obtížné hodnotit	Úplný	Velmi silný
Klanové struktury	Vznik autonomních klientelistických struktur	Středně silné (pouze jih)	Velmi silné (západ a sever)	Nejsou	Silné ale kontrolované prezidentem
Kmenové struktury		Velmi silné (sever a východ)	Středně silné (pouze východ)	Středně silné zcela potlačené	Nejsou
Kult osobnosti	Silný	Dříve slabý, nyní ještě slabší	Slabý, stále na vzestupu	Úplný	Velmi silný

<i>Stát</i> <i>Výstupy</i>	<i>Kazachstán</i>	<i>Kyrgyzstán</i>	<i>Tádžikistán</i>	<i>Turkmenistán</i>	<i>Uzbekistán</i>
Izolacio- nizmus	Žádný			Úplný	Slabý
Multivek- torovost	Slabá	Vysoká	Vysoká	Žádná	Vysoká
Represe	Méně slabá	Velmi slabá	Slabá/silná nezaviněná	Extrémně silná	Velmi silná
Korupce	Vysoká, ropná	Slabší, zlepšení	Slabší, narkotická	Vysoká, plynná	Vysoká, su- rovinová a in- vestiční

2.6. Přehled systémových funkcí

sestavil autor

<i>Stát</i> <i>Funkce</i>	<i>Kazachstán</i>	<i>Kyrgyzstán</i>	<i>Tádžikistán</i>	<i>Turkmenistán</i>	<i>Uzbekistán</i>
Ochrana života, zdraví, majetku a veřejného pořádku	Oslabená nízkou funkčností státu	Oslabená nízkou funkčností státu, poslední dobou zlepšení	Velmi oslabená nízkou funkčností státu, dříve zcela	Oslabená rezignací státu na některé své funkce, ohrožení ze strany státu	Ohrožení ze strany stá- tu
Ochrana sebe samé- ho	Průměrná	Nízká	Velmi nízká	Maximální	Nízká
Vnější ochrana	Nadprůměrná	Nízká	Nízká	Průměrná	Průměrná
Zprostřed- kování zá- jmů	Politicko správní (klientelistická)	Politicko kmenové	Kmenově po- litické	Administrativní	Klanově ad- ministrativní
Sebeo- mezování	Nadprůměrně v hospodářské	Nadprůměrně v hospodářské	Průměrně v hospodářské	Téměř žádná	Částečně v hospodář-

<i>Stát</i> <i>Funkce</i>	<i>Kazachstán</i>	<i>Kyrgyzstán</i>	<i>Tádžikistán</i>	<i>Turkmenistán</i>	<i>Uzbekistán</i>
na nezbytné funkce (vytváření prostoru svobody)	a sociální oblasti	a sociální oblasti, kmenová a klanová kontrola	oblasti a sociální oblasti, kmenová a klanová kontrola		ské oblasti, klanová kontrola
Vytváření a obnovování legitimačních řetězců mezi vstupy a výstupy	Strach ze změny, z represe, tacitní podpora režimu				
	Slabá volební legitimize			-	-
	Předcházení etnické radikalizaci	Konsensus nad poslední výměnou vlády	Mírová smlouva	Strach z destabilizace	Strach z radikálního islamizmu
Řešení neočekávaných situací	Špatné			Velmi špatné (<i>hypoteticky</i>)	Lepší
Sebeobnova (v rovině hodnot, norem i orgánů) a udržování stability	Hodnoty, institucionální a organická struktura i normy jsou obvykle obměňovány			Žádná obměna	Hodnoty, institucionální a organická struktura i normy jsou obvykle obměňovány
	Výměna parlamentních kádrů		Od války minimální výměna kádrů		Kádry minimálně
	Minimální obměna jiných kádrů	Minimální výměna jiných kádrů s výjimkou výměny prezidenta			
Sebeprosazování v mezinárodních vztazích	Pokus o integraci – neúspěch	Pokus o pasivní politiku	Nic – občanská válka – hrozba regionu	Totální izolace – žádné sebeprosazení	Zprvu izolace, pak pokus o dominanci – neúspěch

2.7. Výsledky voleb do parlamentu v Kazachstánu 7. března 1994

Zdroj: [@ Wikipedia]

<i>Politická strana</i>	<i>Mandáty</i>
Strana lidové jednoty Kazachstánu	33
Konfederace oborových svazů Republiky Kazachstán	11
Lidový kongres Kazachstánu	9
Socialistická strana	8
Unie zemědělců Republiky Kazachstán	4
Společenské slovanské hnutí Soulad	4
Organizace veteránů	1
Unie mládeže Kazachstánu	1
Demokratický výbor pro lidská práva	1
Sdružení právníků Kazachstánu	1
Mezinárodní veřejný výbor "Aral-Asie-Kazachstán"	1
Kongres zaměstnavatelů Kazachstánu	1
poslanci dosavadního Nejvyššího sovětu KSSR	40
Nezávislí	62
Celkem	177

2.8. Výsledky voleb do parlamentu v Kazachstánu 9. prosince 1995Zdroj: <http://www.agora.stm.it/elections> (ke dni 8. ledna 2001) [@ Wikipedia]

<i>Politická strana</i>	<i>Mandáty</i>
Strana lidové jednoty Kazachstánu	24
Konfederace oborových svazů Republiky Kazachstán	5
Lidový kongres Kazachstánu	1
Unie zemědělců Republiky Kazachstán	5

Unie mládeže Kazachstánu	3
Sdružení právníků Kazachstánu	1
Kongres zaměstnavatelů Kazachstánu	1
Demokratická strana Kazachstánu	12
Komunistická strana	2
Sociální hnutí Semipalatinsk	1
Nadace na podporu obětí přírodních katastrof	1
Lidová strana spolupráce	1
Inženýrská akademie Kazachstánu	1
Obnova Kazachstánu	1
Nezávislí	14
Celkem	75

2.9. Výsledky voleb do parlamentu v Kazachstánu 10. října 1999

Zdroj: [OBSE (1999ka)]; [@ Wikipedia]

<i>Politická strana</i>	<i>Mandáty</i>
Komunistická strana	3
Lidová strana spolupráce	1
Republikánská strana Vlast	23
Občanská strana Kazachstánu	13
Agrární strana	3
Nezávislí	33
Celkem	74

2.10. Výsledky voleb do parlamentu v Kazachstánu 19. září 2004

Zdroj: [OBSE (2004ka)]; [@ Wikipedia]

Politická Strana	%	Mandáty
Vlast (<i>Otan</i>)	60,6	42
Demokratická strana světlé stezky	12,0	1
Všichni dohromady	11,4	4
Agrární a dělnická unie <ul style="list-style-type: none"> • Agrární strana Kazachstánu • Občanská strana Kazachstánu 	7,1	11
Demokratická strana	0,8	1
Nestraniční	.	18
Celkem (v %)		77

2.11. Výsledky prezidentských voleb v Kazachstánu ze dne 4. prosince 2005

Zdroj: [OBSE (2006ka)]; [@ Wikipedia]

Kandidát a politická strana, která jej nominovala	Hlasy	%
Nursultan Nazarbaev – Vlast (<i>Otan</i>)	6.147.517	91,15
Žarmachan Tujakbaj – Koalice za spravedlivý Kazachstán	445.934	6,61
Alichan Bajmanov – Demokratická strana světlé stezky	108.730	1,61
Jerasyľ Abylkasimov – Lidová komunistická strana Kazachstánu	23.252	0,34
Mels Yeleusizov – Příroda	18.834	0,28
Celkem	6.744.267	76,8

2.12. Výsledky voleb do parlamentu v Kyrgyzstánu 27. února 1995

Zdroj: [CSCE (1995kg)]; [@ Wikipedia]

Politická strana	Mandáty
Sociálně demokratická strana	14

<i>Politická strana</i>	<i>Mandáty</i>
Jednota Kyrgyzstánu	4
Strana národní obnovy „Asaba“	4
Komunistická strana Kyrgyzstánu	3
Ata – Meken	3
Demokratická strana ErK	3
Republikánská strana	3
Demokratické hnutí Kyrgyzstánu	1
Agrární strana	1
Demokratická strana žen Kyrgyzstánu (SDŽ)	1
Agrární strana práce Kyrgyzstánu	1
Nezávislí	67
Celkem	105

2.13. Výsledky voleb do parlamentu v Kyrgyzstánu 20. února 2000

Zdroj: [OBSE (2000_{kgm})]; [@ Wikipedia]

<i>Politická strana</i>	<i>Mandáty</i>
Svaz demokratických sil (SDS)	4
Komunistická strana Kyrgyzstánu	15
Ata – Meken	1
Demokratická strana žen Kyrgyzstánu (SDŽ)	2
Politická strana veteránů	2
Má vlast	1
Nezávislí	80
Celkem	105

2.14. Struktura kyrgyzstánského parlamentu

Struktura podle polarizace pro/proti reformní a pro/proti prezidentské

po volbách v roce 1995		po volbách v roce 2000	
<i>proprezidentské</i>	<i>protiprezidentské</i>	<i>proprezidentské</i>	<i>protiprezidentské</i>
Ata – Meken ErK SDŽ proreformní soc.-dem.	Představitelé reg. struktur	Má vlast SDS SDŽ Proreformní	Ata – Meken
<i>protireformní</i> Asaba Agrárníci	představitelé reg. struktur komunisté	<i>protireformní</i> veteráni	představitelé reg. struktur komunisté

sestavil autor

Poznámka: konkrétní výsledky voleb v Kyrgyzstánu v roce 2005 se nepodařilo autorovi zjistit

2.15. Výsledky prezidentských voleb v Kyrgyzstánu 10. července 2005

Zdroj: [OBSE (2005_{kgp})]; [@ Wikipedia]

Kandidát	%
Kurmanbek Bakiev	88,7
Tursunbaj Bakir-uul	3,9
Akbaraly Ajtikejev	3,7
Zhapar Džekšeev	0,9
Toktoim Umetalieva	0,5
Kenešbek Dušebaev	0,5
Proti všem kandidátům	0,9
Celkem	100

2.16. Výsledky prezidentských voleb v Tádžikistánu 9. listopadu 1999

Zdroj: <http://www.agora.stm.it/elections> (ke dni 8. ledna 2001); [@ Wikipedia]

Kandidát a politická strana, která jej nominovala	%
Emomali Šarifovič Rachmonov – Lidová demokratická strana Tádžikistánu (<i>Hizbi Demokrati-Khalkii Tojikiston</i>)	97
Davlat Ismonov	2
Celkem	100.0

2.17. Výsledky voleb do parlamentu v Tádžikistánu 27. února 2000

Zdroj: [OBSE (2000ta)]; [@ Wikipedia]

Politická strana	Hlasy	Mandáty
Lidová demokratická strana Tádžikistánu (<i>Hizbi Demokrati-Khalkii Tojikiston</i>)	1.697.271	15
Komunistická strana Tádžikistánu	547.076	5
Strana islámské obnovy (<i>Nabzati Islomi Tojikiston</i>)	192.998	2
Celkem	2.437.345	22

2.18. Výsledky voleb do parlamentu v Tádžikistánu 27. února 2005

Zdroj: [OBSE (2005ta)]; [@ Wikipedia]

Politická strana	Hlasy	%	Mandáty
Lidová demokratická strana Tádžikistánu (<i>Hizbi Demokrati-Khalkii Tojikiston</i>)	1.666.909	64,51	52
Komunistická strana Tádžikistánu	533.066	20,63	4
Strana islámské obnovy (<i>Nabzati Islomi Tojikiston</i>)	193.532	7,48	2
Nestraniční (<i>podpora-LDST HDKT</i>)	190.412	7,36	5
Celkem	2.583.919	93,23	63

2.19. Výsledky voleb do části ústavodárného shromáždění (Халк Маслахаты) v Turkmenistánu 7. května 2003³³³

Zdroj: <http://www.slavomirborak.euweb.cz/MP200502.htm>³³⁴; [@ Wikipedia]

<i>Politická strana</i>	<i>Mandáty</i>
Demokratická strana Turkmenistánu	65
Celkem (účast 65 %)	65

2.20. Výsledky voleb do parlamentu (Меджлис) v Turkmenistánu 19. prosince 2004

Zdroj: <http://www.slavomirborak.euweb.cz/MP200502.htm>³³⁵; [@ Wikipedia]

<i>Politická strana</i>	<i>Mandáty</i>
Demokratická strana Turkmenistánu	50
Celkem (účast 76.9 %)	50

2.21. Výsledky prezidentských voleb v Uzbekistánu ze dne 9. ledna 2000

Zdroj: <http://www.rferl.org/specials/uzbekelections/timeline2000.asp>; [@ Wikipedia]

<i>Kandidát a politická strana, která jej nominovala</i>	<i>%</i>
Islam Karimov – Demokratická strana národní sebeoběti ³³⁶	91,9
Abulčafiz Džalalov – Demokratická lidová strana Uzbekistánu	4,1

2.22. Výsledky voleb do parlamentu v Uzbekistánu 26. prosince 2004

Zdroj: http://www.osce.org/documents/html/pdf/4355_en.pdf; [@ Wikipedia]

⁽³³³⁾ Zhruba všechny volby, bez ohledu na správní a politickou úroveň, dopadají stejně.

⁽³³⁴⁾ Zdroj je staršího data než volební výsledky, ale v případě Turkmenistánu, není tento drobný detail na závadu relevanci zdroje. Volební predikce odpovídá vždy volebnímu výsledku.

⁽³³⁵⁾ Totéž.

⁽³³⁶⁾ Islam Karimov byl navržen jinou stranou, než tou, které byl členem. Za jeho vlastní stranu kandidoval jeho protikandidát. Tento stav nebyl výsledkem vnitřních politických rozporů, ale předem připraveného scénáře.

<i>Politická Strana</i>	<i>%</i>	<i>Mandáty</i>
Liberálně demokratická strana Uzbekistánu (<i>O'zbekiston Liberal Demokratik Partiyasi</i>)	34	41
Lidová demokratická strana Uzbekistánu (<i>O'zbekistan Xalq Demokratik Partiyasi</i>)	23,4	28
Demokratická strana národní sebeoběti (<i>Fidokorlar Milliy Demokratik Partiyasi</i>)	.	18
Národně obrozenecká demokratická strana Uzbekistánu (<i>O'zbekistan Milliy Tiklanish Demokratik Partiyasi</i>)	.	11
Strana za sociální spravedlnost (<i>Adolat Sotsial Demokratik Partiyasi</i>)	.	10
Nestraníci		14
Celkem		120

Seznam pramenů

Monografie, texty, články

- [Applebaum (2003)] **Applebaum, Anne** : *Gulag - historie*. Beta, Praha-Plzeň 2003, ISBN: 80-7306-152-X
- [Arana (2003)] **Arana, Paloma; Palacios, José-Miguel** : *Strategická nejednoznačnost a politická změna v postkomunistické Evropě*. In: SEPS č. 2 (červen). MPÚ, Brno 2003, <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=164>, ISSN: 1212-7817
- [Arendtová (1996)] **Arendtová, Hannah** : *Původ totalitarismu*. Οικουμενη, Praha 1996, ISBN: 80-86005-13-5
- [Aydin (2000)] **Aydin, Mustafa** : *New Geopolitics of Central Asia and Caucasus*. Center for strategic studies, Ankara 2000, ISBN: 1302-3845
- [Багдасарян (1997)] **Багдасарян, А. В.** : *Конституции стран – членов СНГ*. Мхитар Гош, Ереван 1997, ISBN: ББК 67.99(2) 01
- [Белов (1988)] **Белов, О. А.** : *Ислам / словарь атеиста*. Политиздат, Москва 1988, ISBN: 5-250-00125-4
- [Балгай (2000)] **Балгай, М. В. и коллектив** : *Конституционное право зарубежных стран*. МГУ Институт международныхц, Москва 2000, ISBN: 5-89123-342-8
- [Boguszak (2001)] **Boguszak, Jiří; Čapek, Jiří; Gerloch, Aleš** : *Teorie práva*. EUROLEX Bohemia, Praha 2001, ISBN: 80-86432-13-0
- [Budil (2001)] **Budil, Ivo** : *Za obzor Západu*. Triton, Praha 2001, ISBN: 80-7254-163-3
- [Collins (2006)] **Collins, Cathleen** : *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*. Cambridge University Press, Cambridge 2006, ISBN: 0-521-83950-5
- [Courtois (1997)] **Courtois, Stéphane et col.** : *Le livre noir du communisme*. Robert Laffont, Paris 1997, ISBN: 2-221-08204-4
- [Dawisha (1997)] **Dawisha, Karen; Parrot, Bruce** : *Conflict, cleavage, and change in Central Asia and the Caucasus*. Cambridge University Press, Cambridge 1997, ISBN: 5-2159-7315
-

- [Dytrich (2004)] **Ditrych, Ondřej** : *Vymyslí si středoasijské národy... (1924-2004)*. In: Navýchod č. 3 – 2004. Občanské sdružení na východ od Aše, Praha 2004, <http://www.navychod.cz/?req=article&id=292>
- [Exnerová (2001)] **Exnerová, Věra** : *Fergánská kotlina: současná pozice islámského fundamentalismu*. In: Euroasijský expres, č. 3, září 2001, http://euroasia.euweb.cz/3-2001_sa_exnerova.htm
- [Exnerová (2006)] **Exnerová, Věra** : *Islám ve společnosti Ferganské doliny za carské a sovětské vlády*. Disertační práce na FFUK, Praha 2006
- [ЕЖОВ (2002)] **ЕЖОВ, Г. П.** : *Афганистан*. МГУ Институт стран Азии и Африки, Москва 2002, ISBN: 5-93136-004-2
- [Fait (1910)] **Fait Emanuel** : *Středoasijské národové, zvláště v území ruském*. Česká matice : František Řivnáč, Praha 1910
- [Fiala (2000)] **Fiala, Petr; Schubert, Klaus** : *Moderní analýza politiky*. Barrister & Principal, Brno 2000, ISBN: 80-85947-50-1
- [Fukuyama (2002)] **Fukuyama, Francis** : *Konec dějin a poslední člověk*. Rybka Publishers, Praha 2002, ISBN: 80-86182-27-4
- [Gellner (1997)] **Gellner, Ernest** : *Podmínky svobody, Občanská společnost a její rivalové*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1997, ISBN: 80-85959-27-5
- [Gellner (2003)] **Gellner, Ernest** : *Nacionalismus*. CDK, Brno 2003, ISBN: 80-7325-023-3
- [Hirschman (1970)] **Hirschman, Albert O.** : *Exit, Voice and Loyalty. Responses to decline in firms, organizations and states*. Harvard University Press, Cambridge 1970, ISBN: 0674276604
- [Holzer (2001)] **Holzer, Jan** : *Politický systém Ruska*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2001, ISBN: 80-85959-97-6
- [Holzer (2007)] **Holzer, Jan; Balík Stanislav** : *Postkomunistické nedemokratické režimy*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2007, ISBN: 978-80-7325-128-4
- [Horák (2005)] **Horák, Slavomír** : *Střední Asie mezi Východem a Západem*. Karolinum, Praha 2005, ISBN: 80-246-0906-1
- [Horák (2007)] **Horák, Slavomír** : *Závislá nezávislost ve Střední Asii*. In: [@ Horák]. Praha 2007, http://www.slavomirhorak.euweb.cz/AUC2008_zavislostCA.htm
- [Horák (2000)] **Horák, Slavomír** : *Konfliktní zóny ve Střední Asii*. In: Mezinárodní politika č. 9 (září). Ústav mezinárodních vztahů, Praha 2000, ISSN: 0543-7962
- [Huntington (2001)] **Huntington, Samuel P.** : *Střet civilizací*. Rybka Publishers, Praha 2001, ISBN: 80-86182-49-5
- [Johnson (1991)] **Johnson, Paul** : *Dějiny 20. století*. Rozmluvy, Praha 1991, ISBN: 80-85336-07-3

-
- [Караев (1996)] **Караев, О.; Жусупов :** *Кыргызыл.* Фонг Сорос, Кыргызстан, Бишкек 1996, ISBN: 5-7499-0042-8
- [Каримов (2005)] **Каримов, Ислам :** *Узбекский народ никогда и ни от кого не будет зависеть.* Узбекистон, Ташкент 2005, ISBN: 5-640-03-227-8
- [Kelsen (1933)] **Kelsen, Hans :** *Ryzí nauka právní – metoda a základní pojmy.* Orbis Praha, Brno 1933, ISBN: N/A - A/I
- [Kis (1997)] **Kis, János :** *Současná politická filosofie.* Οικουμενη, Praha 1997, ISBN: 80-86005607
- [Klokočka (1996)] **Klokočka, Vladimír :** *Ústavní systémy evropských států.* Linde Praha, a. s., Praha 1996, ISBN: 80-7201-010-7
- [Knapp (1995)] **Knapp, Viktor :** *Teorie práva.* C. H. Beck, Praha 1995, ISBN: 80-7179-028
- [Knapp (1996)] **Knapp, Viktor :** *Velké právní systémy.* C. H. Beck, Praha 1996, ISBN: 80-7179-089-3
- [Kopeček (2002)] **Kopeček, Luboš :** *Aplikace rokkeanovské teorie cleavages na české politické strany na počátku éry masové politiky.* In: SEPS č. 2-3 (červen) 2002. MPÚ, Brno 2002, ISSN: 1212-7817
- [Kotyk (1998)] **Kotyk, Václav :** *Vztahy centra a regionů Ruské federace.* Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1998, ISBN: 80-85864-43-6
- [Krejčí (2001)] **Krejčí, Jaroslav :** *Islám a ústavní modely.* In: **Pavlíček, Václav.** (ed.): *Transformace ústavních systémů střední a východní Evropy – III. část.* Univerzita Karlova, Právnícká fakulta – Vodnář, Praha 2001, ISBN: 80-858859-48-X
- [Kropáček (1993)] **Kropáček, Luboš :** *Duchovní cesta islámu.* Vyšehrad, Praha 1993, ISBN: 80-7021-125-3
- [Kühn (2000)] **Kühn, Zdeněk :** *Aktivismus ústavních soudů ve střední a východní Evropě.* In: **Pavlíček, Václav.** (ed.): *Transformace ústavních systémů země střední a východní Evropy – II. část.* Univerzita Karlova, Právnícká fakulta – Vodnář, Praha 2000, ISBN: 80-85889-31-5
- [Küng (1998)] **Küng, Hans; Van Ess, Josef :** *Křesťanství a islám.* Vyšehrad, Praha 1998, ISBN: 80-7021-262-4
- [Langer (1994)] **Langer, Alexandr :** *Poslední tažení na jih.* Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1994
- [Lejbowicz (1999)] **Lejbowicz, Agnès :** *Philosophie du droit international.* Presse Universitaire de France, Paris 1999, ISBN: 2 13 049721 7
- [Leška (1998)] **Leška, Vladimír a kolektiv :** *Rusko? Rusko, Polsko, střední Evropa: dědictví minulosti a současnosti.* Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1998, ISBN: 80-85864-46-0
-

- [Litera (1998)] **Litera, Bohuslav; Švec, Luboš; Wanner, Jan; Zilynskyj, Bohdan** : *Rusko? Vzájemné vztahy postsovětských republik*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1998, ISBN: 80-85864-45-2
- [Litera (2003)] **Litera, Bohumil a kolektiv** : *Formování stalinského mocenského systému 1928-1939*. Historický ústav AV ČR, Praha 2003, ISBN: 80-7286-051-8
- [Machiavelli (1997)] **Machiavelli, Niccoló** : *Vladař*. Ivo Železný, Praha 1997, ISBN: 8023735446
- [Malenovský (1993)] **Malenovský, Jiří** : *Mezinárodní právo veřejné*. Doplněk, Brno 1993, ISBN: 80-85765-09-8
- [Максименко (1995)] **Максименко, В. И.** : *Западная Азия, Центральная азия и Закавказье. Интеграция и конфликты*. Институт востоковедения РАН, Москва 1995, ISBN: 5-237-004582
- [Mandel (1989)] **Mandel, Ernest** : *Où va l'URSS de Gorbatchev*. La Brèche, Montreuil 1989, ISBN: 2-902524-64-1
- [Mendel (1994)] **Mendel, Miloš** : *Islámská výzva*. Atlantis, Brno 1994, ISBN: 80-7108-088-8
- [Mendel (1997)] **Mendel, Miloš** : *Džihád – islámské koncepte šíření víry*. Atlantis, Brno 1997, ISBN: 80-7108-151-5
- [Нартов (2003)] **Нартов, Николай Александрович** : *Геополитика*. ЮНИТИ, Москва 2003, ISBN: 5-238-00337-4
- [Нерсесянц (1997)] **Нерсесянц, Владик Сумбативич** : *Философия права*. Норма, Москва 1997, ISBN: 5-89123-098-4
- [Neubauer (1947)] **Neubauer, Zdeněk** : *Státověda a theorie politiky*. Jan Laichter, Praha 1947
- [Novák (1997)] **Novák, Miroslav** : *Systémy politických stran*. SLON, Praha 1997, ISBN: 80-85850-22-2
- [Olson (1965)] **Olson, Mancur** : *The Logic of Collective Action; Public Goods and The Theory of Groups*. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts 1965, ISBN: 0674537505
- [Ottův slovník naučný] **kolektiv** : *Ottův slovník naučný*. Nakladatelství Jan Otto, Praha 1888-1909
- [Pavlíček (1998)] **Pavlíček, Václav a kolektiv** : *Ústavní právo a státověda, I. díl – Obecná státověda*. Linde Praha, a. s., Praha 1998, ISBN: 80-7201-141-3
- [Pavlíček (1998a)] **Pavlíček, Václav; Hřebejk, Jiří** : *Ústava a ústavní řád české republiky, 2. díl – Práva a svobody*. Linde Praha, a. s., Praha 1999, ISBN: 80-7201-170-7
- [Pavlíček (1998b)] **Pavlíček, Václav; Hřebejk, Jiří** : *Ústava a ústavní řád české republiky, 1. díl – Ústavní systém*. Linde Praha, a. s., Praha 1998, ISBN: 80-7201-110-3

-
- [Pavlíček (2001)] **Pavlíček, Václav a kolektiv** : *Ústavní právo a státověda, II. díl – Ústavní právo České republiky*. Linde Praha, a. s., Praha 2001, ISBN: 80-7201-273-8
- [Popper (1994)] **Popper, Karl Raimund** : *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Οικουμενη, Praha 1994, ISBN: 80-85241-54-4
- [Preston (2001)] **Preston, Ian** : *A political Chronology of Central, South and East Asia*. Europa Publications Limited, London 2001, ISBN: 1-85743-114-6
- [Pšeja (2001)] **Pšeja, Pavel a kolektiv** : *Zabraniční politika České republiky vůči zemím Blízkého Východu, Zakavkazska a Střední Asie*. Mezinárodní politologický ústav, Brno 2001, ISBN: 80-210-2740-1
- [Reed (1957)] **Reed, John** : *Deset dnů, které otřásl světem*. Mladá fronta, Praha 1957
- [Rokkan (1999)] **Rokkan, Stein** : *State Formation Nation-Building and Mass Politics*. **Flora, Peter** (ed.) Oxford University Pres, Oxford 1999, ISBN: 0-19-828032-7
- [Rousseau (1949)] **Rousseau, Jean-Jacques** : *O společenské smlouvě*. V. Linhart, Praha 1949
- [Roux (2007)] **Roux, Jean-Paul** : *Dějiny Střední Asie*. Lidové Noviny, Praha 2007, ISBN: 978-80-7106-867-9
- [Rumer (2005)] **Rumer, Boris (ed.)** : *Central Asia at the end of the transition*. M. E. Sharpe, New York 2005, ISBN: 0-7656-1576-2
- [Rychetský (2003)] **Rychetský, Pavel** : *Justokracie*. In: Literární noviny č. 45 (prosinec). Společnost pro Literární noviny, Praha 2003, ISSN: 1210-0021
- [Říchová (1997)] **Říchová, Blanka** : *Komparativní metoda v politologii*. Politologická Revue č. 2 (prosinec). Katedra politologie VŠE, Praha 1997, ISSN: 1211-0353
- [Říchová (2000)] **Říchová, Blanka** : *Přehled moderních politických teorií*. Portál, s. r. o., Praha 2000, ISBN: 80-7178-416-3
- [Саидов (1995)] **Саидов, А. Х.** : *Права человека - Единство общечеловеческ*. Шарк, Ташкент 1995, ISBN: ББК 67. 99(5У)
- [Сапаргалиев (2002)] **Сапаргалиев, Г.** : *Конституционное право Республики Казахстан*. Жеті Жарғы, Алматы 2002, ISBN: 9965-11-006-9
- [Sartori (2001)] **Sartori, Giovanni** : *Srovnávací ústavní inženýrství*. SLON, Praha 2001, ISBN: 80-85850-94-X
- [Schmidt (2007)] **Schmidt, Carl** : *Pojem politična*. Οικουμενη, Praha 2007, ISBN: 978-80-7298-127-4
- [Strauss (1999)] **Strauss, Albert; Corbinová, Juliet** : *Základy kvalitativního výzkumu*. Albert, Brno 1999, ISBN: 80-85834-60-X
-

-
- [Šír (2008)] **Šír, Jan** : *Cult of Personality in Monumental Art and Architecture: The Case of Post-Soviet Turkmenistan*. In: Acta Slavica Iaponica: Tomus 25, str. 203-220, Hokkaido University, Hokkaido 2008, ISSN: 0288-3503
- [Šír (2007)] **Šír, Jan** : *Zabraníční politika Turkmenistánu po smrti Nijazova*. rukopis připravovaný k publikaci, Praha 2007
- [Švankmajer (2004)] **Švankmajer, Milan a kolektiv** : *Dějiny Ruska*. Lidové Noviny, Praha 2004, ISBN: 80-7106-658-3
- [Тансыкбаева (2003)] **Тансыкбаева, Г. М.** : *Конституционное право Республики Узбекистан*. Министерство юстиции РУ, Ташкент 2003, ISBN: ББК 67.400 (5У) я 73
- [Tomášek (2004)] **Tomášek, Michal** : *Dějiny Čínského práva*. Academia, Praha 2004, ISBN: 80-200-1190-0
- [Troickij (1995)] **Troickij, Lev Davidovič** : *Zrazená revoluce*. Doplněk, Brno 1995, ISBN: 8085765306
- [Uhl (2001)] **Uhl, Pavel** : *Zabraníční politika České republiky vůči Střední Asii*. In: **Pšeja, Pavel** (ed.): *Zabraníční politika České republiky vůči zemím Blízkého Východu, Zakavkazska a Střední Asie*. Mezinárodní politologický ústav, Brno 2001, ISBN: 80-210-2740-1
- [Uhl (2002)] **Uhl, Pavel** : *Problematika bezpečnosti státu v prostoru bývalé sovětské Střední Asie*. In: **Pavlíček, Václav** (ed.): *Právo a bezpečnost státu*. Univerzita Karlova, Právnická fakulta – VODNÁŘ, Praha 2002, ISBN: 80-85889-55-2
- [Uhl (2006)] **Uhl, Pavel** : *Ústavní systémy nástupnických států Sovětského svazu s islámskou tradicí*. Disertační práce na PFUK, Kráka Press, Praha 2006
- [Уразаев (2001)] **Уразаев, Ш. З. и кол.** : *Коментарий к конституции Республики Узбекистан*. Издательство "Узбекистон", Ташкент 2001, ISBN: 5-640-2915-X
- [Vassiliev (2001)] **Vassiliev, Alexei (ed.)** : *Central Asia - political & Economic Challenges in the Post-Soviet Era*. Saqi Books, London 2001, ISBN: 0-86356-913-7
- [Воеводин (1997)] **Воеводин, Л. Д.** : *Юридический статус личности*. Издательство Московского Университета, Москва 1997, ISBN: 5-21103-636-0
- [Weber (1998)] **Weber, Max** : *Metodologie, sociologie a politika*. Οικουμένη, Praha 1998, ISBN: 80-86005-48-8
- [Zimine (1982)] **Zimine, Alexandre (Александр Зимин)** : *Le Stalinisme et son "socialisme réel"*. La Brèche, Paris 1982, ISBN: 2-902524-21-8
- [Žukov (1966)] **Žukov, J. M.** : *Dějiny světa, svazek VIII*. Nakladatelství svoboda Praha, Praha 1966
-

Úřední zprávy a publikace

- [OBSE (1996a)] **OBSE/OSN** : *OSCE/UN report of the OSCE/UN joint electoral observation mission in Azerbaijan on Azerbaijan's 12 november 1995 parliamentary election and constitutional referendum.* OBSE/OSN, Баку 1996, <http://www.osce.org>
- [OBSE (1998a)] **OBSE/ODIHR** : *Presidential election in the republic of Azerbaijan 11 October 1998.* OBSE/ODIHR, Баку 1998, <http://www.osce.org>
- [OBSE (1999ka)] **OBSE/ODIHR** : *Assessment Mission – Presidential Election – The Republic of Kazakhstan – January 1999.* OBSE/ODIHR, Алматы 1999, <http://www.osce.org>
- [OBSE (2000kgm)] **OBSE/ODIHR** : *Report on the Parliamentary Elections in Kyrgyzstan February 20, 2000.* OBSE/ODIHR, Warszawa 2000, <http://www.osce.org>
- [OBSE (2000kqp)] **OBSE/ODIHR** : *Report on the Presidential Elections in Kyrgyzstan October 29, 2000.* OBSE/ODIHR, Warszawa 2000, <http://www.osce.org>
- [OBSE (2000ta)] **OBSE/ODIHR** : *Report on the Parliamentary Elections in Tajikistan February 27, 2000.* OBSE/ODIHR, Warszawa 2000, <http://www.osce.org>
- [OBSE (2001a)] **OBSE/ODIHR** : *Final report on parliamentary elections 5 November 2000 & 7 January 2001 – Republic of Azerbaijan.* OBSE/ODIHR, Warszawa 2001, <http://www.osce.org>
- [OBSE (2003a)] **OBSE/ODIHR** : *Election Observation Mission Report on presidential election 15 October 2003 – Republic of Azerbaijan.* OBSE/ODIHR, Warszawa 2003, <http://www.osce.org>
- [OBSE (2003ap)] **OBSE/ODIHR** : *Final Assessment of the Electoral Code of the Republic of Azerbaijan.* OBSE/ODIHR, Warszawa 2003, <http://www.osce.org>, ISBN: CDL (2003) 54
- [OBSE (2004ka)] **OBSE/ODIHR** : *Election Observation Mission Report – Parliamentary Elections – 19 September and 3 October 2004 – Republic of Kazakhstan.* OBSE/ODIHR, Warszawa 2004, <http://www.osce.org>
- [OBSE (2005ap)] **OBSE/ODIHR** : *Needs assessment report ahead of parliamentary elections in Azerbaijan.* OBSE/ODIHR, Warszawa 2005, <http://www.osce.org>, ISBN: ODIHR.GAL/51/05
- [OBSE (2005kgm)] **OBSE/ODIHR** : *Report on the Parliamentary Elections in Kyrgyzstan February 27, 2005.* OBSE/ODIHR, Warszawa 2005, <http://www.osce.org>
- [OBSE (2005kqp)] **OBSE/ODIHR** : *Report on the Presidential Elections in Kyrgyzstan July 10, 2005.* OBSE/ODIHR, Warszawa 2005, <http://www.osce.org>
-

-
- [OBSE (2005ta)] **OBSE/ODIHR** : *Report on the Parliamentary Elections in Tajikistan February 27, 2005*. OBSE/ODIHR, Warszawa 2005, <http://www.osce.org>
- [OBSE (2006a)] **OBSE/ODIHR** : *Election Observation Mission Final Report*. OBSE/ODIHR, Warszawa 2006, <http://www.osce.org>, ISBN: ODIHR. GAL/7/06
- [OBSE (2006ka)] **OBSE/ODIHR** : *Election Observation Mission Final Report– Presidential Elections – 4 December 2005 – Republic of Kazakhstan*. OBSE/ODIHR, Warszawa 2006, <http://www.osce.org>, ISBN: ODIHR.GAL/01/06
- [CIA (1991)] **CIA, State Department** : *World Factbook 1990*. U. S. State Department, Washington 1991, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (1992)] **CIA, State Department** : *World Factbook 1991*. U. S. State Department, Washington 1992, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (1993)] **CIA, State Department** : *World Factbook 1992*. U. S. State Department, Washington 1993, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (1994)] **CIA, State Department** : *World Factbook 1993*. U. S. State Department, Washington 1994, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (1995)] **CIA, State Department** : *World Factbook 1994*. U. S. State Department, Washington 1995, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (1996)] **CIA, State Department** : *World Factbook 1995*. U. S. State Department, Washington 1996, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (1997)] **CIA, State Department** : *World Factbook 1996*. U. S. State Department, Washington 1997, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (1998)] **CIA, State Department** : *World Factbook 1997*. U. S. State Department, Washington 1998, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (1999)] **CIA, State Department** : *World Factbook 1998*. U. S. State Department, Washington 1999, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (2000)] **CIA, State Department** : *World Factbook 1999*. U. S. State Department, Washington 2000, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (2001)] **CIA, State Department** : *World Factbook 2000*. U. S. State Department, Washington 2001, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (2002)] **CIA, State Department** : *World Factbook 2001*. U. S. State Department, Washington 2002, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (2003)] **CIA, State Department** : *World Factbook 2002*. U. S. State Department, Washington 2003, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (2004)] **CIA, State Department** : *World Factbook 2003*. U. S. State Department, Washington 2004, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
-

- [CIA (2005)] **CIA, State Department** : *World Factbook 2004*. U. S. State Department, Washington 2005, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CIA (2005)] **CIA, State Department** : *World Factbook 2005*. U. S. State Department, Washington 2006, <http://www.cia.gov>, ISSN: 1553-8133
- [CSCE (1995kg)] **CSCE staff** : *Report on the Parliamentary Elections in Kyrgyzstan February 5, 1995*. United States Helsinki Commission, Бишкек 1995, <http://www.house.gov/csce>
- [CSCE (1995tu)] **CSCE staff** : *Report on the Parliamentary Election in Turkmenistan December 11, 1994*. United States Helsinki Commission, Ашхабад 1995, <http://www.house.gov/csce>
- [CSCE (1997u)] **CSCE staff** : *Government-Opposition Relations in Uzbekistan*. United States Helsinki Commission, Washington 1997, <http://www.house.gov/csce>
- [CSCE (1998)] **CSCE staff** : *Political Reform and Human Rights in Uzbekistan, Kyrgyzstan and Kazakstan (A Report Prepared by the Staff of the Commission on Security and Cooperation in Europe)*. United States Helsinki Commission, Washington 1998, <http://www.house.gov/csce>
- [CSCE (2000)] **CSCE staff** : *Human Rights and Democratization in Turkmenistan and Uzbekistan*. United States Helsinki Commission, Washington 2000, <http://www.house.gov/csce>
- [USA (2002)] **Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor** : *Country Reports on Human Rights Practices 2001*. U. S. State Department, Washington 2002, <http://www.state.gov>
- [USDS (2006)] **U. S. Department of State** : *Country Reports on Human Rights Practices – 2005*. U. S. Department of State, Bureau of Democracy, Hu, Washington 2006, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2005/index.htm>

Internetové zdroje

Viz: 337

- [@ AI] **databáze** : *Databáze lidskoprávní organizace "Amnesty International"*. <http://www.amnesty.org>
- [@ HRW] **databáze** : *Databáze lidskoprávní organizace "Human Rights Watch"*. <http://www.hrw.org>

⁽³³⁷⁾ Všechny internetové stránky jsou použity (datum aktualizace) ke dni 15. dubna 2008.

- [@ Horák] **Horák Slavomír** : *Odborné texty Slavomíra Horáka*. Praha. <http://slavomirhorak.euweb.cz/centralasia.htm>
- [@ IEF] **databáze** : *Databáze informací o hospodářských svobodách*. <http://www.heritage.org>
- [@ Law Reform] **databáze** : *Databáze právních textů "Law Reform Transition States"*. <http://www.cis-legal-reform.org>
- [@ RSF] **databáze** : *Databáze organizace "Reporters sans Frontières"*. <http://www.rsf.org>
- [@ TI] **databáze** : *Databáze protikorupční organizace "Transparency International"*. <http://www.transparency.org>
- [@ Wikipedia] **encyklopedie** : *Všeobecná encyklopedie Wikipedia*³³⁸. <http://en.wikipedia.org>
- [@ FRP] **prezentace** : *Webové stránky Fondu regionálního rozvoje*, <http://www.polit.cz>

Použité právní předpisy

Viz:339

Sovětský svaz

<i>Název normy</i>	<i>Datum přijetí</i>
Основной закон (Конституция) Союза Советских Социалистических Республик	6. červenec 1923
Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик	5. prosinec 1936
Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик	7. říjen 1977

⁽³³⁸⁾ Autor si je vědom problematičnosti relevance dat obsažených v této encyklopedii, nicméně při výzkumu někdy data v ní obsažená používal, především pro srovnání s jinými daty nebo pro doplnění chybějícím údajů. Uvedené informace, pokud se používají obezřetně a kriticky mohou do značné míry doplnit obraz o kontextu jiných faktů.

⁽³³⁹⁾ Výčet právních předpisů, které jsou formálně úředně publikovány slouží jednak jako doplňkový přehled zdrojů primárních informací; jejich samotný výčet pak může být ilustrativní ve vztahu k prioritám příslušného státu.

Většina předpisů pochází z internetové databáze norem [@ Law Reform], jiné z různých jiných pramenů, včetně internetu. Některé z nich byly obsaženy v publikaci [Багдасарян (1997)]. Seznamy předpisů jsou sestaveny autorem, jako výchozí databáze byla použita databáze na [@ Law Reform], kde je možné nalézt i text většiny předpisů. Váběr relevantních předpisů z databáze provedl autor.

Kazachstán

<i>Název normy (Ka)</i>	<i>Datum přijetí</i>
Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР	25. říjen 1991
О государственной независимости Республики Казахстан	16. prosinec 1991
Постановление о конституционных реформах в государствах-участниках Содружества Независимых Государствах	29. prosinec 1992
Конституция Республики Казахстан	28. leden 1993
Конституция Республики Казахстан	30. srpen 1995
Указ о Конституции Республики Казахстан	6. září 1995
Конституционный Закон о Правительстве Республики Казахстан	18. prosinec 1995
Указ (имеющий силу Конституционного закона) о Президенте Республики Казахстан	26. prosinec 1995
Закон о языках	11. červenec 1997
Указ (имеющий силу Конституционного Закона) о выборах в Республике Казахстан	6. listopad 1998
Конституционный закон Республики Казахстан об изменениях Конституции	7. listopad 1998
Конституционный закон о Президенте Республики Казахстан	6. květen 1999
Указ о мерах по реализации Стратегии развития Казахстана до 2030 года	7. září 1999
Указ (имеющий силу Конституционного Закона) о выборах в Республике Казахстан	28. září 1999
Указ о мерах по реализации Стратегии развития Казахстана до 2030 года	17. únor 2000
Указ о создании Фонда Первого Президента Республики Казахстан	22. prosinec 2000
Закон о местном государственном управлении в Республике Казахстан	23. leden 2001
Указ о Государственной программе функционирования и развития языков на 2001-2010 годы	2. únor 2001
Указ о Национальном совете Республики Казахстан	29. duben 2002
Закон о политических партиях	15. červenec 2002

Kyrgyzstán

<i>Název normy (Ky)</i>	<i>Datum přijetí</i>
Декларация независимости Кыргызской Республики	31. srpen 1991
Конституция Кыргызской Республики	5. květen 1993
Постановление Жогорку Кенеша Кыргызской Республики о порядке введения в действие Закона Кыргызской Республики "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Кыргызской Республики"	16. duben 1994
Положение о Комиссии по правам человека при Президенте Кыргызской Республики	5. červenec 1997
Кодекс Кыргызской Республики о выборах в Кыргызской Республике	29. květen 1999
Закон Кыргызской Республики о внесении изменения и дополнения в Кодекс Кыргызской Республики о выборах в Кыргызской Республике	22. listopad 1999
Закон Кыргызской Республики о внесении дополнений в Кодекс о выборах в Кыргызской Республике	25. listopad 1999
Закон Кыргызской Республики об официальном языке Кыргызской Республики	29. květen 2000
Закон Кыргызской Республики о внешней миграции	17. červenec 2000
Кодекс Кыргызской Республики о выборах в Кыргызской Республике	25. červenec 2000
Закон Кыргызской Республики о судов аксакалов	5. červenec 2002
Закон о новой редакции Конституции Кыргызской Республики	18. únor 2003
Конституция Кыргызской Республики	18. únor 2003

Tádžikistán

<i>Název normy (Ta)</i>	<i>Datum přijetí</i>
Закон "О печати и других средствах массовой информации"	14. prosinec 1990
Декларация о государственном суверенитете	24. srpen 1991
Закон "О внесении изменений и дополнений в Закон "О печати и других средствах массовой информации"	14. březen 1992
Закон "О внесении изменений и дополнений в Закон "О печати и других средствах массовой информации"	22. duben 1992

<i>Název normy (Ta)</i>	<i>Datum přijetí</i>
Указ "О внесении изменений и дополнений в Закон "О печати и других средствах массовой информации"	18. červen 1994
Конституция Республики Таджикистан	6. listopad 1994
Конституционный Закон Республики Таджикистан о государственной власти на местах	1. prosinec 1994
Закон о референдуме Республики Таджикистан	2. listopad 1995
Закон Республики Таджикистан "О Конституционном Суде Республики Таджикистан"	3. listopad 1995
Закон Республики Таджикистан "О Маджлисе Оли"	3. listopad 1995
Закон "О внесении изменений и дополнений в Закон "О печати и других средствах массовой информации"	1. únor 1996
Постановление "О признании утратившими силу некоторых постановлений Правительства РТ"	12. leden 1998
Изменения и дополнения внесенные в Конституцию Республики Таджикистан	26. září 1999
Закон РТ "О Совете юстиции"	6. červen 2000
Конституционный Закон РТ "О внесении изменений и дополнений в Конституционный Закон РТ "О военных судах"	6. červen 2000
Конституционный Закон РТ "О внесении изменений и дополнений в Конституционный Закон РТ "О Верховном суде РТ"	6. červen 2000
Конституционный Закон РТ "О внесении изменений и дополнений в Конституционный Закон РТ "О Маджлисе Оли"	6. červen 2000
Конституционный Закон РТ "О внесении изменений и дополнений в Конституционный Закон РТ "О Конституционном суде РТ"	6. červen 2000
Конституционный Закон РТ "О внесении изменений и дополнений в Конституционный Закон РТ "О военных судах"	6. červen 2000
Закон РТ "О Совете юстиции"	6. červen 2000
Конституционный Закон РТ "О внесении изменений и дополнений в Конституционный Закон РТ "О Верховном суде РТ"	6. červen 2000
Конституционный Закон РТ "О внесении изменений и дополнений в Конституционный Закон РТ "О Конституционном суде РТ"	6. červen 2000
Указ "Об образовании Президиума суда Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан"	4. říjen 2000

<i>Název normy (Ta)</i>	<i>Datum přijetí</i>
Закон "О внесении изменений и дополнений в Закон "О референдуме Республики Таджикистан"	12. květen 2001
Закон "О референдуме Республики Таджикистан"	12. květen 2001
Закон "О референдуме Республики Таджикистан"	12. květen 2001

Turkmenistán

<i>Název normy (Tu)</i>	<i>Datum přijetí</i>
Декларация о государственном суверенитете	22. srpen 1990
Закон Туркменистана о свободе совести и религиозных организациях в Туркменистане	29. květen 1991
Декларация о государственной независимости	27. říjen 1991
Закон Туркменистана об общественных объединениях в Туркменистане	12. listopad 1991
Конституция Туркменистана	18. květen 1992
Закон Туркменистана о гражданстве Туркменистана	30. září 1992
Закон Туркменистана о выборах депутатов Меджлиса Туркменистана	13. květen 1994
Закон Туркменистана о статусе депутата Меджлиса Туркменистана	16. březen 1995
Закон Туркменистана о Меджлисе Туркменистана	16. březen 1995
Закон "О порядке выезда из Туркменистана и въезда в Туркменистан граждан Туркменистана"	15. červen 1995
Закон Туркменистана о Кабинете Министров	24. listopad 1995
Закон Туркменистана о хякимах	24. listopad 1995
Конституционный Закон Туркменистана о постоянном нейтралитете	27. prosinec 1995
Конституция Туркменистана. Закон Туркменистана "О порядке введения в действие Конституции Туркменистана"	27. prosinec 1995
Закон "О беженцах"	12. červen 1997
Закон Туркменистана о статусе народных представителей (халк векиллери)	25. listopad 1997
Закон Туркменистана о выборах народных представителей (халк велиллери)	25. listopad 1997
Закон Туркменистана "Об обжаловании в суд действий государственных	6. únor 1998

<i>Název normy (Tu)</i>	<i>Datum přijetí</i>
органов, общественных объединений, органов местного самоуправления и должностных лиц, нарушающих конституционные права и свободы граждан"	
Указ Президента Туркменистана "О присяге судей судов Туркменистана"	11. září 1998
Указ Президента Туркменистана "О работе с обращениями граждан, адресованными Президенту Туркменистана"	14. leden 1999
Закон Туркменистана о гарантиях избирательных прав граждан Туркменистана	22. duben 1999
Закон Туркменистана о Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов в Туркменистане	30. duben 1999
Конституционный Закон Туркменистана "О внесении изменений и дополнений в Конституцию Туркменистана"	29. prosinec 1999
Конституция Туркменистана. Закон Туркменистана "О порядке введения в действие Конституции Туркменистана"	29. prosinec 1999
Закон Туркменистана о гарантиях прав ребенка	5. červenec 2002

Uzbekistán

<i>Název normy (Uz)</i>	<i>Datum přijetí</i>
Декларация о государственном суверенитете Узбекской ССР	20. červen 1990
Закон об основах государственной независимости Республики Узбекистан	31. srpen 1991
Закон о референдуме Республики Узбекистан	18. listopad 1991
Закон о гражданстве Республики Узбекистан	2. červenec 1992
Конституция	8. prosinec 1992
Закон о Кабинете Министров Республики Узбекистан	6. květen 1993
Закон о Конституционном суде Республики Узбекистан	30. srpen 1995
Закон о государственном языке	21. prosinec 1995
Закон о порядке отзыва депутата в Республике Узбекистан	26. duben 1996
Закон о порядке решения вопросов административно-территориального устройства, наименования и переименования топономических объектов в Республике Узбекистан	30. srpen 1996
Закон о политических партиях	26. prosinec 1996
Закон о защите профессиональной деятельности журналиста	24. duben 1997

<i>Název normy (Uz)</i>	<i>Datum přijetí</i>
Закон об уполномоченном Олий Мажлиса по правам человека (омбудсмане)	24. duben 1997
Закон о свободе совести и религиозных организаций	1. květen 1998
Закон о политических партиях	20. srpen 1999
Закон о выборах Президента Республики Узбекистан	20. srpen 1999
Закон о выборах в Олий Мажлис Республики Узбекистан	20. srpen 1999
Закон о выборах в Олий Мажлис Республики Узбекистан	26. květen 2000
Закон о центральной избирательной комиссии Республики Узбекистан	26. květen 2000
Закон о порядке отзыва депутата в Республике Узбекистан	26. květen 2000
Распоряжение о создании рабочей группы по подготовке "Концепции идеологии национальной независимости"	7. červen 2000
Постановление о совершенствовании порядка изготовления, учета, хранения, выдачи и использования официальных государственных документов	25. červenec 2000
Положение о порядке заказа, изготовления, учета, хранения и выдачи официальных государственных документов	25. červenec 2000
Закон о гарантиях и свободе доступа к информации	15. prosinec 2000
Закон об итогах референдума и основных принципах организации государственной власти	4. duben 2002
Закон о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Узбекистан	24. duben 2003
Закон о Регламенте Законодательной палаты Олий Мажлиса Республики Узбекистан	29. srpen 2003
Закон о Регламенте Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан	29. srpen 2003

Résumé

Česky: V práci **Povaha politických režimů středoasijských republik** se autor zabývá problematikou povahy politických režimů Kazachstánu, Kyrgyzstánu, Tádžikistánu, Turkmenistánu a Uzbekistánu. Po krátkém metodologickém úvodu se autor nejprve zabývá historickými souvislostmi vývoje středoasijského prostoru. Zkoumá existenci politických jednotek a jejich zárodků na území Střední Asie. Zabývá se existencí různých vzorců politického chování a politické správy a dále se zabývá vzájemnými vztahy různých vzorců politického chování a jejich následnou konvergencí. Autor dále popisuje postupné formování politických obcí a jejich mocenských elit v období od počátku ruské kolonizace až do konce existence Sovětského svazu. Poukazuje na vznik vertikálních mocenských struktur ve dvacátém století, které historicky navazují na tradiční ustálený model klanového a kmenového uspořádání. Dále konstatuje sled událostí, které z vnějších důvodů výrazně ovlivnily politické poměry ve Střední Asii, kam řadí jednak stanovení administrativních hranic svazových republik v roce 1936 a dále vznik nových států 1991. Autor se zabývá procesem formování politických obcí v takto vzniklých podmínkách a sleduje dominanci tradičních vertikálních politických struktur. Dále stručně popisuje režimní vlastnosti. Zabývá se povahou politické moci, její legitimací a vzájemnými souvislostmi mezi těmito aspekty režimů a historickými a sociálními souvislostmi. Na závěr se snaží definovat středoasijský režimní typ a stručně nastínit problémy jeho katalogizace.

English: In his thesis titled “**The Character of Political Regimes in the Central Asian Republics**”, the author addresses issues related to the character of the political regimes of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. Following a brief methodological introduction, the author initially discusses the historical circumstances of developments in Central Asia. He analyzes the existence of political units and their precursors on the territory of Central Asia. He examines the existence of different patterns of political behaviour and political administration and describes the mutual relations between different patterns of political behaviour and their subsequent convergence. The author then describes the gradual formation of political units and their power elites between the beginning of Russian colonial administration and the demise of the Soviet Union. The author highlights the emergence of vertical power structures in the 20th century that historically built on the traditional, deep-seated model of tribes and clans. The author then reviews the course of external events that significantly influenced the political situation in Central Asia, including the drawing of administrative borders between the Soviet Republics in 1936 and the establishment of new states in 1991. The author analyzes the process of forming political units (nations) under the said circumstances and examines the dominance of traditional vertical power relations. He then briefly describes the regimes’ characteristics, examining the nature of political power, its legitimization, its historical and social circumstances and the mutual relations between those aspects of the regimes. In conclusion, the author attempts to define a distinct Central Asian type of regime and to briefly outline the difficulties with its classification.

Pavel Uhl

Povaha politických režimů středoasijských republik

disertační práce

Katedra politologie
Fakulta sociálních studií
Masarykova univerzity

školitel

Doc. PhDr. Jan Holzer, Ph.D.

Vydal nákladem vlastním v minimálním počtu výtisků
sám autor v nakladatelství KRÁKA PRESS jako jeho 2. publikaci

Obálku si navrhl sám autor. Na obálce je použit motiv
mapy Afghanistan and Persia 1856

© Joseph Pierre Ferrier. Second Edition 1857.

zdroj: http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/persia_afghanistan_1856.jpg

1. vydání

Praha 2008

© Pavel Uhl, 2008

© Jan Holzer, 2008

Dílo je povoleno volně šířit a rozmnožovat, a to i elektronicky,
jako celek nebo jeho část, pokud to nemění význam textu.
Dílo jako celek nebo jeho část je možné překládat za předpokladu,
že překlad bude poskytnut k šíření za stejných podmínek.

Dílo je publikováno na

<http://pavel.uhl.cz/diplomky>



MAP
 TO ILLUSTRATE THE
TRAVELS OF GENERAL FERRIER
 IN
PERSIA & AFGHANISTAN

The routes of General Ferrier are shown thus



**домашнее
 издательство**

KRAKA PRESS